

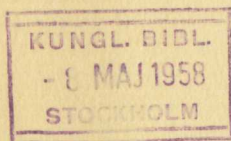

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1958:16

Socialdepartementet

SOU
1958:16
B A

BETÄNKANDE MED FÖRSLAG
TILL ALLMÄN TJÄNSTEPLIKTSLAG M. M.

AVGIVET AV SÄRSKILT TILLKALLAD UTREDNINGSMAN
I SAMRÅD MED EXPERTER

Stockholm 1958

Statens offentliga utredningar 1958

Kronologisk förteckning

1. Vägplan för Sverige. 1. Riktlinjer och förslag samt kartbilagor. Idun. 226 s. **K.**
2. Vägplan för Sverige. 2. Expertutredningar och övriga textbilagor. Idun. 208 s. **K.**
3. Utredning om vissa förhållanden vid konserveringsforskningsinstitutet. Marcus. 270 s. **H.**
4. Promemoria med förslag om fondförvaltning m. m. i samband med en utbyggd pensionering. Idun. 91 s. **S.**
5. Permanent kördeskadeskydd. Idun. 547 s. **Jo.**
6. Författningsutredningen. 1. Kandidatnominering vid andrakammarval. Av L. Sköld. Idun. 355 s. **Ju.**
7. Småbrukarsödet. Marcus. 120 s. **Jo.**
8. Gemensam nordisk hälsovårdsutbildning. Norstedt. 95 s. **I.**
9. Häradsrätts sammansättning i brottmål. Idun. 24 s. **Ju.**
10. Förslag till varumärkeslag. Idun. 464 s. **Ju.**
11. Reserverna för högre utbildning. Idun. 124 s. **E.**
12. Civilförsvarutbildningen. Idun. 176 s. **I.**
13. Civilförsvarsorganisation. Idun. 465 s. **I.**
14. Regeringsrådet. Idun. 164 s. **Ju.**
15. Hälsovård och öppen sjukvård i landstingsområdena. Idun. 452 s. **I.**
16. Betänkandemed förslag till allmän tjänstepliktslag m. m. Idun. 154 s. **S.**

Anm. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. **E.** = ecklesiastikdepartementet, **Jo.** = jordbruksdepartementet.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1958:16

Socialdepartementet

BETÄNKANDE MED FÖRSLAG
TILL ALLMÄN TJÄNSTEPLIKTSLAG M. M.

AVGIVET AV SÄRSKILT TILLKALLAD UTREDNINGSMAN

I SAMRÅD MED EXPERTER

IDUNS TRYCKERIAKTIEBOLAG ESSELTE AB
STOCKHOLM 1958

STATENS ÖFRANTIA I UPPDRAGET 1908

ÖFRANTIA I UPPDRAGET

BETÄNKANDE MED FÖRSLAG

THE ALMANA TUNSTEDTSTAD N.M.

AVSÄKT AV SÄRSKILT TUNSTEDTSTAD N.M.

ISÄRSD KUNDLIGT

1908. ÖFRANTIA I UPPDRAGET

ÖFRANTIA I UPPDRAGET

Till

Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Socialdepartementet

Kungl. Maj:t bemyndigade den 12 oktober 1956 dåvarande chefen för socialdepartementet, statsrådet Ericsson, att dels tillkalla en utredningsman för att utreda frågan om lagstiftning angående allmän tjänsteplikt samt framlägga förslag till sådan lagstiftning och dels i mån av behov tillkalla experter för att biträda vid utredningsarbetet.

Med stöd av dessa bemyndiganden tillkallade statsrådet Ericsson samma den 12 oktober såsom utredningsman generaldirektören G. Y. Samuelsson samt den 11 december 1956 såsom experter kaptenen vid generalstabskåren K.-E. Holm, direktören i Svenska arbetsgivareföreningen G. Lindström, länsarbetsdirektören i Kopparbergs län Å. J. A. Lundin, förste sekreteraren i Tjänstemännens centralorganisation O. Nordenskiöld, byrådirektören hos riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap S. E. V. Palmi samt Landsorganisationens i Sverige jurist, advokaten A. Sölvén.

Till sekreterare åt utredningsmannen förordnades den 1 mars 1957 e. o. hovrättsassessorn A. E. Elowson.

Utredningsmannen har samrått med experterna rörande samtliga av uppdraget föranledda frågor. Utredningen har vidare under sitt arbete haft kontakt med representanter för medicinalstyrelsen, veterinärstyrelsen, civilförsvarsstyrelsen och fortifikationsförvaltningens beredskapskontor.

Utredningen har tagit del av ett den 23 augusti 1955 dagtecknat, av särskilt utsedda representanter för riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap, arbetsmarknadsstyrelsen och försvarsstaben upprättat och till chefen för riksnämnden överlämnat betänkande rörande utnyttjandet av landets personella resurser i krig (hemligt). Med hänsyn till de uppgifter som redovisas i nämnda betänkande har utredningsmannen icke funnit behov föreligga att för egen del föranstalta om några särskilda utredningar för att

erhålla kännedom om tillgång på och behov av personal inom olika områden eller kartläggning i övrigt av arbetsmarknaden.

För vinnande av upplysningar om huru ifrågavarande lagstiftningsproblem behandlats på vissa håll utomlands har förfrågningar gjorts hos vederbörande i Danmark, Finland, Norge, Storbritannien och Förbundsrepubliken Tyskland. Utredningsmannen har emellertid ej ansett anledning föreligga att i betänkandet redovisa det i detta hänseende erhållna materialet.

I ett från försvarsstaben till utredningsmannen remitterat ärende rörande förslag till BRB-organisation m. m. har yttrande avgivits den 17 mars 1958.

Efter avslutat uppdrag får utredningsmannen härmed vördsamt överlämna betänkande med förslag till allmän tjänstepliktslag samt till vissa ändringar i lagen om medling i arbetstvister och beredskapskungörelsen.

Stockholm den 28 april 1958.

Yngve Samuelsson

/ *Anders Elowson*

Yttrande

Undertecknade förklarar härmed, att vi i princip och i huvudsak ansluter oss till de författningsförslag med tillhörande motiv, som framläggs genom denna skrivelse.

Stockholm den 28 april 1958.

K.-E. Holm

Gunnar Lindström

Å. Lundin

Otto Nordenskiöld

Sven Palmi

Arnold Sölvén

Innehåll

Författningsförslag

Förslag till allmän tjänstepliktslag	7
Förslag till lag angående ändrad lydelse av 3 och 9 §§ lagen den 28 maj 1920 (nr 245) om medling i arbetstvister	15
Förslag till kungörelse angående ändrad lydelse av 6 § 2. kungörelsen den 22 juni 1950 (nr 404) om vad som skall iakttas vid beredskapstillstånd m. m. (beredskapskungörelse)	17
Utredningens direktiv	18

Afd. A. Översikt över hittillsvarande ordning

Kap. I. Historik	
1. Lagstiftning rörande tjänsteplikt	21
2. Tillämpningen av 1939 års tjänstepliktslagstiftning	28
3. Arbetsmarknadsstyrelsens förslag till ny lag om tjänsteplikt ..	31
4. Remissyttranden över arbetsmarknadsstyrelsens förslag	37
Kap. II. Gällande lagstiftning om tjänsteplikt	51
Kap. III. Gällande lagstiftning om personell beredskap i övrigt	
1. Värnplikt	54
2. Civildövsvarsplikt	58
Kap. IV. Annan beredskapslagstiftning	62
Kap. V. Nuvarande administration av den personella beredskapen på vissa områden	69
Kap. VI. Arbetsförmedling	84

Afd. B. Förslag till ny lagstiftning

Kap. VII. Allmänna överväganden	
1. Behovet av statliga regleringsåtgärder på arbetsmarknaden ..	86
2. Ingripandenas art och innebörd	89
3. Av regleringen omfattade personer	94
4. De ändamål för vilka ingripande må ske	96
5. De situationer i vilka ingripande må ske samt den rättsliga regleringen av ingripandena	99
6. Lagstiftningens giltighetstid och de formella förutsättningarna för fullmaktsbestämmelsernas tillämpning	109

Kap. VIII. Lagstiftningens tillämpning	
1. Administrationen.....	112
2. De särskilda ingripandena.....	116
Kap. IX. Villkoren vid arbete under tjänsteplikt	
1. Allmänna arbetsvillkor.....	121
2. Särskilda förmåner	129
Kap. X. Specialmotivering	
1. Förslaget till allmän tjänstepliktslag.....	134
2. Förslaget till lag angående ändrad lydelse av 3 och 9 §§ lagen den 28 maj 1920 (nr 245) om medling i arbetstvister	149
3. Förslaget till kungörelse angående ändrad lydelse av 6 § 2. kungörelsen den 22 juni 1950 (nr 404) om vad som skall iakttagas vid beredskapstillstånd m. m. (beredskapskungörelse)	151
Kap. XI. Sammanfattning av betänkandets huvudsakliga innehåll.....	152

Författningsförslag

Förslag

till

Allmän tjänstepliktslag

Härigenom förordnas som följer.

Inledande bestämmelser

1 §

Kommer riket i krig, skola bestämmelserna i 4, 5, 8 och 9 §§ träda i tillämpning. Då kriget upphört, förordnar Konungen senast före avslutandet av den riksdagssession, som börjar näst efter krigets slut, att bestämmelserna icke vidare skola tillämpas; dock att vad nu sagts ej skall gälla, i den mån bestämmelserna alltjämt skola äga tillämpning på grund av förordnande enligt andra eller tredje stycket.

Vid krigsfara, vari riket befinner sig, äger Konungen förordna, att bestämmelserna i nämnda paragrafer eller i en eller flera av dem skola tillämpas. Sådant förordnande skall, vid äventyr att det eljest förfaller, inom en månad underställas riksdagen för dess prövning av frågan, huruvida förordnandet skall bestå. Blir förordnandet icke inom två månader från det underställningen skett av riksdagen gillat, är detsamma förfallet. Upphör krigsfaran, skall meddelat förordnande av Konungen upphävas senast före nästkommande riksdagssessions avslutande.

I andra fall än som avses i första och andra styckena äger Konungen, där så påkallas av utomordentliga förhållanden, föranledda av krig, vari riket befunnit sig, eller krig mellan främmande makter, med riksdagens samtycke förordna att vad i 4 och 5 §§ eller endera av dem stadgas skall under viss tid, högst ett år varje gång, äga tillämpning.

2 §

Förordnande jämlikt 4, 5, 8 eller 9 § må meddelas för att tillgodose behov av arbetskraft, som erfordras för krigsmaktens eller civilförsvarets utrustning, underhåll eller anläggnings- och reparationsarbeten, folkförsörjningen, samfärdseln eller annat ändamål av synnerlig vikt för det allmänna.

Om tillgodoseende av hälso- och sjukvårdens behov av medicinalpersonal vid krig och andra utomordentliga förhållanden gäller vad därom är särskilt stadgat.

3 §

Det åligger arbetsmarknadsstyrelsen att närmast under Konungen för riket i dess helhet handhava tillämpningen av denna lag och med stöd därav meddelade föreskrifter.

Under arbetsmarknadsstyrelsens ledning skall inom varje län länsarbetsnämnden och i Stockholms stad arbetsnämnden handhava tillämpningen av lagen och nyssnämnda föreskrifter. Vad nedan i lagen sägs om länsarbetsnämnd skall avse jämväl arbetsnämnden.

Kristidsnämnd eller annan kommunal myndighet, åt vilken uppdragits att fullgöra kristidsnämnds uppgifter, åligger att inom sitt verksamhetsområde lämna arbetsmarknadsstyrelsen och länsarbetsnämnd biträde.

Arbetsförmedling m. m.

4 §

Konungen äger i den omfattning som prövas erforderlig förordna om förbud för annan än den offentliga arbetsförmedlingen att bedriva arbetsförmedling samt om inskränkning i rätten att utöva sådan verksamhet, vartill tillstånd meddelats med stöd av lagen den 18 april 1935 med vissa bestämmelser om arbetsförmedling.

Utan hinder av förordnande som nu sagts må arbetsmarknadsstyrelsen medgiva, att annan arbetsförmedling än den offentliga må tills vidare utövas i samverkan med denna på villkor som styrelsen föreskriver.

5 §

Konungen äger, för att visst behov av arbetskraft skall kunna tillgodoses före annat sådant, i erforderlig omfattning förordna om förbud för arbetsgivare att anställa arbetstagare annorledes än enligt anvisning av den offentliga arbetsförmedlingen eller eljest med dess medgivande (*arbetsförmedlingstvång*).

Vid förordnande om arbetsförmedlingstvång skall angivas det behov av arbetskraft, åt vilket företräde skall lämnas (*företrädesbestämmelse*). Så länge det företrädesberättigade behovet icke är fyllt, må arbetsförmedlingsorgan beträffande därför lämpad arbetstagare ej lämna anvisning eller medgivande att taga annat arbete.

Länsarbetsnämnd må, på särskilda skäl, medgiva undantag från företrädesbestämmelses tillämpning.

6 §

Har avtal om anställning träffats i strid mot förbud som i 5 § första stycket sägs och kan anställningen icke godkännas med hänsyn till gällande företrädesbestämmelse, är arbetstagaren skyldig att efter föreläggande från länsarbetsnämnden frånträda anställningen.

7 §

Vad i 5 och 6 §§ stadgas gäller ej

- a) där anställningen är av endast tillfällig natur;
- b) där arbetstagaren under kalenderåret ej fyllt eller fyller minst sexton år eller före kalenderårets början fyllt sjuttio år; eller
- c) där avtal om anställning slutits mellan makar eller ena parten i anställningsförhållandet eller hans make är den andra partens bröstarvinge eller adoptiv-, styv- eller fosterbarn eller dess avkomling eller ock syskon, halvsyskon, adoptiv- eller fostersyskon.

Tjänsteplikt

8 §

I den mån Konungen därom förordnar åligger det såsom tjänsteplikt arbetstagare från och med det kalenderår, varunder han fyller sexton år, till och med det kalenderår, varunder han fyller sjuttio år, att efter föreläggande av arbetsmarknadsstyrelsen eller länsarbetsnämnd ej lämna sin anställning utan särskilt medgivande därtill eller eljest nedlägga arbetet (*tjänsteförlängning*).

9 §

I den mån Konungen därom förordnar åligger det envar från och med det kalenderår, varunder han fyller sexton år, till och med det kalenderår, varunder han fyller sjuttio år, att efter föreläggande av arbetsmarknadsstyrelsen eller länsarbetsnämnd antaga och utföra sådant arbete, som hans kroppskrafter och hälsotillstånd medgiva (*allmän tjänsteplikt*).

10 §

Tjänsteplikt må åläggas envar som är bosatt eller eljest stadigvarande vistas i riket, i den mån ej Konungen beträffande medborgare i utländsk stat eller personer, vilka icke någonstädes äga medborgarskap, annorlunda förordnar.

Förordnande om tjänsteplikt må inskränkas att avse endast vissa grupper av personer, bestämda med avseende å ålder, kön, försörjningsskyldighet, bostadsort, yrkeskunnighet eller annan omständighet.

11 §

Den som fullgör tjänstgöring vid krigsmakten är undantagen från tjänsteplikt, så ock civilförsvarspiktig under tid då tjänstgöringen i civilförsvaret utgör hinder för tjänstepliktens fullgörande.

Den som är anställd hos staten må endast i den omfattning Konungen föreskriver tagas i anspråk för allmän tjänsteplikt.

Beträffande den som är anställd hos kommun, landstingskommun eller hos annan, vars verksamhet har betydelse för ändamål som i 2 § sägs, äger arbetsmarknadsstyrelsen i särskilt fall eller allmänt föreskriva i vad mån sådan person skall vara undantagen från fullgörande av allmän tjänsteplikt.

Om synnerliga skäl därtill föreligga, må länsarbetsnämnd medgiva befrielse tills vidare från fullgörande av tjänsteplikt.

Arbetsvillkor vid tjänsteplikt

12 §

Rörande tjänstepliktigs lönevillkor och arbetsvillkor i övrigt vid fullgörande av tjänsteplikt skall, där ej annat följer av vad nedan sägs, gälla vad som enligt lag, reglemente, avtal eller sedvänja gäller för frivilligt åtaget arbete av motsvarande slag.

13 §

Den som fullgör tjänsteplikt må ej utan medgivande av arbetsgivare eller länsarbetsnämnd frånträda sin anställning eller eljest nedlägga arbetet. Mot den tjänstepliktiges vilja må anställningen eller arbetet upphöra endast med länsarbetsnämndens medgivande. Nämnden äger föreskriva senare tidpunkt för anställnings upphörande än som må föranledas av den tjänstepliktige tillkommande uppsägningstid.

Där arbetsgivaren inställer arbetet helt eller delvis eller eljest underlåter att taga den tjänstepliktiges arbetskraft i anspråk utan att anställningen upphör, äger, i den mån länsarbetsnämnden ej annat föreskriver, den tjänstepliktige likväl rätt till lön och andra förmåner efter vad som utgick innan åtgärden vidtogs.

Fråga som avses i första och andra styckena må ej prövas av domstol.

14 §

Beträffande sådant arbete, som under tjänsteplikt utföres hos staten som arbetsgivare och är av beskaffenhet att villkoren därför regelmässigt bestämmas i reglemente, skola villkoren, därest gällande föreskrifter icke äro tillämpliga, fastställas av Konungen. Därvid böra, såvitt särskilda förhållanden ej annat föranleda, i huvudsak följas bestämmelser, som eljest gälla för statlig tjänst av sådant slag.

15 §

I andra fall än i 14 § sägs skola villkoren för tjänstepliktigs arbete under fullgörande av tjänsteplikt, i den mån desamma icke regleras genom kollektivavtal, som är bindande för arbetsgivaren och den tjänstepliktige i fråga om sådant arbete, eller genom avtal därom mellan arbetsgivaren och

den tjänstepliktige eller genom reglemente, bestämmas av *lönenämnd för tjänsteplikt*. Därvid böra, i den mån särskilda förhållanden ej annat förordna, i huvudsak följas villkor, som i betydande utsträckning tillämpas på arbetsplatsen eller eljest inom verksamhetsområdet.

För tid, då villkoren ej regleras genom sådant avtal eller reglemente som nyss sagts och intill dess beslut meddelats av lönenämnd för tjänsteplikt, äger arbetsgivaren bestämma villkoren; dock är arbetsgivaren, om beslutet innebär större förmåner för den tjänstepliktige, skyldig att i efterhand utgiva vad som med tillämpning av beslutet ytterligare belöper på samma tid.

I övrigt skall om beslutets giltighetstid gälla vad detsamma därom innehåller.

16 §

För hela riket skall finnas en lönenämnd för tjänsteplikt, såvida Konungen ej förordnar att särskilda sådana nämnder skola finnas för olika arbetsområden eller delar av riket.

Lönenämnd för tjänsteplikt skall bestå av ordförande samt ledamöter och suppleanter till det antal Konungen finner erforderligt, samtliga utsedda av Konungen. Av ledamöterna och suppleanterna utses en eller flera bland personer, föreslagna av organisationer som företräda arbetsgivare inom nämndens verksamhetsområde, samt en eller flera bland personer, föreslagna av organisationer som företräda olika grupper av arbetstagare inom området.

I lönenämnds handläggning av ärende enligt 15 § skola, i den ordning Konungen föreskriver, utom ordföranden eller ersättare för denne deltaga sex ledamöter eller suppleanter, därav två arbetsgivarrepresentanter och två arbetstagarrepresentanter, eller ock, då Konungen för viss lönenämnd därom förordnat, två ledamöter eller suppleanter, därav en arbetsgivarrepresentant och en arbetstagarrepresentant.

17 §

Lönenämnd för tjänsteplikt må endast på framställning av part upptaga ärende som i 15 § sägs. Förening av arbetsgivare ävensom fackförening eller annan liknande förening av arbetstagare må vid lönenämnd väcka och utföra talan för medlem av föreningen.

Därest ärendet handlägges med arbetsgivare eller förening av arbetsgivare såsom part å ena sidan samt med fackförening eller annan liknande förening av arbetstagare såsom part å andra sidan, skall beslut av lönenämnden i ärendet anses innefatta sådant kollektivavtal mellan parterna, varom sägs i lagen om kollektivavtal.

Twist om tolkning eller tillämpning av beslut, som i andra stycket sägs, skall med iakttagande av vad i 13 § sista stycket stadgats handläggas av arbetsdomstolen.

18 §

Om synnerliga skäl därtill äro, äger Konungen eller, efter Konungens bemyndigande, arbetsmarknadsstyrelsen eller länsarbetsnämnd fastställa likformiga arbetsvillkor för tjänstepliktiga. För sådant fall skall vad eljest i denna lag stadgats om villkorens bestämmande ej gälla.

19 §

Tjänstepliktig, som icke utfått förfallen löneförmån för fullgjord tjänsteplikt, äger mot fordringens överlåtelse å statsverket av statsmedel utfå ersättning för dylik ogulden förmån. Ersättning må dock, där ej skäl till undantag äro, icke utgå för lönefordran, som förfallit till betalning mer än tre månader innan ansökan om ersättning göres.

Konungen eller, efter Konungens bemyndigande, arbetsmarknadsstyrelsen meddelar föreskrifter om förmåner av statsmedel vid resa eller flyttning från den tjänstepliktiges bosättnings- eller vistelseort till den ort, där tjänsteplikten skall fullgöras, samt om motsvarande förmåner vid arbetets upphörande.

Angående rätt till bidrag i anledning av att tjänsteplikts fullgörande för den tjänstepliktige medför minskad inkomst eller ökade levnadskostnader skall gälla vad därom särskilt stadgas.

Särskilda bestämmelser

20 §

Konungen äger föreskriva skyldighet dels för arbetsgivare att lämna upplysning om förhållanden av betydelse för tillämpningen av denna lag, dels ock för envar, som enligt densamma kan komma att bli tjänstepliktig, att lämna sådan upplysning ävensom att för sådant ändamål efter kallelse personligen inställa sig hos arbetsförmedlingsorgan inom vars verksamhetsområde han vistas.

21 §

Konungen äger förordna om sådan tillsyn över arbetsplats som må förordnas av att tjänsteplikt där fullgöres. För sådan tillsyn skall vad i 50, 51 och 68 §§ arbetarskyddslagen stadgas i tillämpliga delar gälla.

22 §

Där någon genom fullgörande av tjänsteplikt hindras att utföra åtagel arbete eller efter föreläggande enligt 6 § frånträder anställning, må det icke åberopas mot honom som grund för skadestånd eller eljest.

Angående förbud för arbetsgivare att med anledning av fullgörande av tjänsteplikt skilja arbetstagare från anställning ävensom angående rätt för arbetstagare att ej av sådan anledning behöva vidkännas minskning i de med anställningen förenade förmånerna i vidare mån än som följer av uppe-

hållet i arbetet skall gälla vad som i sådant hänseende stadgas med avseende å värnpliktstjänstgöring.

23 §

Upphör tjänsteplikt att gälla under det att tjänstepliktig utför arbete ålagt med sådan plikt, skall i den mån ej mellan parterna annat överenskommes så anses som om avtal om fortsatt arbete träffats mellan dem. Härför skola tillämpas de villkor, som gällde för arbetet vid tjänstepliktens upphörande, dock med iakttagande av vad nedan i denna paragraf sägs.

Sker uppsägning i anslutning till tjänstepliktens upphörande, skall an- gående uppsägningstid iakttagas vad Konungen eller, efter Konungens be- myndigande, arbetsmarknadsstyrelsen därom föreskriver.

Beträffande sådant fortsatt arbete som i första stycket avses skall, därest uppsägning skett i anslutning till tjänstepliktens upphörande, intill arbetets slut vad i 13 § andra stycket stadgats äga motsvarande tillämpning.

Med avseende å tiden från tjänstepliktens upphörande till arbetets slut samt resa och flyttning från arbetsplatsen må, i den mån det finnes skäligt, arbetstagaren åtnjuta förmåner, motsvarande vad som utgår till tjänste- pliktig enligt 19 §.

24 §

Med dagsböter eller fängelse i högst sex månader straffes den som med vetskap om föreskrift enligt 4 § första stycket eller 5 § första stycket bryter däremot,

arbetstagare, som icke inom utsatt tid efterkommer föreläggande en- ligt 6 §,

tjänstepliktig, som icke inom förelagd tid efterkommer behörig myndig- hets anvisning att taga arbete eller eljest olovligen uteblir från arbetet eller nedlägger detsamma eller på annat sätt i väsentlig grad brister i fullgöran- det av tjänsteplikten, samt

den som vid fullgörande av upplysningsskyldighet, som föreskrivits med stöd av 20 §, lämnar medvetet oriktig uppgift.

Är brott, varom ovan förmäles, med hänsyn till omständigheterna vid brottet att anse som ringa, dömes till dagsböter. Är brottet med hänsyn till omständigheterna vid detsamma att anse som grovt, skall dömas till fängelse eller till straffarbete i högst två år.

Den som icke fullgör upplysnings- eller inställelseskyldighet, som före- skrivits enligt 20 §, straffes med dagsböter.

Brott, som avses i denna paragraf, må ej åtalas av allmän åklagare utan att länsarbetsnämnd anmält det till åtal.

25 §

För genomförande av beslut enligt denna lag äger länsarbetsnämnd er- hålla handräckning av polismyndighet.

26 §

Över länsarbetsnämnds beslut enligt denna lag må klagan föras hos arbetsmarknadsstyrelsen.

Över arbetsmarknadsstyrelsens beslut enligt denna lag må klagan föras hos Konungen.

Beslut av länsarbetsnämnd eller arbetsmarknadsstyrelsen skall gå i verkställighet utan hinder av förd klagan, där ej annat föreskrives i beslutet eller av den myndighet hos vilken klagan föres.

Över beslut av lönenämnd för tjänsteplikt må klagan ej föras.

27 §

Närmare föreskrifter angående tillämpningen av denna lag meddelas av Konungen eller, efter Konungens bemyndigande, av arbetsmarknadsstyrelsen.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 1959.

Förslag

till

Lag angående ändrad lydelse av 3 och 9 §§ lagen den 28 maj 1920 (nr 245) om medling i arbetstvister

Härigenom förordnas, att 3 och 9 §§ lagen den 28 maj 1920 om medling i arbetstvister skola erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

(Gällande lydelse)

Har inom förlikningsmans verksamhetsområde uppkommit arbetstvist, som medfört eller synes hota att medföra arbetsinställelse av större betydighet, bör förlikningsmannen genom personligt besök å den plats, där tvisten utbrutit, eller på annat sätt träda i förbindelse med de tvistande, göra sig noga under rättad om, vari tvisten består, hemställa till de tvistande att i avvidan på tvistens lösning icke vidtaga, vidhålla eller utvidga arbetsinställelse, kalla de tvistande att, själva eller genom utsedda ombud, å bestämd tid och plats sammankomma till förhandling med varandra inför förlikningsmannen samt söka att under dessa förhandlingar, vilka anordnas på sätt lämpligast synes, åvägabringa tvistens lösning.

(Föreslagen lydelse)

3 §

Har inom förlikningsmans verksamhetsområde uppkommit arbetstvist, som medfört eller synes hota att medföra arbetsinställelse av större betydighet, bör förlikningsmannen genom personligt besök å den plats, där tvisten utbrutit, eller på annat sätt träda i förbindelse med de tvistande, göra sig noga under rättad om, vari tvisten består, hemställa till de tvistande att i avvidan på tvistens lösning icke vidtaga, vidhålla eller utvidga arbetsinställelse, kalla de tvistande att, själva eller genom utsedda ombud, å bestämd tid och plats sammankomma till förhandling med varandra inför förlikningsmannen samt söka att under dessa förhandlingar, vilka anordnas på sätt lämpligast synes, åvägabringa tvistens lösning. *Oaktat arbetstvist av större betydighet icke medfört eller synes hota att medföra arbetsinställelse, skall vad nu sagts i tillämpliga delar gälla under tid då tjänsteplikt må åläggas och på arbetsområde där sådant åläggande må ske.*

Även om — — — — — berörda arbetarna.

Vad i 3 § är stadgat avser icke arbetstvist, som uppstått inom näringsgren, industriell anläggning eller arbetsföretag, där särskild förhandlings-, förliknings- eller skiljenämnd är upprättad, med mindre de tvistande å ömse sidor påkalla förlikningsmannens mellankomst eller förhållandena göra sannolikt, att den särskilda nämnden icke varder för tvistens biläggande anlita, eller ock förhandling inför sådan nämnd i stadgad ordning ägt rum, utan att uppgörelse vunnits.

Ej heller äga stadgandena i berörda paragraf tillämpning i fråga om tvist, som hänskjutits till sådan (skiljenämnd eller) skiljedomare i arbetstvister, varom i lag är särskilt stadgat.

Vad i 3 § är stadgat avser icke arbetstvist, som uppstått inom näringsgren, industriell anläggning eller arbetsföretag, där särskild förhandlings-, förliknings- eller skiljenämnd är upprättad, med mindre de tvistande å ömse sidor påkalla förlikningsmannens mellankomst eller förhållandena göra sannolikt, att den särskilda nämnden icke varder för tvistens biläggande anlita, eller ock förhandling inför sådan nämnd i stadgad ordning ägt rum, utan att uppgörelse vunnits; dock skall 3 § vara tillämplig utan hinder av att lönenämnd för tjänsteplikt enligt allmänna tjänstepliktslagen inrättats.

Stadgandena i berörda paragraf äga ej tillämpning i fråga om tvist, som hänskjutits till sådan (skiljenämnd eller) skiljedomare i arbetstvister, varom i lag är särskilt stadgat.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 1959.

Förslag

till

Kungörelse angående ändrad lydelse av 6 § 2. kungörelsen den 22 juni 1950 (nr 404) om vad som skall iakttagas vid beredskapstillstånd m. m. (beredskapskungörelse)

Härigenom förordnas, att 6 § 2. kungörelsen den 22 juni 1950 om vad som skall iakttagas vid beredskapstillstånd m. m. (beredskapskungörelse) skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan angives.

(Gällande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

6 §

2. Har beredskapslarm givits, skall vad i 2—7 §§ allmänna förfogandelagen stadgas omedelbart äga tillämpning, i den mån förordnande därom *jämlikt 1 § första stycket i sagda lag icke redan tidigare meddelats.*

2. Har beredskapslarm givits, skall vad i 4, 5, 8 och 9 §§ *allmänna tjänstepliktslagen ävensom 2—9 §§ allmänna förfogandelagen* stadgas omedelbart äga tillämpning, i den mån förordnande därom *icke tidigare meddelats.*

*Denna kungörelse träder i kraft
den 1 juli 1959.*

Utredningens direktiv

Uppdraget gäller frågan om införande i vårt land av en lagstiftning om allmän tjänsteplikt, avsedd att tillämpas under vissa utomordentliga förhållanden. Riktlinjerna för utredningsarbetet framgår av vad dåvarande chefen för socialdepartementet, statsrådet Ericsson, anförde till statsrådsprotokollet för den 12 oktober 1956 i samband med att utredningen beslöts.

Departementschefen erinrade därvid till en början om att under andra världskriget och tiden däromkring i vårt land gällde en omfattande beredskapslagstiftning, som öppnade möjligheter till tvångsingripande på vitt skilda områden av samhällslivet. Efter en redogörelse för den år 1939 antagna tjänstepliktslagen — som gällde till och med år 1947 — och för de åtgärder som vidtogs med stöd av nämnda lagstiftning anförde departementschefen vidare:

Efter andra världskrigets slut har frågan om rikets krigsberedskap på lagstiftningens område i olika sammanhang varit föremål för statsmakternas uppmärksamhet. Ett antal nya lagar av beredskapsnatur, som ersatt äldre sådana, har sålunda antagits av riksdagen. Bland dessa kan nämnas allmänna förfogandelagen den 26 maj 1954 (nr 279) och allmänna ransoneringslagen av samma datum (nr 280). Gemensamt för dessa lagar är att de har karaktär av fullmaktslagar men att de i motsats till åtskilliga beredskapslagar från krigsåren inte har begränsad giltighetstid. Lagarna har således trätt i kraft och är permanenta men kan inte tillämpas annat än under vissa förutsättningar. Om riket kommer i krig träder de omedelbart i tillämpning utan någon särskild åtgärd från statsmakternas sida. Befinner sig riket i krigsfara ankommer det på Konungen att förordna om tillämpning av dem. För att sådant förordnande skall bestå måste det dock inom viss kortare tid godkännas av riksdagen. Förfogande- och ransoneringslagarna kan därjämte av Konungen med riksdagens samtycke sättas i tillämpning, om det till följd av krig, vari riket befunnit sig, eller krig mellan främmande makter eller annan utom riket inträffad utomordentlig händelse uppkommit knapphet eller betydande fara för knapphet inom riket på förnödenheter, som behövs för krigsbruk eller ekonomisk försvarsberedskap eller som eljest är av vikt för befolkningen eller produktionen.

Någon ny lagstiftning angående tjänsteplikt har inte tillkommit annat än på ett begränsat område, nämligen i fråga om medicinalpersonal. Enligt 8 och 9 §§ krigssjukvårdslagen den 27 november 1953 (nr 688), vilken i likhet med förfogande- och ransoneringslagarna har permanent karaktär, är den, som äger yrkeserfarenhet beträffande hälso- och sjukvård eller eljest är verksam inom sådan vård, vid krig tjänstepliktig till och med det år han fyller 70 år. Om riket befinner sig i krigsfara eller det påkallas av andra utomordentliga förhållanden, äger Konungen förordna om den tjänsteplikt för medicinalpersonal, som finnes erforderlig. Sådant

förordnande skall, vid äventyr att det eljest förfaller, godkännas av riksdagen inom viss kortare tid. Angående ersättningen till den som fullgör tjänsteplikt av detta slag meddelas föreskrifter av Konungen.

Frågan om en ny allmän tjänstepliktslag har vid olika tillfällen varit uppmärksammas. Arbetsmarknadsstyrelsen överlämnade sålunda år 1949 till chefen för socialdepartementet en promemoria med förslag till en sådan lag. Förslaget överensstämde i allt väsentligt med 1939 års lag. Vid detta tillfälle tog arbetsmarknadsstyrelsen inte ställning till frågan huruvida den föreslagna lagen omedelbart borde genomföras eller om därmed borde anstå till dess behovet av en sådan lagstiftning bleve mera aktuellt. I skrivelse år 1951 till chefen för socialdepartementet anmälde emellertid styrelsen, att enligt styrelsens åsikt en tjänstepliktslag borde finnas antagen redan i fredstid, och hemställde, att förslag till sådan lag måtte föreläggas 1951 års riksdag. Som skäl för sin framställning anförde styrelsen i huvudsak, att det under det planlägningsarbete för den civila arbetskraftens utnyttjande i krig, som styrelsen och länsarbetsnämnderna bedrev i samarbete med andra myndigheter, alltmera framträtt olägenheter av att det inte fanns någon antagen tjänstepliktslag, som angav myndigheternas befogenheter på detta område vid krigsfall. I detta sammanhang föreslog arbetsmarknadsstyrelsen vissa ändringar i sitt tidigare lagförslag. Arbetsmarknadsstyrelsens förslag till tjänstepliktslag remissbehandlades i vanlig ordning, varvid samtliga remissinstanser var ense om att en beredskapslagstiftning på detta område borde finnas. Vissa meningsskiljaktigheter gjorde sig emellertid gällande i fråga om utformningen av en dylik lagstiftning.

Det är tydligt, att ett krig, vari riket kan komma att invecklas, kommer att få långt gående återverkningar på arbetsmarknaden. Eftersom en betydande del av den arbetsföra manliga befolkningen måste tagas i anspråk för militärtjänst och på så sätt undandrages produktionen behöver annan arbetskraft träda i dess ställe för att framställningen av livsviktiga varor skall kunna fortgå i erforderlig omfattning. Den arbetskraftsreserv, som kan finnas, måste därvid kunna snabbt inlemmas i produktionsverksamheten. Dessutom torde det bli nödvändigt att arbetskraft överföres från produktionsgrenar, som framstår såsom mindre viktiga, till sådana, som är av större betydelse för landets krigsinsats, liksom att förhindra övergång från verksamhet av sistnämnda slag till annan sysselsättning. Viss verksamhet kan vidare behöva flyttas till sådana delar av landet, som i mindre grad beröres av krigshändelserna, vilket medför behov av förflyttning av arbetskraft. Även i åtskilliga andra avseenden kan kriget komma att påverka förhållandena på arbetsmarknaden. Även om de dispositioner med avseende på arbetskraften, som krigsförhållandena nödvändiggör, i viss omfattning kan genomföras på frivillighetens väg, är det uppenbart, att alla situationer inte kan bemästras på detta sätt. Möjligheter till tvångsingripande måste därför stå till buds. Vad nu anförts om läget vid krig gäller också lägen, då krigsfara hotar och krigsberedskap måste intagas, liksom i viss omfattning även eljest vid utomordentliga, av krig föranledda förhållanden.

Såsom nämnts i det föregående har år 1954 tillkommit två lagar, allmänna förfogandelagen och allmänna ransoneringslagen, vilka utgör den författningsmässiga grundvalen för sådana tvångsingripanden, som syftar till att vid krig och krigsfara trygga försörjningen med viktiga förnödenheter och möjliggöra hushållning med dem. Den samhälleliga krigsberedskapen är emellertid inte fullständig utan en lagstiftning om allmän tjänsteplikt. Visserligen föreligger möjligheten att, om så skulle visa sig erforderligt, med relativt kort varsel förelägga riksdagen förslag om en lagstiftning på grundval av 1939 års tjänstepliktslag. Det är dock tvivel underkastat, huruvida sistnämnda lag var i sina allmänna grunddrag så beskaffad, att den

skulle fylla de anspråk, som med hänsyn till krigsteknikens utveckling numera måste ställas på en lagstiftning av denna art. En utredning bör därför komma till stånd av spörsmålet, hur en allmän tjänstepliktslag lämpligen bör vara utformad. Utredningen, som bör utmynna i förslag till dylik lagstiftning, torde böra anförtros åt en särskild utredningsman med biträde av experter.

Liksom den tidigare tjänstepliktslagen synes en ny dylik lag böra ha karaktär av fullmaktslag. Eftersom föga rådrum för lagstiftningsåtgärder kan beräknas stå till buds vid ett krigsutbrott, bör lagen liksom allmänna förfogandelagen och allmänna ransoneringslagen vara av permanent natur och dess bestämmelser automatiskt träda i tillämpning om riket kommer i krig. I likhet med de båda nyssnämnda lagarna bör Konungen vid krigsfara kunna sätta tjänstepliktslagens bestämmelser i tillämpning, varvid för beståndet av ett sådant förordnande bör krävas riksdagens godkännande inom viss kortare tid. Utredningsmannen bör överväga huruvida behov finnes att kunna tillämpa lagen även under andra, av utrikespolitiska händelser föranledda utomordentliga förhållanden eller om i dylika lägen behovet av tjänstepliktsbestämmelser bör tillgodoses genom lagstiftningsåtgärder i varje särskilt fall.

I fråga om tillämpningsområdet för tjänstepliktslagen bör utredningsmannen undersöka, om den nu på bestämmelser i krigssjukvårdslagen grundade tjänsteplikten för medicinalpersonal bör inordnas under den nya lagstiftningen.

Frågan om de befogenheter, som en lagstiftning av ifrågavarande slag bör tillerkänna myndigheterna, bör överlämnas åt utredningsmannens bedömande. Han bör härvid särskilt ha för ögonen, att statsledningen i händelse av krig måste kunna på ett snabbt och effektivt sätt samla landets alla arbetskraftsresurser och utnyttja dem där de bäst behövs.

Vad angår ersättningen för arbete, som utföres under fullgörande av tjänsteplikt, må erinras om huvudprincipen i 1939 års tjänstepliktslag att anställningsvillkoren vid tjänsteplikt skulle överensstämma med vad som skulle gälla vid ett frivilligt tjänsteavtal. Denna grundsats bör otvivelaktigt gälla under förhållanden, då samhällslivet fortgår någotsånär ostört. I lägen, då krig berör landets territorium och hela folkets värnkraft måste mobiliseras, kan det emellertid tänkas bli nödvändigt att frånga denna princip och utge gottgörelse efter enhetliga grunder till alla av tjänsteplikt berörda personer eller vissa grupper av dem. Frågan härom bör uppmärksammas av utredningsmannen.

Mot 1939 års tjänstepliktslag har riktats den anmärkningen, att lagen var alltför detaljerad. Utredningsmannen bör sträva efter att den nya lagstiftningen får en så enkel utformning som möjligt och att regler av tillämpningskaraktär inte upptages i själva lagen.

I andra avseenden än dem som berörts i det föregående borde enligt departementschefen utredningsmannen inte bindas genom särskilda direktiv.

Departementschefen framhöll slutligen att representanter för vederbörande myndigheter samt för arbetsmarknadens partsorganisationer borde beredas tillfälle att vid överläggningar med utredningsmannen framlägga sina synpunkter på den föreliggande frågan.

KAPITEL I

Historik

1. Lagstiftning rörande tjänsteplikt

Frågan om en tvångslagstiftning för arbetsmarknaden vid krissituation aktualiserades i vårt land första gången under 1914—1918 års världskrig.

Till 1917 års riksdag avläts sålunda en proposition med förslag till lag om allmän tjänsteplikt. Förslaget innefattade skyldighet för envar inom riket bosatt man eller kvinna, som fyllt 15 men ej 60 år, att utföra arbete för folknäringsens trygghet, för täckande av behovet av bränsle till hushållen, industrin eller kommunikationsmedlen, för tillgodoseende av krigsmaktens behov, för samfärdselns uppehållande eller för annat ändamål av synnerlig vikt. Fullgörande av tjänsteplikt skulle få påkallas, sedan riksdagen lämnat sitt samtycke till att tjänsteplikt tillämpades med avseende å något ändamål som nyss sagts samt Kungl. Maj:t därom förordnat. Vid ärendets behandling i riksdagen stannade emellertid kamrarna i olika beslut, varför frågan föll.

Ett nytt förslag utarbetades senare samma år av statens krigsberedskapskommission. Förslaget avsåg en s. k. fullmaktslag med befogenhet för Kungl. Maj:t att sätta lagen i tillämpning i fall av krig eller krigsfara eller eljest under utomordentliga, av krig föranledda förhållanden. Under riksdagstid erfordrades dock riksdagens samtycke; eljest skulle i regel riksdagskallelse utfärdas och frågan behandlas av riksdagen inom 30 dagar från sessionens början. Den föreslagna lagen fastslog för envar inom riket bosatt person mellan 15 och 60 år en skyldighet, benämnd tjänsteplikt, att i viss föreskriven ordning utföra arbete. I fråga om »civil befattning» kunde dock befattningens förutvarande innehavare även efter fyllda 60 år vara skyldig att återinträda i densamma. Tjänsteplikt kunde, där så prövades oundgängligen nödigt, tillgripas för tillgodoseende av behov, överensstämmande med de i förenämnda proposition angivna.

Tjänstepliktens innebörd angavs i förslaget närmare som skyldighet att på anmaning personligen inställa sig hos vederbörande myndighet, efterkomma kallelse till arbete, efter förmåga uträtta skäligt arbete som förelades av arbetsgivaren samt kvarbli i arbetet under tid som kallelsen avsåg eller till dess den tjänstepliktige entledigades i föreskriven ordning. Stats- och kommunaltjänstemän skulle i regel vara undantagna från tjänste-

plikt. Förslaget avsåg att förordnande om tjänsteplikt i regel skulle ges beträffande all personal vid en arbetsplats. Angående urvalet av tjänstepliktiga stadgades vidare att personer, vilka av allmänna medel åtnjöt understöd för vars utgående arbetslöshet uppställts som villkor, såvitt möjligt skulle tagas i anspråk samt att hänsyn borde tagas till den tjänstepliktiges arbetsförmåga, levnadsålder, hälsotillstånd, familjeförhållanden, hemort och föregående verksamhet ävensom därtill att arbetsgivaren erhöll den arbetskraft han för ändamålet fann bäst och att den tjänstepliktige erhöll den anställning han önskade. Tjänstepliktigs entledigande skulle bero av vederbörande myndighets prövning; dock måste entledigande beviljas om parterna var ense därom.

Angående avlöningsförmåner och övriga arbetsvillkor för en tjänstepliktig skulle enligt förslaget tills vidare iakttagas vad som närmast förut enligt avtal, bestämmelser eller bruk gällt för ifrågavarande anställning eller som för arbete av samma slag varit allmänt gängse. Ändring häri kunde vidtagas genom avtal mellan parterna, och förslaget angav en särskild form för val av representation att därvid kollektivt företräda grupper av arbetstagare; det bestående organisationssystemet ansågs icke lämpligt för detta ändamål. I förhandlingarna skulle vid behov påkallas mellankomst av statens förlikningsman, och om enighet ej uppnåddes skulle part äga hänskjuta frågan för avgörande till riksmyndigheten för lagens tillämpning, den s. k. riksarbetsnämnden, för sådant fall förstärkt med härför särskilt utsedda ledamöter, bland dem representanter för parterna på arbetsmarknaden. Enligt förslaget skulle därjämte Kungl. Maj:t, eventuellt riksarbetsnämnden, äga rätt att besluta i fråga om tjänstepliktigs arbets- och löneförhållanden även utan framställning från part och oaktat att därigenom ändring skedde i vad som avtalats mellan parterna. Sist återgivna bestämmelser avsåg dock inte stats- och kommunaltjänstemän.

Tjänstepliktigs lön skulle enligt förslaget garanteras av staten, varjämte viss säkerhet skulle avkrävas arbetsgivaren. Kostnaden för arbetstagares resor i anledning av tjänsteplikt kunde i vissa fall åläggas arbetsgivaren.

Vidare erinrade kommissionen om att vid riksdagsbehandlingen av frågan år 1917 olika meningar yppats, huruvida särskilda olägenheter av tjänsteplikten, exempelvis inkomstminskning, borde kompenseras. Kommissionen, som icke diskuterat någon annan anordning härför än att arbetsgivaren skulle bestrida kostnaden för sådan compensation, anförde härom att en anordning med olika löner för anställda av samma slag på samma arbetsplats kunde åstadkomma missnöje samt att genom densamma priserna inom den ifrågavarande produktionen kunde komma att höjas oskäligt; på grund härav ansåg sig kommissionen icke kunna föreslå något stadgande därom.

Kommissionen framlade samtidigt bl. a. ett förslag till lagstiftning om förbud för enskild arbetsförmedlingsverksamhet och om skyldighet för arbetsgivare att anlita offentliga arbetsförmedlingsanstalter. Kommissionen framhöll därvid önskvärdheten av att redan på ett tidigt stadium av en kris på arbetsmarknaden all tillgång och efterfrågan på arbetskraft centraliserades hos den offentliga arbetsförmedlingen. I detta syfte föreslogs förbud mot enskild arbetsförmedlingsverksamhet samt skyldighet för arbetsgivare att till den offentliga arbetsförmedlingen göra anmälan såväl om uppkommet behov av arbetskraft som om avskedanden, genom vilka arbetskraft frigjordes. Kommissionen förmenade emellertid att utöver dessa åtgärder erfordrades ett förbud för arbetsgivare att anställa arbetstagare annorledes än genom arbetsförmedlingen.

De båda angivna förslagen ledde emellertid icke till någon lagstiftning.

Världskriget åren 1939—1945 nödvändiggjorde en omfattande beredskap på olika områden av samhällslivet i vårt land. Som ett led i denna beredskap tillskapades *lagen den 30 december 1939 om tjänsteplikt* (nr 934; ändr. 450/1943 och 541/1944). Till grund för lagen låg ett av särskilda sakkunniga rörande arbetsmarknadens försvarsberedskap år 1939 upprättat förslag. Huvudinnehållet i lagen, som ursprungligen gällde t. o. m. den 31 mars 1941 men sedermera år för år förlängdes till utgången av år 1947, var följande.

I likhet med flera andra beredskapsförfattningar var lagen så uppbyggd, att dess centrala bestämmelser, som återfanns i 2—7 kap., fick tillämpas först sedan Kungl. Maj:t förordnat därom. Sådant förordnande fick utfärdas vid krig eller krigsfara, vari riket befann sig, eller eljest under utomordentliga, av krig föranledda förhållanden. Om riksdagen var samlad, krävdes dess samtycke till förordnandet. I annat fall fick förordnande ej meddelas med mindre riksdagen inkallades eller ändock skulle sammanträda inom 30 dagar; godkände riksdagen ej förordnandet inom 30 dagar från riksdagens början, skulle det efter utgången av nämnda tid upphöra att lända till efterrättelse (1 §).

De åt Kungl. Maj:t givna fullmakterna fick tillgripas för att tillgodose behov av arbetskraft, som erfordrades för krigsmakten, dess utrustning eller underhåll, befolkningens försörjning med livsmedel eller bränsle, samfärdseln eller annat ändamål av synnerlig vikt för det allmänna. Från denna regel gjordes dock undantag såtillvida, att förordnande enligt lagen icke fick gälla vapentjänst vid krigsmakten. Om förordnandets utformning stadgades att det kunde avse viss näring eller verksamhet, i dess helhet eller med visst undantag, eller också närmare bestämt behov av arbetskraft (2 §).

I lagen angavs endast huvuddragen av den organisation, som erfordrades för lagens genomförande. Tillämpningen av lagen för riket i dess helhet

skulle sålunda närmast under Kungl. Maj:t handhåvas av myndighet, som Kungl. Maj:t förordnade därtill. Denna myndighet, som alltså icke var på förhand känd, benämndes i lagtexten »riksarbetsstyrelsen». Inom varje län skulle lagens tillämpning ankomma på myndighet, som av Kungl. Maj:t erhållit detta uppdrag. I lagtexten användes benämningen »länsarbetsstyrelse» för denna myndighet. Det föreskrevs emellertid att beträffande visst arbetsområde annan myndighet kunde beklädas med riksarbetsstyrelsens eller länsarbetsstyrelsens befogenhet, där det av särskilda skäl fanns påkallat (3 §).

Lagens 2 kap. (5—7 §§) innehöll bestämmelser om *arbetsförmedling*. Med stöd av dessa bestämmelser ägde Kungl. Maj:t förordna bl. a. att arbetsförmedlingsanstalter, som vid lagens tillkomst bedrevs av landstingen och städerna utom landsting, skulle stå under ledning av vederbörande länsarbetsstyrelse. Kungl. Maj:t skulle vidare äga meddela förbud mot enskild arbetsförmedling.

Om *arbetsförmedlingstvång* och *företrädesbestämmelser* handlade lagens 3 kap. (8—11 §§). Därest Kungl. Maj:t föreskrev arbetsförmedlingstvång, var det förbjudet för arbetsgivare att anställa arbetstagare, såvida ej offentlig arbetsförmedlingsanstalt anvisat eller eljest godkänt anställningen. Sådant förbud kunde stadgas generellt för hela riket eller begränsas antingen geografiskt eller till visst arbetsområde. Med företrädesbestämmelser avsågs föreskrifter som Kungl. Maj:t ägde utfärda därom, att visst behov av arbetskraft skulle tillgodoses före annat sådant. Det förutsattes i lagen att redan Kungl. Maj:ts förordnande kunde innehålla detaljföreskrifter om vilka företag som skulle erhålla företräde och eventuellt om den mängd arbetskraft av olika slag, intill vilken företrädet skulle gälla. Om sådana föreskrifter ej meddelats i förordnandet, skulle det ankomma på riksarbetsstyrelsen eller — enligt dennas bemyndigande och anvisningar — länsarbetsstyrelserna att bestämma härom. Vissa undantag från tillämpning av de i kapitlet givna bestämmelserna stadgades i 11 §.

I 4 kap. (12 §) reglerades den minst ingripande formen av tjänsteplikt. Den kallades *tvångsförlängning* och kännetecknades som skyldighet för arbetstagare att ej lämna sin anställning utan särskilt medgivande därtill eller eljest nedlägga arbetet. Sådant skyldighet fick enligt lagen ej åläggas den som före kalenderårets början fyllt 70 år.

Nästföljande kapitel (13—14 §§) innehöll bestämmelser om en specialform av tjänsteplikt, benämnd *tjänsteplikt för pensionstagare*. I den mån Kungl. Maj:t förordnade om dylik tjänsteplikt ålåg det personer med ålderspension på grund av tjänst att, såvitt deras hälsotillstånd och arbetsförmåga medgav det, efter myndighets anvisning antaga och utföra sådant arbete som de senast utfört i tjänsten eller annat därmed jämförligt ar-

bete. Enahanda övre åldersgräns fastslogs som beträffande tvångsförlängning. Vidare stadgades möjlighet till befrielse tills vidare från fullgörande av ifrågasvarande tjänsteplikt, där synnerliga skäl förelåg.

En annan specialform av tjänsteplikt — *tjänsteplikt för ungdom* — behandlades i 6 kap. (15 §). Den definierades som skyldighet för envar fr. o. m. det kalenderår, varunder han fyllde 16 år, t. o. m. det kalenderår, varunder han fyllde 19 år, att i den mån Kungl. Maj:t förordnade därom efter myndighets anvisning antaga och utföra arbete, som hans kroppskrafter och hälsotillstånd medgav. Om denna form av tjänsteplikt stadgades särskilt att den, där det lämpligen kunde ske, skulle tagas i anspråk samtidigt beträffande alla inom viss del av riket bosatta personer i samma ålder och av samma kön. Där synnerliga skäl förelåg, kunde befrielse tills vidare från fullgörandet av denna tjänsteplikt medges.

I 7 kap. (16 §) behandlades den mest ingripande formen av tjänsteplikt, s. k. *allmän tjänsteplikt*. I den mån Kungl. Maj:t förordnade därom ålägg det envar fr. o. m. det kalenderår, varunder han fyllde 16 år, t. o. m. det kalenderår, varunder han fyllde 70 år, att efter myndighets anvisning antaga och utföra arbete, som hans kroppskrafter och hälsotillstånd medgav. Förordnande om allmän tjänsteplikt kunde inskränkas att avse endast vissa grupper av personer, bestämda med avseende å ålder, kön, försörjningsskyldighet, bostadsort, yrkeskunnighet eller annan omständighet. Jämväl från fullgörande av denna form av tjänsteplikt kunde befrielse tills vidare medges, om synnerliga skäl förelåg därtill.

Rörande lagens innehåll i övrigt må här nämnas följande.

Tjänsteplikt enligt nu angivna regler fick åläggas envar som var bosatt eller eljest stadigvarande vistades i riket. Beträffande utländsk medborgare eller statslös kunde dock Kungl. Maj:t förordna annorlunda (17 §).

Från tjänsteplikt undantogs den som fullgjorde militärtjänst ävensom, enligt lagändring år 1944, den som var inskriven i civilförsvaret, dock endast i den mån tjänstgöringen i civilförsvaret utgjorde hinder för tjänstepliktens fullgörande. I övrigt ägde riksarbetsstyrelsen föreskriva om undantag från tjänsteplikt beträffande person med betydelsefull civil verksamhet (18 §).

Med tjänstepliktberättigat företag avsågs i lagen sådant företag, som förklarats berättigat till tjänstepliktig arbetskraft (4 §). I lagen förut-sattes att redan Kungl. Maj:ts förordnande om tjänsteplikt kunde innehålla detaljföreskrifter om vilka företag som skulle vara tjänstepliktberättigade och i vissa fall om det antal arbetstagare, till vilket varje sådant företags arbetsstyrka fick uppbringas med tillämpning av förordnandet. I den mån dylika föreskrifter icke gavs i Kungl. Maj:ts förordnande, skulle de meddelas av riksarbetsstyrelsen eller enligt dess bemyndigande och anvisningar av länsarbetsstyrelse (19 §). Den individuella uttagningen av tjänstepliktiga skulle därefter ankomma på vederbörande länsarbetsstyrelse.

För att uttagning skulle få ske krävdes enligt lagen dels att det tjänstepliktberättigade företags behov av arbetskraft icke kunde tillgodoses på annat sätt och dels att arbetsgivaren begärt hänvisning av tjänstepliktig arbetskraft (20 §).

Om man bortser från det tvång framför allt i fråga om själva valet av anställning, som tjänsteplikten enligt det förut anförda innebar, betraktades anställningen i princip som en ordinär frivillig sådan. Huvudregeln var således, att anställningsvillkoren skulle bestämmas genom lag, avtal eller sedvänja på samma sätt som vid frivillig anställning (22 §). Denna regel kompletterades med bestämmelser om bl. a. ett skiljedomsförfarande, som skulle tillämpas i de fall där enighet om anställningsvillkoren ej kunde uppnås. För detta ändamål skulle finnas en *lönenämnd för tjänsteplikt* eller — om Kungl. Maj:t förordnade därom — flera sådana nämnder. Nämndens ledamöter skulle utses av Kungl. Maj:t delvis bland personer, som föreslagits av arbetsgivar- och arbetstagarorganisationer inom nämndens verksamhetsområde. Antalet ledamöter i nämnden var icke fastställt i lagen utan skulle bestämmas av Kungl. Maj:t med hänsyn bl. a. till nämndens uppgifter, men det antal ledamöter, som i den ordning Kungl. Maj:t föreskrev skulle delta i handläggningen av ett ärende, var i lagen bestämt till ettdera av två alternativ: antingen ordförande och sex ledamöter, därav två representanter för vardera sidan, eller ordförande och en representant för vardera sidan. Vid omröstning skulle ordföranden äga utslagsröst (28 §).

För att lönenämnden skulle få upptaga anställningsfråga till behandling krävdes enligt lagen, dels att anställningsvillkoren ej reglerades genom kollektivavtal, som var bindande för parterna, eller genom särskilt avtal mellan dem (27 § första st.) och dels att någon av parterna begärt skiljedomsförfarande hos nämnden (29 § första st.). För tid då avtal ej fanns och till dess nämnden meddelat sitt beslut ägde arbetsgivaren bestämma villkoren, men nämndens beslut skulle gälla retroaktivt såtillvida att, om nämnden bestämde större förmåner än arbetsgivaren utgivit, skillnaden skulle utgå i efterhand (27 § andra st.).

Om förfarandet vid lönenämnden föreskrevs endast att parterna skulle beredas tillfälle att utföra sin talan före avgörandet (29 § andra st.).

I vissa fall skulle lönenämndens beslut kunna underställas Kungl. Maj:ts prövning. Därom beslutade en särskild befattningshavare, kallad *kronoombud*, som skulle utses av Kungl. Maj:t för att följa nämndens verksamhet. Kronoombudet skulle hållas underrättad om förekommande lönefrågor hos nämnden och hade rätt att delta i dess förhandlingar. Nämndens beslut fick ej utfärdas, förrän kronoombudet avgjort frågan om underställning (30 och 31 §§).

För avgörandet av lönefråga — vare sig det träffats av lönenämnd eller av Kungl. Maj:t — uppställdes i lagen som direktiv att man, i den mån sär-

skilda förhållanden ej föranledde till annat, borde i huvudsak följa de villkor, som i betydande utsträckning tillämpades på arbetsplatsen eller eljest inom näringen (27 § första st.).

Förfarandet vid avgörandet av en lönefråga kunde enligt lagen vara kollektivt, dvs. organisationer kunde uppträda såsom parter i förfarandet inför nämnden. Om så var förhållandet, band avgörandet organisationens medlemmar på samma sätt som ett kollektivavtal (32 §). Tvist om tolkning eller tillämpning av beslutet skulle i dessa fall i princip handläggas av arbetsdomstolen (33 §).

Från regeln att anställningsvillkoren skulle bestämmas i första hand genom avtal och i andra hand genom beslut av lönenämnd gällde enligt lagen undantag i två avseenden. Det ena undantaget avsåg fall, då staten var tjänstepliktberättigad arbetsgivare. Villkoren skulle då fastställas av Kungl. Maj:t, i den mån för statstjänst eljest gällande föreskrifter ej var tillämpliga. Lagen uppställde även härvid som direktiv att Kungl. Maj:t såvitt särskilda förhållanden ej annat föranledde i huvudsak borde följa de bestämmelser som eljest gällde för statlig tjänst av sådant slag (25 §). Det andra undantaget avsåg tjänsteplikt för ungdom. Vid förordnande härom kunde nämligen Kungl. Maj:t, om särskilda skäl därtill förelåg, fastställa likformiga villkor för alla med förordnandet avsedda tjänstepliktiga (26 §).

Utöver löneförmånerna kunde tjänstepliktig i vissa fall erhålla särskilda förmåner av statsmedel. Den som på grund av tjänsteplikt skulle tillträda anställning på ort, belägen mer än 10 km från hans vistelseort, ägde sålunda rätt till *fri resa* samt, om restiden översteg sex timmar, *fritt uppehälle under resan*. Närmare bestämmelser härom förutsattes skola meddelas av Kungl. Maj:t (34 §).

Vidare kunde bidrag utgå för överflyttning av den tjänstepliktiges familj och hans bohag till tjänstgöringsorten; sådant bidrag kallades i lagen *flyttningersättning till tjänstepliktig*. I detta fall stadgades ej någon ovillkorlig rätt till statsbidrag utan sådant skulle beviljas av länsarbetsstyrelse efter skälighetsprövning. Ett villkor härför var, att den tjänstepliktige sannolikt komme att för fullgörande av tjänsteplikt varaktigt uppehålla sig utom hemorten. Grunder för bidragets beräkning förutsattes skola meddelas av Kungl. Maj:t (35 §).

Bestämmelserna om fri resa och traktamente samt flyttningersättning ägde i huvudsak tillämpning även på återresa till hemorten efter anställningens slut (37 §).

Ännu en form av statsbidrag — kallat *utjämningsbidrag till tjänstepliktig* — reglerades i lagen. Sådant bidrag kunde utgå till den, för vilken fullgörande av tjänsteplikten medförde att hans arbetsinkomst minskade eller att han och hans familj komme att bo på skilda orter. I fråga om utjämningsbidrag för täckande av inkomstminskning förutsattes i lagen en

beräkning av dels vad vederbörande förtjänade under tjänsteplikts fullgörande och dels vad han kunde antagas ha kunnat förtjäna under samma tid i det yrke som han bedrev närmast före det han uttogs till tjänsteplikt. Om det förra beloppet understeg det senare, kunde bidrag utgå med högst skillnaden mellan beloppen. Oberoende av vad den tjänstepliktige kunde vara berättigad till enligt nu angivna grunder, kunde utjämningsbidrag till följd av att han och hans familj måste bo på skilda orter utgå med högst det belopp, varmed levnadskostnaderna härigenom ökat. Därvid skulle dock från den beräknade kostnadsökningen dragas vad den tjänstepliktige eventuellt vunnit genom att hans arbetsinkomst ökat under tjänsteplikts fullgörande. Av vad nu sagts framgår att endast bidragets maxibelopp var fastställt i lagen. Med vilket belopp bidrag faktiskt skulle utgå, var enligt lagen beroende av ytterligare föreskrifter i ämnet, vilka Kungl. Maj:t ägde meddela. Även de i lagen antydda beräkningarna förutsattes skola närmare regleras i sådana föreskrifter (36 §).

Löneförmånerna under tjänsteplikt garanterades av staten såtillvida som att tjänstepliktig, som ej utfått förfallen lön, kunde i viss ordning av statsmedel utfå lönen mot fordringens överlåtelse å statsverket (38 §).

Slutligen innehöll lagen ett antal allmänna bestämmelser, bland dem föreskrifter om viss uppgiftsskyldighet, om förfarandet vid tjänsteplikts upphörande, om behörig länsarbetsstyrelse, om påföljder vid brott mot lagen och om fullföljd av talan mot beslut enligt lagen.

Innan lagen den 30 december 1939 om tjänsteplikt antogs, hade *lagen den 8 december 1939 (nr 832) om tjänsteplikt för medicinalpersonal* utfärdats. Den senare lagen hade karaktären av ett provisorium och upphörde att gälla med utgången av juni månad 1940. Jämlikt 3 § ägde Kungl. Maj:t föreskriva skyldighet för medicinalpersonal, som ej fullgjorde militärtjänst, att i den ordning som anvisades av myndighet, vilken förordnades därtill av Kungl. Maj:t, utföra arbete som erfordrades för hälsovård, sjukvård, tandvård, förlossningshjälp, apoteksväsen eller djursjukvård inom riket och, för att tillgodose krigsmaktens behov, även utom riket. Förutsättningarna för lagens tillämpning överensstämde helt med dem som upptogs i lagen den 30 december 1939.

2. Tillämpningen av 1939 års tjänstepliktslagstiftning

Efter inhämtande av riksdagens samtycke förordnade Kungl. Maj:t genom kungörelse den 13 december 1939 (nr 903) att vad i 3 § lagen den 8 december 1939 om tjänsteplikt för medicinalpersonal stadgades skulle äga tillämpning. Genom kungörelse (nr 904) samma den 13 december utfärdades tillämpningsföreskrifter till lagen. Denna kungörelse upphörde att gälla samtidigt med lagen, dvs. med utgången av juni månad 1940. Under gil-

tighetstiden ålades medicinalpersonal tjänsteplikt i betydande utsträckning.

På framställning av Kungl. Maj:t lämnade 1940 års lagtima riksdag sitt samtycke till utfärdande av förordnande, att 2—7 kap. lagen den 30 december 1939 om tjänsteplikt skulle äga tillämpning. Med stöd av detta samtycke förordnade Kungl. Maj:t i kungörelser den 26 april 1940 (nr 269) resp. den 29 maj 1942 (nr 266) och den 28 juni 1940 (nr 636) om tillämpning av 2, 3 och 7 kap. i lagen. Däremot begagnade sig Kungl. Maj:t icke av möjligheten att sätta 4, 5 och 6 kap. i tillämpning.

Vad först angår tillämpningen av lagens 2 kap. inrättades genom kungörelse den 7 maj 1940 (nr 328) i varje län och i Stockholms stad en särskild myndighet, kallad länsarbetsnämnd (i Stockholm arbetsnämnd), som fick i uppdrag bl. a. att vara länsarbetsstyrelse i lagens bemärkelse. I kungörelse samma dag (nr 329) om statlig ledning av den offentliga arbetsförmedlingen föreskrevs att samtliga arbetsförmedlingsanstalter tills vidare skulle stå under ledning av resp. länsarbetsnämnder. Den centrala ledningen av organisationen uppdrogs jämlikt instruktion den 7 maj 1940 (nr 326) åt den då organiserade arbetsmarknadskommissionen. Det faktiska om än icke formella förstatligande av arbetsförmedlingsverksamheten, som sålunda genomfördes provisoriskt med stöd av tjänstepliktslagen, bestod till dess lagen upphörde att gälla, då verksamheten enligt särskilt riksdagsbeslut definitivt övertogs av staten.

Tjänstepliktslagens 3 kap., som handlade om arbetsförmedlingstvång och företrädesbestämmelser, tillämpades i ganska stor utsträckning under åren 1942—1945. Med hänsyn bl. a. till faran för en alltför stark övergång av arbetskraft från jordbruks- och skogsarbete till vissa andra arbetsområden utfärdades den 29 maj 1942 (nr 267) kungörelse om arbetsförmedlingstvång för torvhanteringen m. m. samt den 19 juni 1942 (nr 563) kungörelse om arbetsförmedlingstvång för byggnadsverksamhet m. m. I dessa författningar föreskrevs viss prioritet i fråga om arbetssökande för jordbruk och dess binäringar samt trädgårdsskötsel framför torvhantering samt för jordbruk och skogsbruk framför byggnadsarbete. Båda kungörelserna, som gällde t. o. m. den 31 december 1942, ersattes av en gemensam fr. o. m. den 1 januari 1943 gällande författning — kungörelsen den 11 december 1942 (nr 925) — med föreskrifter rörande arbetsförmedlingstvång för såväl byggnadsarbete som torvhantering. Genom tillkomsten av lagen den 30 juni 1943 (nr 444) om tillståndstvång för byggnadsarbete erhöles emellertid en annan laglig grund för reglering av arbetskraftens användning inom byggnadsverksamheten, och i den första tillämpningsförfattningen till denna lag — kungörelsen den 29 juli 1943 (nr 640) — meddelades fördenskull föreskrift om upphävande av kungörelsen

den 11 december 1942 (nr 925). Samtidigt utfärdades en särskild kungörelse (nr 641) om arbetsförmedlingstvång för torvhantering, vilken i sin tur upphävdes genom kungörelsen den 30 november 1945 (nr 753).

Förordnandet i kungörelsen den 29 maj 1942 (nr 266) att 3 kap. i lagen skulle äga tillämpning upphörde att gälla med utgången av juni månad 1946 enligt kungörelse den 21 juni 1946 (nr 340).

Lagens 7 kap., som avhandlade den generella formen av tjänsteplikt — s. k. allmän tjänsteplikt — tillämpades under lagens giltighetstid i två hänseenden, nämligen dels å läkare, tandläkare, farmaceuter, sjuksköterskor m. fl. kategorier av medicinalpersonal, som under olika perioder togs i anspråk med tjänsteplikt för militära och civila ändamål, bl. a. för flyktingsverksamheten, och dels å större delen av de värnpliktiga tillhörande 1943 års klass, vilken uttogs med tjänsteplikt för arbete i skogsbruk eller torvhantering och som fullgjorde dylikt arbete under avverkningssäsongerna 1942—43 och 1943—44.

Om tjänsteplikt för medicinalpersonal meddelades närmare bestämmelser i kungörelsen den 28 juni 1940 (nr 637). Däri stadgades bl. a. att medicinalstyrelsen såvitt angick tjänsteplikt för denna personal skulle utöva de befogenheter, som enligt tjänstepliktslagen tillkom riksstyrelsen och länsarbetsstyrelse. Genom kungörelsen den 8 november 1940 (nr 929) inrättades en särskild lönenämnd — kallad lönenämnd för tjänsteplikt för medicinalpersonal — med uppgift att handlägga frågor om anställningsvillkoren för medicinalpersonal, som uttogs till tjänstgöring hos annan tjänstepliktberättigad arbetsgivare än staten. Anställningsvillkoren för medicinalpersonal, som uttogs till tjänstgöring hos staten såsom tjänstepliktberättigad arbetsgivare, reglerades bl. a. i kungörelsen den 16 maj 1941 (nr 249). Jämlikt sistnämnda kungörelse ägde dessa tjänstepliktiga erhålla lön enligt en dyrortsgraderad skala samt dessutom åtnjuta vissa andra förmåner.

Ovannämnda författningar rörande tjänsteplikt för medicinalpersonal upphörde att gälla med utgången av juni månad 1946 enligt kungörelse den 21 juni 1946 (nr 341).

Uttagningen av 1943 års värnpliktsklass skedde med stöd av kungörelsen den 13 november 1942 (nr 878). Genom denna kungörelse ålades varje svensk man, som var född år 1923, att i enlighet med föreskrifter, utfärdade av arbetsmarknadskommissionen, antaga och utföra sådant arbete i skogsbruk eller torvhantering som hans kroppskrafter och hälsotillstånd medgav. För anställning hos staten som tjänstepliktberättigad arbetsgivare skulle i princip gälla de villkor som av domänverket tillämpades i orten för arbete av motsvarande slag. — Samma den 13 november utfärdades kungörelse (nr 879) om allmän lönenämnd för tjänsteplikt. Nämnden skulle bestå av ordförande samt såsom ledamöter dels två personer, som

icke kunde anses företräda arbetsgivar- eller arbetstagarintressen, dels arbetsgivarrepresentanter och arbetstagarrepresentanter till det antal Kungl. Maj:t bestämde. I handläggning av ärende skulle deltaga, förutom ordföranden eller ersättare för denne, sex ledamöter eller suppleanter för dem, därav två arbetsgivar- och två arbetstagarrepresentanter.

Ovannämnda kungörelse nr 878 upphörde att gälla med utgången av januari månad 1944 enligt kungörelse den 21 januari 1944 (nr 19).

Det grundläggande förordnandet om allmän tjänsteplikt (nr 636/1940) upphävdes med utgången av juni månad 1946 genom kungörelse den 21 juni 1946 (nr 340).

3. Arbetsmarknadsstyrelsens förslag till ny lag om tjänsteplikt

Den 1 juli 1949 överlämnades till chefen för socialdepartementet en inom arbetsmarknadsstyrelsen upprättad promemoria med utkast till ny lagstiftning om tjänsteplikt. Efter överarbetning av detta utkast avgav styrelsen den 17 januari 1951 ett förslag i ämnet. Förslaget hade liksom 1939 års lag karaktär av en fullmaktslagstiftning, vars centrala bestämmelser skulle få tillämpas först efter förordnande av Kungl. Maj:t. Förutsättningarna för att förordnande om lagens tillämpning skulle få meddelas var i förslaget angivna på samma sätt som i den tidigare lagen. Det krävdes med andra ord att riket befann sig i krig eller krigsfara eller att det eljest rådde utomordentliga, av krig föranledda förhållanden. Arbetsmarknadsstyrelsen framhöll — närmast med anledning av att riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap i ett underhandsyttrande till styrelsen ifrågasatt, huruvida en fullmaktslag om tjänsteplikt behövdes under andra förhållanden än krig eller krigsfara — att denna fråga allvarligt borde övervägas men uttalade samtidigt att, om lagen begränsades på detta sätt och tjänsteplikt måste tillgripas utan att riket befunne sig i krig, en främmande makt skulle kunna ställa frågan, från vilket håll krigsfara ansåges föreligga. Förslaget överensstämde med 1939 års lag även såtillvida, att förordnande om lagens tillämpning under pågående riksdagssession endast finge meddelas med riksdagens samtycke samt att förordnande, som utfärdades då riksdagen icke var samlad, måste underställas riksdagen i efterhand inom viss kortare tid.

Vad beträffar de intressen som skulle få tillgodoses med lagen överensstämde förslaget med 1939 års lag. Det i sistnämnda lag upptagna stadgandet att förordnande enligt lagen ej fick gälla vapentjänst vid krigsmakten ersattes emellertid i förtydligande syfte och efter ett underhandsförslag av försvarsstaben med en bestämmelse att dylikt förordnande ej fick gälla i vad avsåg befattningar för militär personal vid krigsmakten.

I de delar av förslaget, som enligt förut angivna regler skulle kunna bringas i tillämpning genom förordnande av Kungl. Maj:t, upptogs bestäm-

melser om arbetsförmedling (2 kap.), arbetsförmedlingstvång och företrädesbestämmelser (3 kap.), tvångsförlängning (4 kap.), tjänsteplikt för pensionstagare (5 kap.), tjänsteplikt för ungdom (6 kap.) och allmän tjänsteplikt (7 kap.). Samtliga dessa avsnitt i förslaget överensstämde i sakligt hänseende helt med motsvarande avsnitt i 1939 års lag. De formella ändringar som föreslagits var uteslutande betingade av att arbetsförmedlingsverksamheten under mellantiden förstatligats samt att arbetsmarknadsstyrelsen och länsarbetsnämnderna inrättats som fasta organ för bl. a. denna verksamhet.

Även i fråga om anställningsvillkoren vid tjänsteplikt byggde förslaget i allt väsentligt på 1939 års lag. Som huvudregel föreslogs sålunda i överensstämmelse med vad som gällde enligt den tidigare lagen, att anställningsvillkoren skulle bestämmas förutom genom lag och sedvänja genom avtal mellan den tjänstepliktberättigade arbetsgivaren och den tjänstepliktige samt att ett skiljedomsförfarande inför en lönenämnd skulle träda i tillämpning för den händelse enighet ej kunde uppnås genom frivillig överenskommelse. Arbetsmarknadsstyrelsen fann det emellertid önskvärt att den befogenhet, som 1939 års lag tillerkände Kungl. Maj:t att fastställa likformiga anställningsvillkor för tjänstepliktig ungdom, utvidgades att avse även andra kategorier av tjänstepliktiga samt anförde härom:

Enligt 26 § i 1939 års lag äger Konungen vid förordnande om tjänsteplikt för ungdom, om särskilda skäl därtill äro, beträffande alla med förordnandet avsedda tjänstepliktiga fastställa likformiga villkor för deras anställning hos tjänstepliktberättigade arbetsgivare. Enligt arbetsmarknadsstyrelsens uppfattning skulle det ur skilda synpunkter och i olika lägen vara av värde, att dylik möjlighet bereddes Konungen att fastställa likformiga villkor vid samtliga former av tjänsteplikt. De skäl, som tala härför, äro olika i olika lägen och vid olika former av tjänsteplikt och kunna bland annat av denna anledning knappast fullständigt redovisas. Tjänsteplikt för ungdom kan endast anbefallas beträffande den, som under kalenderåret fyllt 16 men ej 20 år. Det är tänkbart, att för visst eller vissa slag av arbeten förordnande om tjänsteplikt kan anses lämpligen böra meddelas för något äldre personer. Om så sker, kan det vara praktiskt att ha möjlighet — i likhet med vad som skedde vid tillämpningen av kungörelsen den 13 november 1942 (nr 878) om tjänsteplikt för män, födda år 1923 — att fastställa enhetliga förmåner. Är fråga om tjänsteplikt för viss yrkesgrupp, skulle enhetliga förmåner, vilka uppenbarligen i den mån så kan ske böra fastställas på grundval av gällande kollektivavtal, skapa fasthet och reda och onödiggöra belastning av den i 25 § i förslaget avsedda lönenämnden, vilket i vissa lägen kan vara en betydande vinst. Om och i den mån förmåner måste eller lämpligen böra beredas in natura genom inkvartering och kost, underlättas vidare avsevärt den hänsyn, som måste tagas till dylikt förhållande.

I övrigt hade arbetsmarknadsstyrelsen huvudsakligen inriktat sig på att i den nya lagen medtaga endast grundläggande bestämmelser. Styrelsen anförde sålunda beträffande stadgandena om särskilda förmåner vid tjänsteplikt:

Vissa av dessa bestämmelser synas icke böra intagas i ett förslag till tjänstepliktslag, avsett att i visst läge kunna med kort varsel underställas riksdagen och omedelbart sättas i kraft. Detaljföreskrifter tynga den grundläggande författningen. Förhållandena kunna också ha utvecklats så, kanske under den allra närmaste tiden före det lagstiftningen aktualiseras, att just beträffande detaljspörsmål andra lösningar än de förut tänkta visa sig mera ändamålsenliga. I det kritiska läge, som torde vara en förutsättning för att tjänsteplikt — åtminstone mera allmän sådan — anbefalles, torde statsmakternas arbetsbelastning över huvud vara så stor att denna bör i görligaste mån lättas. Ur denna synpunkt synes lämpligt att, vad angår detaljspörsmål, en tjänstepliktslag allenast innehåller bemyndigande för Konungen att själv eller genom myndighet, åt vilken sådant uppdrages, utfärda föreskrifter. Genom delegation till underordnad myndighet vinnes minskning av Kungl. Maj:ts arbetsbörda. Det förutsättes, att vederbörande myndighet göres underkunnig om att på densamma kan ankomma utfärdandet av dylika föreskrifter, så att myndigheten är beredd på en dylik arbetsuppgift. Detta bör föranleda myndigheten att utarbeta utkast till dylika föreskrifter och att tid efter annan överse utkastet med hänsyn till eventuellt ändrade förhållanden och utvecklingen på jämförliga områden. Vid bedömandet av här behandlade spörsmål bör ihåggas att föreskrifterna i fråga skola vara lämpliga icke blott vid utfärdandet utan även under de skiftande och svåröfretsebara förhållanden, som kunna uppkomma under krig. Härvidlag är möjligheten till snabba ändringar av stor betydelse.

Styrelsen fann det nyss sagda i första hand gälla bestämmelserna om ersättning vid resa och flyttningssättning. Härom anförde styrelsen:

Bestämmelserna i 34, 35 och 37 §§ i 1939 års lag om ersättning för resa samt om flyttningssättning synas vara av jämförelsevis ringa principiell betydelse. Den förstnämnda bestämmelsen innebär, att fri resa skall beredas för tillträde av anställning på ort, belägen mer än 10 kilometer från den ort, där den tjänstepliktige bor eller eljest stadigvarande eller för fullgörande av tjänsteplikt vistas, ävensom att uppehålle skall beredas den tjänstepliktige, om restiden överstiger sex timmar. Motsvarande skall gälla vid återresa. Konungen föreskriver den ordning, i vilken dessa förmåner skola genom myndighetens försorg beredas den tjänstepliktige. Bestämmelsen innehåller sålunda å ena sidan definitiva, detaljerade föreskrifter om förutsättningarna för förmånerna, medan å andra sidan ytterligare föreskrifter äro erforderliga för att bestämmelsen skall kunna tillämpas. Detta innebär att man för att kunna bestämma så jämförelsevis enkla ting som förmåner vid resa har att gå till två olika författningar. Det må också framhållas, att Konungen själv kan bestämma förmånernas storlek, medan, därest det i större eller mindre utsträckning skulle visa sig erforderligt eller lämpligt att låta förmåner — kanske begränsade — utgå även vid kortare väglängd än tio kilometer eller kortare restid än sex timmar, detta icke kan genomföras utan att förevarande bestämmelser ändras med riksdagens medverkan. Åtminstone numera, efter arbetsmarknadsstyrelsens och denna underlydande organs tillkomst, synas bestämmelser i nu förevarande avseende böra kunna utfärdas av styrelsen i anslutning till de föreskrifter, som föreligga för likartade fall på andra områden av styrelsens verksamhet. Detsamma synes kunna gälla i fråga om flyttningssättning.

På grund av vad sålunda anförts föreslog arbetsmarknadsstyrelsen, att bestämmelserna om rese- och flyttningssättning i 34, 35 och 37 §§ 1939

års lag ersattes med ett generellt bemyndigande för Kungl. Maj:t eller, efter Kungl. Maj:ts förordnande, arbetsmarknadsstyrelsen att meddela föreskrifter om dessa förmåner.

I fråga om det s. k. utjämningsbidraget — dvs. den ersättning, som enligt 36 § i 1939 års lag i vissa fall kunde tillerkännas tjänstepliktig för minskade inkomster eller ökade utgifter — anförde arbetsmarknadsstyrelsen:

Tjänstepliktslagen torde, åtminstone när det är fråga om ett mera genomgripande utnyttjande av allmän tjänsteplikt, icke bringas i tillämpning annat än i ett för landet mycket trångt läge. I dylikt läge kan försörjningen av den vida övervägande delen av landets befolkning vara byggd på de bestämmelser, som gälla i fråga om den, som tages i anspråk för militärtjänstgöring eller för civilförsvaret eller som beröres av bestämmelserna om utrymningshjälp. Dessa bestämmelser ge icke — i vart fall i blott ringa utsträckning — kompensation för inkomstminskning (utgiftsökning). Vid krig kan en betydande grupp medborgare få sin försörjning enligt de bestämmelser, som kunna bli meddelade i fråga om anhöriga till på grund av krigshändelser kroppsskadade eller dödade. Det synes föga sannolikt, att för denna grupp inkomstminskning skall — åtminstone i mera nämnvärd utsträckning — komma i betraktande. Rent principiellt synas skäl icke föreligga att sätta de tjänstepliktiga i bättre läge än någon av de nu nämnda grupperna.

Det torde också i praktiken visa sig synnerligen svårt att med någorlunda säkerhet bedöma, huruvida tjänsteplikten verkligen föranlett inkomstminskning. I detta sammanhang må blott erinras om att det företag, i vilket vederbörande har sin vanliga gärning, av olika anledningar kan komma i det läge, att verksamheten måste upphöra eller inskränkas. Förutsättningen för vederbörandes överflyttning från det ena till det andra företaget är vidare, att det företag, från vilket den tjänstepliktige flyttas, är av mindre allmän vikt än det dit han flyttas. Vid sådant förhållande skulle det ofta kunna inträffa, att arbetstagare, därest han kvarstannat på sin arbetsplats, i betydligt större utsträckning tagits i anspråk för militärtjänstgöring eller för civilförsvaret.

Bedömandet kan vidare försvåras av att de anhöriga samtidigt beröras av exempelvis bestämmelser rörande förmåner vid värnpliktstjänstgöring, civilförsvaret eller utrymning. Här kunna de möjliga kombinationerna knappast överblickas. Som exempel må endast nämnas, att maken kan vara i militärtjänstgöring, familjen utrymd — med principiell rätt till utrymningshjälp jämte bostadsbidrag enligt familjebidragsförordningen — maken tjänstepliktig å inkvarteringsorten och barn eller föräldrar, som maken försörjt, taga i anspråk för civilförsvaret.

Även bortsett från de synnerligen stora administrativa svårigheterna syntes det arbetsmarknadsstyrelsen rent principiellt mycket olämpligt att i ett läge, där särskilt stora krav måste ställas på medborgarnas samhörighet med varandra och med landet, sätta de tjänstepliktiga i ett bättre läge än andra grupper, som mera direkt berörts av beredskaps- eller krigsförhållanden. Styrelsen fortsatte:

Även i de fall, där inkomstminskning (utgiftsökning) må föreligga, måste det bli mycket svårt att fastställa dennas storlek och den del, som skäligen bör

ersättas. Särskilt blir detta fallet, om man vill upprätthålla krav på någorlunda rättvisa och jämnhet för likartade fall. Tillämpningen av dylika föreskrifter torde under alla förhållanden kräva betydande administrativ personal, vilket måste anses förkastligt i ett läge, där tjänsteplikt kan behöva uttagas.

Vidare kan den försörjning, som måste beredas de tjänstepliktiga och deras anhöriga i vissa lägen måhända bliva mindre beroende av den tjänstepliktiges avlöning och eventuella penningtillskott till denna än av andra förhållanden. Här må allenast erinras om sådana frågor som moratoriebestämmelser, hyres- och prisstopp, bostadsbrist m. m. Det bör också ihågkommas att — som bestämmelserna om utrymningshjälp förutsätta — försörjningen i vissa lägen kan böra eller behöva beredas in natura.

Ur dessa synpunkter borde enligt arbetsmarknadsstyrelsens uppfattning försörjningen av de tjänstepliktigas anhöriga tryggas i anslutning till de bestämmelser, som gällde i fråga om någon annan av de förut angivna medborgargrupper som berördes av förstärkt försvarsberedskap eller krig. Här syntes det arbetsmarknadsstyrelsen att bestämmelserna om familjebidrag till värnpliktiga närmast borde komma i fråga. Dessa bestämmelser möjliggjorde tryggnad av de mest trängande behoven för de anhöriga. Vad anginge närings- eller rörelseidkare kunde man vidare i viss utsträckning sörja för näringsens eller rörelsens fortsatta drivande — om detta med hänsyn till arbetskraftsfrågan över huvud vore möjligt — eller för dess återupptagande. Beträffande hänsynstagande till den tjänstepliktiges arbetsinkomst torde regler utan större svårighet kunna — i anslutning till de för familjebidrag gällande bestämmelserna rörande beaktande av olika slag av inkomster i familjen — utformas på ett sätt, som tillgodosåge krav på såväl enkelhet som jämnhet. Huruvida bidrag efter huvudsakligen samma grunder som gällde för familjebidragsberättigade borde utbetalas av länsarbetsnämnderna eller av andra organ, och då väl närmast de kommunala familjebidragsnämnderna, syntes böra lämnas öppet för att avgöras med hänsyn till förhållandena i olika lägen.

Styrelsen yttrade vidare:

När arbetsmarknadsstyrelsen i det föregående behandlat frågan om utjämningsbidrag eller någon annan form för tryggnad av den tjänstepliktiges anhörigas försörjning, har arbetsmarknadsstyrelsen — som också framhållits — närmast haft i åtanke krig eller mera omfattande beredskap. Något annorlunda kunna förhållandena böra bedömas, därest tjänsteplikt, måhända blott i viss omfattning, anbefalles i ett läge, där en mera betydande del av befolkningen kan relativt ostörd fortsätta sin vanliga civila gärning och förvärva därav härflytande inkomst. Här kan rättvisesynpunkten kräva hänsynstagande till inkomstminskning (utgiftsökning). I ett dylikt läge finnes också större möjligheter till en rättvis prövning.

För att i olika lägen kunna tillgodose skiftande krav föreslog arbetsmarknadsstyrelsen, att bestämmelserna i 1939 års lag om utjämningsbidrag ersattes av ett stadgande, som bemyndigade Kungl. Maj:t eller, efter

Kungl. Maj:ts förordnande, arbetsmarknadsstyrelsen att meddela föreskrifter om bidrag till tjänstepliktig eller dennes anhöriga.

Enligt arbetsmarknadsstyrelsens uppfattning borde en förenkling kunna ske även beträffande bestämmelserna om anställningsvillkoren. Stadgandena i 28—31 §§ om lönenämnds sammansättning, arbetssätt och beslutförhet borde ersättas av föreskrifter, som skulle utfärdas av Kungl. Maj:t eller, efter Kungl. Maj:ts förordnande, av arbetsdomstolen. Som skäl för att anförtro dessa uppgifter åt arbetsdomstolen anfördes att dess övriga arbetsuppgifter torde komma att minska avsevärt i ett skärpt läge.

Vidare borde enligt förslaget detaljbestämmelserna om uttagning till tjänsteplikt helt utgå ur lagen och, om behov därav skulle visa sig föreligga, ersättas av föreskrifter utfärdade av Kungl. Maj:t eller arbetsmarknadsstyrelsen. De detaljrika stadgandena om förfarandet vid tjänsteplikts upphörande föreslogs ersättas med ett bemyndigande för Kungl. Maj:t eller, efter Kungl. Maj:ts förordnande, arbetsmarknadsstyrelsen att utfärda de föreskrifter som kunde vara erforderliga med anledning av att tjänsteplikt upphörde. I stället för att i lagen medtaga ingående bestämmelser om behörig länsarbetsnämnd föreslogs att arbetsmarknadsstyrelsen skulle äga meddela erforderliga föreskrifter i ämnet.

I övrigt överensstämde förslaget i stort sett med 1939 års lag.

I anslutning till vad arbetsmarknadsstyrelsen enligt det föregående yttrat om de olika medborgargrupper, vilkas försörjning berördes av krig eller förstärkt försvarsberedskap, anförde styrelsen:

I det föregående har framhållits, att tjänstepliktigas och deras anhörigas förmåner synas böra bestämmas under hänsynstagande till andra av krigsförhållandena berörda medborgargrupperns förmåner. Även beträffande dessa andra grupper inbördes torde emellertid en principiell likställighet vara önskvärd. Nu gällande föreskrifter om dessa andra grupperns förmåner kunna också medföra att vissa familjemedlemmar samtidigt kunna bli hämförliga under flera författningar eller åtminstone att tveksamhet kan råda härutinnan. Olika föreskrifter och olika organ för ärendenas handläggning vålla administrativ tyngd och ställa därigenom ett krav på arbetskraft, som synes kunna och böra minskas. Ojämnheter emellan olika grupper ökas genom att bestämmelserna på ett område överses och ändras vid en tidpunkt och på ett annat område vid en annan. Det synes därför i hög grad angeläget, att grundläggande och i görligaste mån enhetliga och enkla bestämmelser utfärdas för tryggheten av skälig försörjning för medborgargrupper, vilkas försörjningsförhållanden vid krig eller krigsfara påverkas genom militärtjänstgöring, civilförsvar, utrymning, försörjarens död eller arbetsoförmåga m. m. I de olika författningar, som reglera förmåner vid militärtjänstgöring o. s. v. skulle då hänvisning kunna ske till dessa grundläggande bestämmelser. De särskilda författningarna skulle vidare angiva förutsättningarna för sin tillämplighet, de särskilda undantag och tillägg, som för olika lägen må vara påkallade, samt upptaga i övrigt erforderliga föreskrifter. Även här synes böra övervägas,

huruvida föreskrifter av mindre principiell vikt böra i största möjliga utsträckning ersättas med bemyndigande för Konungen, eller, efter dennes förordnande, annan myndighet att utfärda dylika föreskrifter. Tillkomsten av ifrågasatta grundläggande föreskrifter torde bl. a. avsevärt minska behovet av att tid efter annan göra ändringar i än den ena än den andra författningen på hithörande områden.

Enligt arbetsmarknadsstyrelsens mening borde de nu berörda spörsmålen i vart fall göras till föremål för utredning.

4. Remissyttranden över arbetsmarknadsstyrelsens förslag

Över arbetsmarknadsstyrelsens förslag avgavs på våren 1951 efter remissyttranden av statskontoret, socialstyrelsen, kommerskollegium — som hörde Stockholms handelskammare, handelskammaren i Göteborg, Skånes handelskammare, handelskammaren i Gävle, Västernorrlands och Jämtlands läns handelskammare, Sveriges industriförbund samt Sveriges hantverks- och småindustriorganisation — medicinalstyrelsen, domänstyrelsen, järnvägsstyrelsen, telegrafstyrelsen, generalpoststyrelsen, vattenfallsstyrelsen, väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, civilförsvarsstyrelsen, riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap, statens jordbruksnämnd, statens handels- och industrikommission, överbefälhavaren, försvarets socialbyrå, arbetsdomstolens ordförande (endast beträffande bestämmelserna om anställningsvillkoren), särskilt tillkallad sakkunnig för översyn av gällande bestämmelser om hälso- och sjukvård vid krig eller krigsfara m. m. (endast beträffande viss personal, som erfordras för verksamheten inom hälso- och sjukvård under beredskap och krig), överståthållarämbetet, länsstyrelserna i Södermanlands, Kronobergs, Malmöhus, Göteborgs och Bohus, Örebro, Gävleborgs, Västernorrlands och Västerbottens län samt Svenska arbetsgivareföreningen, Landsorganisationen i Sverige och Tjänstemännens centralorganisation.

Samtliga remissinstanser var ense om att en beredskapslagstiftning om tjänsteplikt snarast borde komma till stånd.

Som skäl härför anförde *kommerskollegium*, att arbetskraften i ett allvarligt läge kunde behöva dirigeras till sådana områden, som vore av särskild betydelse för den yttre säkerheten och folkförsörjningen samt att en lagstiftning som gjorde detta möjligt borde finnas i beredskap så att den kunde sättas i kraft utan tidsutdräkt när förhållandena krävde det.

Uttalanden av samma innebörd förekom i flera andra yttranden.

Jordbruksnämnden, som utgick från att statsmakterna accepterat tanken på en permanent förfogandelag av beredskapsnatur, påpekade det samband som rådde mellan en tjänstepliktslag och förfogandelagstiftningen. Om en ur folkförsörjningssynpunkt viktig näringsgren eller industri av någon anledning skulle vara betänkt på att nedlägga eller inskränka verksamheten vid en tidpunkt, då 5 § förfogandelagen¹ vore i tillämpning, kunde

¹ Enligt 5 § då gällande förfogandelag ägde Kungl. Maj:t föreskriva bl. a. att ägare eller innehavare av fabrik eller annan anläggning skulle ombesörja att viss förnödenhet frambringades.

behov föreligga av att kunna i sista hand tillgripa ett produktionsåläggande. Ett dylikt åläggande enligt förfogandelagen riktade sig emellertid endast mot vederbörande företagare. Enär de anställda ej kunde med stöd av 5 § förfogandelagen åläggas att utföra det erforderliga arbetet, behövdes en föreskrift om tjänsteplikt till komplettering av produktionsåläggandet. Då sålunda förfogande- och tjänstepliktslagarna kompletterade varandra och man syntes ha att räkna med en permanent förfogandelag, krävde konsekvensen att även en tjänstepliktslag vore permanent förefintlig.

Liknande synpunkter framfördes av *riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap*.

Överbefälhavaren underströk, att en i fredstid utfärdad tjänstepliktslag med därtill hörande tillämpningsföreskrifter vore en nödvändig grundval för olika myndigheters planlägningsarbete.

Enligt vad *medicinalstyrelsen* uttalade hade planläggningen av medicinalpersonalens användning vid krig eller krigsfara fortgått tämligen obehindrat även efter det att 1939 års tjänstepliktslag upphört att gälla. Vad anginge planläggningen för att säkerställa sjukhusens behov av kontors-, ekonomi- och handräckningspersonal torde det tidigare i viss utsträckning anlitade förfarandet att genom kontrakt binda vederbörande för olika arbetsuppgifter numera med hänsyn till den bristande tillgången på arbetskraft och konkurrensen om denna knappast vara framkomligt. Det bleve därför för medicinalstyrelsen av stor betydelse att vid beredskapsplanläggningen kunna åberopa en redan i fredstid till innehåll och form fastställd tjänstepliktslag. Vid den nya planläggning av beredskapssjukhus som nu verkställdes av sjukvårdsberedskapsnämnden komme i betydligt större utsträckning än tidigare att tagas i anspråk byggnader, som i fredstid ej tjänade sjukvårdsändamål och som vore avlägset belägna från kärnsjukhuset. Härigenom ökades behovet av kontors-, ekonomi- och handräckningspersonal.

Järnvägsstyrelsen anförde:

Före år 1945 kunde järnvägarna räkna med att vid krigstillfälle (beredskap och krig) få disponera praktiskt taget all sin värnpliktiga personal, nämligen via då gällande uppskovsbestämmelser. Sedan den tiden har emellertid krigsmaktens i och för sig naturliga strävan efter att själv få förfoga över de värnpliktiga medfört, att uppskov för nyantagen järnvägspersonal medgives endast i strängt begränsad omfattning. Följaktligen blir ett mycket stort antal järnvägsmän, därtill de yngre och spänstigare — även sådana med särskild fackutbildning bakom sig — undandraget järnvägstjänsten vid allmän inkallelse till krigstjänst. Denna utveckling har försatt järnvägarnas personalberedskap i ett vanskligt läge, vilket också närmare redovisats vid överläggningar med militära och uppskovsmyndigheter. Luckorna efter de inkallade måste emellertid på ett eller annat sätt fyllas, i varje fall i den utsträckning, som krävs för att den nödvändigaste trafiken — framför allt transporter för försvaret och folkförsörjningen — skall kunna upprätthållas. För ändamålet är järnvägsbefälet ålagt att planera ersättare, omlägga tjänstgöringsförhållanden o. d. Möjligheterna att på frivillighetens väg fylla vakanserna

äro dock begränsade. Man kan i huvudsak endast anlita den utvägen att låta beredskapsregistrera sådana pensionsavgångna tjänstehavare, som ställa sig till förfogande, men deras antal är förhållandevis ringa.

Under sådana förhållanden är det för järnvägarna av stor betydelse att genom en tjänstepliktslag kunna påräkna viss arbetskraft, främst genom den s. k. tvångsförlängningen och tjänsteplikten för pensionstagare. Styrelsen har också i själva verket utgått ifrån, att den tidigare gällande tjänstepliktslagen snarast skulle ersättas av en reviderad sådan.

Med hänsyn särskilt till den ovan antydda trafikuppgiften är det vidare nödvändigt, att den påräknade arbetskraften kan utnyttjas omedelbart vid allmän inkallelse till krigstjänst. För att så skall kunna ske torde det vara ofrånkomligt, att såväl lagen som erforderliga tillämpningsbestämmelser finnas redan i fredstid, fullt färdiga att sättas i kraft omedelbart. Däri inbegripes bl. a., att järnvägarna redan i förordnandet fastställas att vara tjänstepliktberättigade företag.

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen uttalade att — om väg- och vattenbyggnadsverket i en uppkommen krissituation skulle äga möjlighet att genomföra de beträffande vägväsendet, hamnar, kanaler och farleder åvilande arbetsuppgifterna — den härför planlagda organisationen måste vid krigs- eller beredskapstillstånd kunna omedelbart och i sin helhet träda i funktion. Så kunde enligt styrelsens förmenande ske endast om tjänsteplikt enligt i fredstid meddelat förordnande redan vid krigs- eller beredskapstillstånd kunde åläggas avsedd personal.

Länsstyrelsen i Kronobergs län utvecklade sina synpunkter på följande sätt:

I anseende till rådande utrikespolitiska läge samt därav på skilda områden påbjudna åtgärder av beredskapskaraktär finner länsstyrelsen det synnerligen angeläget att en lagstiftning kommer till stånd redan i fred, varigenom det skapas förutsättningar för såväl militära som civila myndigheter att mera målmedvetet bedriva sin planläggande verksamhet. Länsstyrelsen vill med skärpa understryka vad arbetsmarknadsstyrelsen andragit om de olägenheter, som kunna uppstå genom frånvaron av en lagstiftning på området redan i fredstid. Jämväl för länsstyrelserna och dem åvilande arbetsuppgifter av planläggande natur beträffande såväl civilförsvaret som ock vid fullgörande av de provisoriskt anbefallda arbetsuppgifterna på det ekonomiska försvarets område föreligger motsvarande olägenheter. Även sett ur rent psykologisk synpunkt torde det innebära en icke obetydlig trygghetskänsla att denna lag finnes redan i rådande läge samt att därav påkallade tillämpningsföreskrifter finnas förberedda med hänsyn till alla de påfrestningar, för vilka samhället kan bli utsatt vid beredskapsläge och i krig. Erfarenheter från beredskapstiden 1939—1945 peka otvetydigt på nödvändigheten av att bestämmelser för socialvården i allmänhet äro väl kända av alla berörda.

Svenska arbetsgivareföreningen framhöll att arbetsmarknadens frågor i regel borde skötas av parterna själva. Föreningen vore dock medveten om att i en för vårt land mycket kritisk situation behov kunde uppstå av så långtgående och snabba åtgärder på arbetsmarknaden i syfte att trygga landets försvar, att de kunde och borde åstadkommas endast av staten. Föreningen

förordade därför att en tjänstepliktslag antoges redan i fredstid för att inför en överhängande krigsfara kunna sättas i kraft av Kungl. Maj:t.

Även om kritik framfördes mot skilda delar av arbetsmarknadsstyrelsens förslag till tjänstepliktslag, tillstyrktes det eller lämnades det i princip utan erinran av *socialstyrelsen, kommerskollegium, medicinalstyrelsen, domänstyrelsen, järnvägsstyrelsen, telegrafstyrelsen, generalpoststyrelsen, vattenfallsstyrelsen, väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, civilförsvarsstyrelsen, riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap, jordbruksnämnden, handels- och industrikommissionen, överbefälhavaren, försvarets socialbyrå, överståthållarämbetet*, samtliga *länsstyrelser* som hörts i ärendet, de av kommerskollegium hörda *handelskamrarna, Sveriges industriförbund, Svenska arbetsgivareföreningen, Sveriges hantverks- och småindustriorganisation, Landsorganisationen och Tjänstemännens centralorganisation*.

Endast *statskontoret* avstyrkte att förslaget lades till grund för lagstiftning.

Vad angår frågan under vilka förutsättningar förordnande borde få meddelas om tillämpning av en tjänstepliktslag, var av de remissinstanser som tog uttrycklig ståndpunkt till frågan *socialstyrelsen, civilförsvarsstyrelsen, jordbruksnämnden, handels- och industrikommissionen, överbefälhavaren, länsstyrelserna i Södermanlands, Kronobergs, Malmöhus, Göteborgs och Bohus och Gävleborgs län samt Landsorganisationen* ense med arbetsmarknadsstyrelsen om att lagens bestämmelser borde kunna tillämpas icke blott vid krig eller krigsfara utan även eljest under utomordentliga, av krig föranledda förhållanden.

Länsstyrelsen i Södermanlands län anförde som skäl härför:

För säkerställandet av den ekonomiska försvarsberedskapen är det av största vikt, att erforderliga åtgärder kunna vidtagas i så god tid som möjligt. Inom detta område tryggas beredskapen i stor utsträckning genom färdigställandet av produkter samt lagring av såväl sådana som råmaterial. Dylika åtgärder kunna i viss utsträckning främjas genom den dirigering av produktionsmedlen, som enligt redan nu lämnade befogenheter är för myndigheterna möjlig. På flera områden hava emellertid uppstått betänkliga brister och eftersläpningar (som exempel kan nämnas försörjningen med inhemskt bränsle), och det torde därför vara i hög grad angeläget att redan i fredstid undanröja hindren för täckande av dylika brister. Därmed är icke sagt, att lagen om tjänsteplikt skall sättas i kraft, så snart en besvärande situation inom försörjningen inträtt eller hotar att inträda, men det är å andra sidan för sent, då kriget hotar direkt vårt land.

Överbefälhavaren framhöll att, om lagens tillämplighet begränsades till krig och krigsfara, lagen måhända ej skulle kunna användas i samma utsträckning som under den förstärkta försvarsberedskapen exempelvis för att tillgodose behovet av medicinalpersonal för flyktingars omhändertagande. Enligt överbefälhavarens mening borde förutsättningarna för lagens tillämpning antingen anges på samma sätt som i 1939 års tjänstepliktslag eller avfattas i huvudsaklig överensstämmelse med förutsättningarna för till-

lämpning av 1939 års allmänna förfogandelag enligt dennas lydelse jämlikt lagen den 3 juni 1949 (nr 273)¹.

Bestämmelser överensstämmande med förfogandelagens i dess lydelse efter lagändringen år 1949 förordades av *socialstyrelsen, jordbruksnämnden, handels- och industrikommissionen* samt *länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län*.

Som skäl för sin ståndpunkt anförde länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län, att händelserna numera kunde utveckla sig så snabbt att Kungl. Maj:t borde erhålla befogenhet att i krig och krigsfara även när riksdagen var samlad bringa lagen i tillämpning utan att först inhämta riksdagens samtycke. Å andra sidan framhöll handels- och industrikommissionen, att tjänsteplikt innebure så allvarliga ingrepp i de enskilda medborgarnas fri- och rättigheter att riksdagens medverkan borde krävas i ett läge, då krigiska förvecklingar utomlands medförde svårigheter för vår produktion utan att därför fara förelåg för att Sverige indrogs i kriget.

Såsom förut omnämnts ifrågasatte *riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap* i ett underhandsyttrande till arbetsmarknadsstyrelsen, huruvida en fullmaktslag om tjänsteplikt behövdes för andra förhållanden än krig eller krigsfara. I sitt remissyttrande framhöll nämnden, att den av arbetsmarknadsstyrelsen föreslagna lagen innebar fullmakter för Kungl. Maj:t att vidtaga sådana ingrepp såväl i de enskilda medborgarnas fri- och rättigheter som i det ekonomiska samhällssystemet, att fullmakterna borde få utnyttjas endast då så var oundgängligen nödvändigt för landets försvar. Lagen borde däremot ej utan riksdagens samtycke få användas i ett läge, då krigiska förvecklingar utomlands medförde svårigheter för vår produktion utan att därför allvarlig krigsfara för Sveriges del bedömdes föreligga. Under dylika förhållanden funnes icke sådant behov av snabb tillämpning att en fullmaktslag behövde antagas i förväg. I den mån tvångsingripande under sådana förhållanden erfordrades på arbetsmarknaden — vilket enligt riksnämndens mening endast borde ifrågakomma i yttersta nödfall och för upprätthållande av landets försvarsberedskap — torde frågan härom kunna behandlas i vanlig ordning. Enligt vad riksnämnden inhämtat hade i en del remissyttranden föreslagits, att förutsättningarna för tjänstepliktlagens tillämpning skulle utformas på samma sätt som motsvarande bestämmelser i allmänna för-

¹ Efter 1949 års ändring skilde förfogadelagen vad gäller sättet att bringa de centrala bestämmelserna i tillämpning mellan utformningen vid å ena sidan krig eller krigsfara, vari riket befinner sig, och å andra sidan andra utomordentliga, av krig föranledda förhållanden. I förra fallet kunde Kungl. Maj:t omedelbart förordna, att bestämmelserna skulle tillämpas, utan att riksdagens samtycke behövde avvaktas, och detta även om riksdagssession pågick. Om så ej var förhållandet, fick förordnande dock ej utfärdas med mindre riksdagskallelse utgått eller riksdagen ändå skulle sammanträda inom 30 dagar. Gillades icke förordnandet av riksdagen inom 30 dagar eller, om förordnandet utfärdats då session ej pågick, inom 30 dagar från sessionens början, skulle det efter utgången av nämnda tid upphöra att lända till efterrättelse. I det senare fallet åter — dvs. under andra utomordentliga, av krig föranledda förhållanden än krig eller krigsfara — krävdes alltid riksdagens samtycke till förordnande om bestämmelsernas tillämpning, och sådant förordnande kunde icke erhålla längre giltighetstid än ett år åt gången.

fogandelagen. Visserligen vore de skäl, som för förfogandelagens del föranlett dessa bestämmelser, knappast tillämplbara på tjänstepliktslagen — förfogandelagen behövdes ju t. ex. redan för ransonering av en vara som kaffe — men då genom en dylik formulering riksdagen hade möjlighet att i förväg ingående pröva om och i vilken utsträckning tjänsteplikt skulle tillgripas och noga angiva villkoren härför ansåge riksnämnden en sådan formulering kunna godtagas.

Tjänstemännens centralorganisation fann det tveksamt om det var lämpligt att lagen skulle kunna tillämpas förutom vid krig och krigsfara även eljest under utomordentliga, av krig föranledda förhållanden. Organisationen anförde:

Vid antagande av 1939 års tjänstepliktslag uttalades från flera håll farhågor för en så pass vittomfattande fullmakt till Kungl. Maj:t. Möjligt är emellertid att utrikespolitiska skäl kunna tala för att en sådan formulering i lagen införes, då därigenom en främmande makt icke kan ställa den frågan, från vilket håll krigsfaran kan anses föreligga, för den händelse lagen sättes i kraft. TCO är emellertid angelägen understryka, att ett införande av tjänsteplikt måste ske under synnerligen exceptionella omständigheter och att de åtgärder för mobilisering av arbetsmarknaden, som lagen innebär, endast kunna anses påkallade i ett läge där rikets säkerhet verkligen är i fara och där icke frivilliga åtgärder förslå. Helt självklart får lagen icke användas för att möta samhällsfarliga konflikter på arbetsmarknaden under mera normala tidsförhållanden.

Enligt *järnvägsstyrelsen* borde bestämmelser om tjänsteplikt kunna tillämpas senast då värnpliktiga allmänt inkallades till krigstjänst.

Kommerskollegium, *Sveriges industriförbund*, samtliga *handelskammare* som hörts i ärendet samt *Svenska arbetsgivareföreningen* förordade att lagen begränsades till att avse endast krig och krigsfara.

Skånes handelskammare anförde som skäl för sin ståndpunkt i denna fråga, att statsmakterna under efterkrigstiden använt sig av sina befogenheter enligt de olika beredskapslagarna långt efter det att ett påtagligt orsakssammanhang förelegat mellan det senaste världskriget och de rådande förhållandena.

Kommerskollegium underströk nämnda synpunkt samt betonade, att tjänsteplikt innebar ett allvarligt ingrepp i den personliga friheten, som endast under trängande förhållanden borde tillgripas. Det vore därför nödvändigt att tjänsteplikten omgärdades med klara gränser och att dessa ej vore vidsträcktare än som verkligen erfordrades för att tillgodose syftet med lagen.

Även Svenska arbetsgivareföreningen framhöll vikten av att tjänsteplikt ej tillämpades annat än när så var oundgängligen nödvändigt.

Slutligen må nämnas, att *vattenfallsstyrelsen* ifrågasatte, huruvida inte föreskrift borde meddelas i lagen att den automatiskt kunde tillämpas vid beredskapstillstånd, såvida ej Kungl. Maj:t dessförinnan förordnat om dess tillämpning.

Beträffande frågan om de ändamål, för vilka tvångsingripande enligt lagen skulle få ske, framfördes följande synpunkter.

Medicinalstyrelsen ansåg det önskvärt, att hälso- och sjukvården särskilt angavs. Jämväl *överbefälhavaren* ifrågasatte om ej sjukvården borde medtagas.

Civilförsvarsstyrelsen, *riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap* och *länsstyrelsen i Örebro län* framhöll att civilförsvarets behov borde upptagas i likhet med motsvarande militära behov.

Riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap och *handels- och industrikommissionen* fann det nödvändigt att det i 1939 års lag använda begreppet »befolkningens försörjning med livsmedel och bränsle» utvidgades att omfatta »viktiga förnödenheter». *Civilförsvarsstyrelsen* var av enahanda uppfattning.

Enligt *länsstyrelsens i Gävleborgs län* mening borde tjänsteplikten avse utförande av civilt arbete, även om det skedde för krigsmaktens behov, och således ej tjänstgöring inom de väpnade styrkorna, vare sig dessa vore stridande eller icke stridande enligt folkrättens regler. *Länsstyrelsen* ansåg det vara angeläget att avfattningen av ifrågavarande bestämmelse klart gäve uttryck för denna princip; tjänsteplikten skulle således ej kunna avse tjänstgöring som hemvärnspersonal.

Med anledning av förslagets stadgande om undantag från tjänsteplikt för den som är inskriven i civilförsvaret, i den mån tjänsten i civilförsvaret utgör hinder för fullgörande av tjänsteplikt, framhöll *länsstyrelsen i Södermanlands län*, att det syntes vara oklart, vem som vid beredskapstillstånd eller krig skulle bedöma om tjänstgöringen i civilförsvaret utgjorde sådant hinder. Enligt *länsstyrelsens* uppfattning borde detta avgörande lämnas åt civilförsvarschefen, eventuellt personalprövningsnämnden. *Medicinalstyrelsen* ansåg att anförda bestämmelse i vissa lägen torde kunna sätta hälso- och sjukvårdens intressen i efterhand. Styrelsen föreslog därför att bestämmelsen erhöles ändrad lydelse så att Kungl. Maj:t vid förordnande om tjänsteplikt för erhållande av arbetskraft för visst ändamål, exempelvis hälso- och sjukvård, ägde möjlighet att upphäva bestämmelsen om civilförsvarets företrädesrätt.

De avsnitt i arbetsmarknadsstyrelsens förslag, som handlade om arbetsförmedling, arbetsförmedlingstvång och företrädesbestämmelser, tvångsförlängning, tjänsteplikt för pensionstagare, tjänsteplikt för ungdom samt allmän tjänsteplikt lämnades — om man bortser från vissa detaljanmärkningar av formell natur — utan erinran i remissyttrandena. Enligt *överståthållarämbetet* torde emellertid, när den allmänna tjänsteplikten innefattade de kategorier som avsåges med tjänsteplikt för pensionstagare och ungdom, intresset av att i lagen införa endast grundläggande bestämmelser i ämnet

böra föranleda ett uteslutande av bestämmelserna om sistnämnda båda slag av tjänsteplikt.

Förslagets konstruktion med tjänstepliktberättigade företag föranledde uttalanden från ett par håll.

Överbefälhavaren framhöll betydelsen av att snabbt kunna tillgodose bl. a. sjukvårdsväsendets behov av medicinalpersonal och handelsflottans personalbehov samt att utan omgång kunna flytta denna personal. Förflyttning borde sålunda kunna ske oberoende av de tjänstepliktberättigade företagen.

Utredningsmannen för översyn av gällande bestämmelser om hälso- och sjukvård vid krig eller krigsfara m. m. — vilken begränsat sitt yttrande till att avse viss personal som erfordras för verksamheten inom hälso- och sjukvård under beredskap och krig — anförde:

Det kan med säkerhet förutses, att under krig stor knapphet kommer att föreligga på medicinalpersonal, i vart fall kvalificerad sådan. För att på effektivaste sätt utnyttja personalen torde det bli nödvändigt att göra den rörlig i största möjliga utsträckning. Sålunda böra läkare eller arbetslag bestående av läkare, sjuksköterskor och sjukvårdsbiträden kunna i enlighet med arbetsbördans växlingar flyttas från ett sjukhus till ett annat för något längre tids tjänstgöring därstädes. Vidare måste läkare och annan kvalificerad medicinalpersonal — den må normalt vara verksam på sjukhus eller andra anstalter eller i öppen vård — kunna vid bombanfall mot en större stad, vid utbruten epidemi, vid flyktinginvasion o. dyl. tillfälligt sättas in på nya arbetsuppgifter i anledning av det sålunda inträffade och härvid ofta förflyttas från en ort till annan. Ett utnyttjande av medicinalpersonalen på antytt sätt — de angivna situationerna få betraktas som skolexempel, vilka i praktiken komma att förete talrika variationer — förutsätter dels fasthet i organisationen med gemensamma och klara ordervägar beträffande all medicinalpersonal, dels en tjänsteplikt, som bereder möjlighet att utan hindrande formalia snabbt förflytta personalen ofta över stora avstånd. Vad den första förutsättningen angår vill jag erinra om att de av Kungl. Maj:t genom beslut den 29 juni 1950 fastställda riktlinjerna för provisorisk krigsorganisation för länsstyrelserna innebära ifråga om sjukvårdsväsendet, att länsstyrelserna under krig komma att handha ledningen inom länen såvitt angår sjukvårdsresursernas utnyttjande eller fördelning. Centralt torde motsvarande arbetsuppgifter inom den allmänt civila hälso- och sjukvården tillkomma medicinalstyrelsen. Vad härefter beträffar den andra förutsättningen för ett rationellt utnyttjande av medicinalpersonalen — nämligen tjänstepliktens innehåll — vill jag ytterligare precisera denna sålunda. Oberoende av om vid krig det allmänt civila medicinalväsendet tillfälligt förstärkas eller drives av de olika fredsmässiga huvudmännen, alltså oberoende av de tjänstepliktberättigade arbetsgivarna, måste den i det föregående angivna organisationen för ledningen av sjukvårdsväsendet kunna snabbt och utan tillämpning på nytt av tjänstepliktbestämmelserna förflytta medicinalpersonal för annan tjänstgöring under längre eller kortare tid. Denna personal måste alltså enligt min uppfattning stå icke till de särskilda huvudmännens utan till den samlade allmänt civila medicinalorganisationens — företrädd av medicinalstyrelsen och länsstyrelserna — förfogande på motsvarande sätt som de värnpliktiga och civilförsvarspliktiga i förhållande till krigsmakten respektive civilförsvaret. Därest de i 1939 års tjänstepliktslag innehållna formerna för tjänsteplikt fylla dessa krav, har jag ur förevarande synpunkt intet att erinra mot arbetsmarknadsstyrelsens förslag. Skulle så icke vara fallet,

finner jag det oundgängligt att i en ny tjänstepliktslag införas bestämmelser ifråga om medicinalpersonal av sådan innebörd, att förenämnda fordringar uppfyllas. — — — Det bör i detta sammanhang framhållas, att en tjänsteplikt av sistnämnt slag kan vara påkallad jämväl ifråga om andra beredskapsområden än hälso- och sjukvård. Med hänsyn till begränsningen av mitt uppdrag har jag emellertid ej anledning att närmare ingå härpå.

Önskvärt vore att även den för hälso- och sjukvården nödvändiga förvaltningspersonalen, såsom sjukhusintendenter, sysslomän, kontorister m. fl. samt ekonomipersonalen, såsom maskinister, kökspersonal, städerskor, chaufförer etc. kunde i tjänstepliktshänseende behandlas på samma sätt som medicinalpersonalen. Av praktiska skäl torde det emellertid bliva ogörligt att skilja mellan förvaltnings- och ekonomipersonal för hälso- och sjukvård och sådan för andra verksamhetsområden. Då härtill kommer att, såvitt nu kan bedömas, samma behov av rörlighet icke förefinnes beträffande denna personal som i fråga om medicinalpersonal i egentlig mening, synes en särskild form av tjänsteplikt för denna personalkategori icke vara erforderlig.

Medicinalstyrelsen uttalade, att tillämpningsföreskrifterna till lagen borde innehålla en bestämmelse om att medicinalpersonal under tjänsteplikt ställdes till den centrala hälso- och sjukvårdsledningens förfogande. Med den knapphet som föreläge på medicinalpersonal vore det för ett effektivt utnyttjande av tillgängliga resurser nödvändigt att denna personal i betydande utsträckning vore rörlig och utan omgång kunde sättas in för tjänstgöring, där behov av arbetskraft uppkomme. Med hänsyn till denna frågas vikt för den allmänna sjukvårdsberedskapen måste medicinalstyrelsen förutsätta att hinder ej komme att föreligga för Kungl. Maj:t att utfärda en sådan bestämmelse.

Arbetsmarknadsstyrelsens förslag att tillerkänna Kungl. Maj:t befogenhet att i särskilda fall fastställa likformiga anställningsvillkor icke blott — såsom fallet var enligt 1939 års tjänstepliktslag — för tjänstepliktig ungdom utan även för andra kategorier av tjänstepliktiga ansågs av *medicinalstyrelsen* vara väl motiverat. I vad anginge medicinalpersonal samt kontors- och ekonomipersonal på sjukhus förutsatte styrelsen att förslaget finge tolkas så, att förordnande om ensartad lönesättning skedde särskilt för varje kategori arbetstagare med hänsyn till arbetets art liksom till vederbörandes utbildning och ålder. För hälso- och sjukvården, som under fredstid huvudsakligen ombesörjdes av stat och kommun vilka under senare år sökt sig fram till i stort sett gemensamma normer, syntes det föreslagna tillvägagångssättet för bestämmande av lönerna vara följdriktigt.

Ej heller *arbetsdomstolens ordförande* hade något att invända mot att Kungl. Maj:t skulle äga fastställa likformiga villkor för alla med förordnande om tjänsteplikt avsedda arbetstagare.

Däremot var *socialstyrelsen*, *Stockholms handelskammare* och *Landsorganisationen* kritiskt inställda mot förslaget i denna del.

Socialstyrelsen ansåg sålunda att garantierna för trygga anställningsför-

hållanden för de tjänstepliktiga automatiskt skulle upphöra vid tillämpning av den föreslagna bestämmelsen. Om förslaget genomfördes skulle Kungl. Maj:t beredas möjlighet att under utomordentliga, av krig föranledda förhållanden — utan att krig eller krigsfara rådde — utfärda enhetliga bestämmelser för lönesättningen även då förordnande om tjänsteplikt meddelades endast i form av tvångsförlängning av rådande anställningsförhållanden. Även om man kunde utgå från att denna utväg ej skulle tillgripas under exempelvis ett efterkrigsläge, visade dock det anförda att bestämmelsen givits sådan räckvidd, att den skulle täcka situationer för vilka den uppenbarligen icke varit avsedd. Ett så vidsträckt bemyndigande för regeringsmakten kunde inte anses påkallat. Bestämmelsen borde enligt socialstyrelsens mening modifieras i två avseenden, så att Kungl. Maj:ts rätt att fastställa enhetliga anställningsvillkor dels komme att avse endast ett begränsat område av arbetsmarknaden eller visst fall och dels finge tillgripas endast vid krig eller krigsfara. Undantag borde dock såsom tidigare gälla för ungdom.

Landsorganisationen anförde:

Enligt 1939 års lag skulle Konungen äga att vid förordnande om tjänsteplikt för ungdom, om särskilda skäl därtill voro, fastställa likformiga anställningsvillkor för alla tjänstepliktiga. Arbetsmarknadsstyrelsen har nu ifrågasatt att sådan möjlighet skall beredas Konungen vid samtliga former av tjänsteplikt. Visserligen är det avsett att reservera denna möjlighet för särskilda fall, men den motivering som anföres för förslaget är sådan att den faktiskt äger ganska obegränsad giltighet, och den synes knappast rimma med lagtextens krav på »särskilda skäl». Det kan befaras att av administrativa hänsyn den likformiga regleringen av anställningsvillkoren komme att tillämpas i betydligt större omfattning än som varit avsett och som kan vara sakligt motiverat. Skall systemet utvidgas att i princip gälla vid alla tjänstepliktsformer, synes det erfordrerligt att i lagtexten eller i de blivande tillämpningsföreskrifterna till lagen klarare utmärka att fråga skall vara om undantagsfall, i vilka särskilda svårigheter möta för upprätthållande av lagens huvudregel för anställningsvillkorens reglering, vilken ju är att — bortsett från själva skyldigheten att antaga och fullgöra det ålagda arbetet — anställningen skall betraktas som en frivillig sådan.

Arbetsmarknadsstyrelsens strävan att ej medtaga detaljföreskrifter i själva lagen rönt uppskattning från olika håll.

Socialstyrelsen, överståthållarämbetet, länsstyrelsen i Gävleborgs län samt *Tjänstemännens centralorganisation* fann det sålunda principiellt riktigt att dylika föreskrifter, vilka vid behov måste anpassas efter rådande förhållanden, ej intogs i den grundläggande lagtexten, och enligt *länsstyrelsen i Västernorrlands län* innebar förslaget en väsentlig förenkling i förhållande till 1939 års tjänstepliktslag särskilt genom att ersättningsbestämmelserna uteslutits. Genom att ej belasta förslaget med sådana föreskrifter syntes möjligheter ha skapats för en tjänstepliktslag av mera permanent karaktär.

Jordbruksnämnden anlade följande mera allmänna synpunkter:

I praktiken tänker sig arbetsmarknadsstyrelsen att de ur lagen uteslutna parterna komma att ersättas av föreskrifter, utfärdade av administrativa myndigheter.

Jordbruksnämnden vill med anledning härav framhålla, att ifrågavarande föreskrifter, av vilka flera kunna medföra djupa ingripanden i de enskilda medborgarnas personliga integritet, äro avsedda att tillämpas ej endast vid krig eller krigsfara utan även eljest »under utomordentliga av krig föranledda förhållanden». Med hänsyn härtill böra reglerna om de enskilda medborgarnas skyldigheter och rättigheter i samband med tjänsteplikt så långt som möjligt fixeras i lag och icke överlämnas åt enskilda administrativa myndigheters avgöranden. Å andra sidan bör givetvis icke lagstiftningen tyngas med detaljföreskrifter, utan denna bör begränsas till att omfatta bestämmelser av allmän och principiell betydelse. Härigenom undgås även den av arbetsmarknadsstyrelsen omnämnda risken att de i lag utfärdade föreskrifterna visa sig passa mindre väl till det läge, vari de komma att tillämpas.

När det gällde frågan, vilka föreskrifter i 1939 års lag som skulle kunna uteslutas ur den nya lagen och i stället utfärdas i administrativ ordning, var meningarna emellertid i viss mån delade.

Kommerskollegium ansåg det vara önskvärt att bestämmelser av så grundläggande natur som de, vilka reglerade uttagningen av tjänstepliktiga, bibehölles i lagen. Denna uppfattning delades av *jordbruksnämnden*, som ansåg ifrågavarande bestämmelser vara av principiell betydelse för rättssäkerheten. Ungefärligen enahanda synpunkter framfördes av *länsstyrelsen i Gävleborgs län*.

Vad angår förslaget att bestämmelserna i 1939 års lag om lönenämnds sammansättning, arbetssätt och beslutförhet skulle ersättas av föreskrifter som meddelades av Kungl. Maj:t eller, efter Kungl. Maj:ts bemyndigande, av arbetsdomstolen anförde *arbetsdomstolens ordförande*:

Ehuru de skäl som härför åberopats — såsom önskvärdheten att lätt kunna anpassa till ändrade förhållanden och att bereda statsmakterna erforderlig avlastning av deras arbetsbörda — äro värda allt beaktande, torde emellertid vissa invändningar kunna göras mot den nu föreslagna lösningen.

Sålunda synes lönenämnd, å vilken skulle ankomma att fatta för berörda samhällsmedborgare mycket genomgripande beslut, vara ett så viktigt organ, att åtminstone de väsentligaste bestämmelserna för dess organisation och verksamhet böra upptagas i lagen. Av denna anledning synas 28—31 §§ i 1939 års lag böra bibehållas även i den nya lagen; de ifrågavarande paragraferna måste nämligen samtliga anses innefatta bestämmelser av grundläggande betydelse för lönenämnds verksamhet.

Bortsett från den nu berörda erinringen synes emellertid invändning kunna resas gentemot förslaget i vad detsamma avser arbetsdomstolens eventuella befattning med utfärdandet av föreskrifter för lönenämnd. Att man beträffande frågan om lönenämnds sammansättning lämpligen bör taga arbetsdomstolen till förebild samt att arbetsdomstolens arbetsuppgifter i ett skärpt läge kunna antagas minska, kan visserligen vara ägnat att leda tankarna till arbetsdomstolen i förevarande hänseende, men dessa förhållanden äro av alltför periferisk natur för att kunna tillmätas någon avgörande betydelse. Såsom rent judiciell myndighet är arbetsdomstolen föga skickad att handlägga ärenden av så utpräglat administrativ karaktär som det här rör sig om; då arbetsdomstolens ledamöter utom ordföranden utföra sin dagliga gärning på andra områden av samhällslivet och domstolen håller

session i allmänhet endast en gång i veckan, uppkomma för arbetsdomstolen praktiska svårigheter att utfärda de ifrågavarande föreskrifterna, ty det ligger i sakens natur att därmed måste följa en fortlöpande verksamhet från domstolens sida, innefattande förnyat ståndpunktstagande, säkerligen ofta brådskande, med hänsyn till ändrade förhållanden m. m. Men härtill kommer att det enligt förslaget 27 § skall tillkomma arbetsdomstolen att i visst fall handlägga tvist om tolkning eller tillämpning av lönenämnds beslut i lönefråga vid tjänsteplikt. Likaså skall arbetsdomstolen enligt vanliga regler upptaga tvist om tolkning av kollektivavtal, som lönenämnd fastställt skola gälla för visst verksamhetsområde. Mot bakgrunden härav och då arbetsdomstolens verksamhet är inriktad på ett särskilt känsligt område av samhällslivet, framstår det såsom angeläget, att arbetsdomstolen vid sina dömande uppgifter och vad därmed äger sammanhang kan framträda såsom helt fristående från lönenämnd.

Jag får därför hemställa, att, därest i lagen intages bestämmelse att föreskrifter om lönenämnds organisation och arbetssätt skola kunna utfärdas av annat statsorgan än Kungl. Maj:t, en sådan uppgift i varje fall ej åläggas arbetsdomstolen.

I stort sett samma synpunkter beträffande arbetsdomstolens ställning i förevarande avseende anlades i de yttranden som avgavs av *jordbruksnämnden* och *länsstyrelsen i Malmöhus län*.

Överbefälhavaren och *Landsorganisationen* motsatte sig ej att detaljföreskrifter rörande lönenämnden meddelades i administrativ ordning men ifrågasatte, om ej denna uppgift låge närmare till för arbetsmarknadsstyrelsen än för arbetsdomstolen. Enligt *Landsorganisationens* mening borde dock bestämmelser om partsrepresentation i nämnden upptagas i den nya lagen.

Tjänstemännens centralorganisation påpekade att för industrins tjänstemän lönesättningen så gott som undantagslöst ej var reglerad genom kollektivavtal. Fastställande av lönesättningen för dessa grupper i händelse av tjänsteplikt och deras fördelning på tjänstepliktberättigade arbetsgivare kunde medföra speciella svårigheter. Dessa frågor avsåges att lösas av den lönenämnd för tjänsteplikt som enligt förslaget skulle finnas. *Organisationen* ville bestämt uttala att frågan om lönenämnds sammansättning borde regleras i lagen, enär detta vore en betydelsefull fråga. *Organisationen* utginge därvid från att någon av löntagarrepresentanterna i nämnden skulle företräda organisationen och önskade, att detta angåves i lagen.

Arbetsmarknadsstyrelsens förslag att ersätta bestämmelserna i 1939 års lag om rese- och flyttningersättning samt utjämningsbidrag med ett generellt bemyndigande för Kungl. Maj:t eller, efter Kungl. Maj:ts förordnande, arbetsmarknadsstyrelsen att i administrativ ordning meddela föreskrifter om dessa förmåner föranledde uttalanden i några yttranden.

Landsorganisationen ville ej motsätta sig förslaget i denna del men förutsatte att förmåner till art och omfattning komme att i det hela bli likvärdiga med dem som utgått enligt de direkta bestämmelserna i den tidigare lagen.

Även *kommerskollegium* betonade önskvärdheten av att de bestämmelser,

som komme att utfärdas i särskild ordning, i möjligaste mån anslöte sig till motsvarande bestämmelser i 1939 års lag.

Medicinalstyrelsen anförde:

Med hänsyn till den erfarenhet medicinalstyrelsen har av tillämpningen av bestämmelserna om utjämningsbidrag i 1939 års tjänstepliktslag håller styrelsen före att sådant bidrag, i den mån det under tidigare beredskapstillstånd utgick till inkallad medicinalpersonal såsom ersättning för levnadskostnadsfördyring i fall, där den tjänstepliktige beordrats till tjänstgöring å annan ort än hemorten, nu ej längre bör utgå i denna form utan såsom ett lönetillägg av enahanda typ som den militära terminslönen. Däremot synes utjämningsbidrag alljämt böra tillerkännas sådan kvalificerad medicinalpersonal, som driver rörelse och har bundna kostnader för denna verksamhet, om och i den mån fullgörandet av tjänsteplikt hindrar honom att driva rörelsen. I ett underhandsyttrande över föreliggande lagförslag har medicinalstyrelsen som skäl härför anført, att denna personal icke borde sättas i sämre ställning än andra rörelseidkare, så länge endast viss eller vissa tjänstepliktiga uttagas. Bestämmelser som reglera här berörda frågor torde böra meddelas i särskilda tillämpningsföreskrifter rörande ersättning åt tjänstepliktiga.

Enligt den mening, som uttalades av *jordbruksnämnden*, syntes bestämmelserna om rese- och flyttningersättning kunna inskränkas till en positiv föreskrift om att dessa förmåner skulle utgå enligt grunder, som fastställs av Kungl. Maj:t eller, efter Kungl. Maj:ts förordnande, av arbetsmarknadsstyrelsen. Bestämmelserna om ersättning åt tjänstepliktig för minskad arbetsinkomst eller ökade levnadskostnader syntes däremot vara av så stor betydelse, att de principiella reglerna härom borde fastställas i lag.

Länsstyrelsen i Malmöhus län ansåg det i och för sig lämpligt att ersättning till tvångsvis uttagna personer och deras anhöriga bestämdes i möjligaste mån enhetligt, att ersättningen till tjänstepliktiga reglerades med hänsyn till de förmåner, som utgick vid militärtjänstgöring, samt att de grundläggande bestämmelserna om förmåner till värnpliktiga, tjänstepliktiga osv. gäves i en gemensam författning. Vad anginge de tjänstepliktiga hade länsstyrelsen sålunda ej något att erinra mot att ersättningsbestämmelserna utbröts ur tjänstepliktslagen. Arbetsmarknadsstyrelsens förslag syntes emellertid innebära att även de grundläggande bestämmelserna om tjänstepliktigas förmåner skulle utfärdas i administrativ ordning. Länsstyrelsen var av den uppfattningen att dylika bestämmelser borde fastställas av Kungl. Maj:t och riksdagen gemensamt.

Statskontoret anförde:

Statskontoret vill erinra, att bestämmelserna i 1939 års lag om de särskilda förmånerna inneburo en detaljreglering av dessa utom beträffande de ekonomiskt viktigaste förmånerna, nämligen utjämningsbidragen. I fråga om dessa senare angav lagen endast de principer, efter vilka bidragen skulle beräknas. Emellertid hade vid lagens tillkomst förutsatts, att den slutliga utformningen av grunderna för utjämningsbidragen sedermera skulle underställas statsmakternas prövning i samband med frågor om anslag för ändamålet (1939 års urtima riksdag, prop.

nr 92; andra särsk. utsk. nr 34; rd. skr. nr 111). Med hänsyn till detta statsmakternas tidigare ståndpunktstagande håller statskontoret före, att nu ifrågavarande förmåner böra intagas i den nya lagen i minst samma utsträckning som i 1939 års lag. Liksom i 1939 års lag synas för övrigt också föreskrifter om sammansättningen av den särskilda lönenämnden för tjänsteplikt böra meddelas i den nya lagen.

Arbetsmarknadsstyrelsens förslag om särskild utredning rörande frågan om enhetliga bestämmelser för tryggande av en skälig försörjning för dem, vilkas förhållanden under krig eller beredskapsläge påverkades genom militärtjänstgöring, civilförsvar, utrymning, tjänsteplikt m. m., tillstyrktes av ett flertal remissinstanser, däribland *socialstyrelsen*, *jordbruksnämnden*, *överståthållarämbetet*, *länsstyrelserna i Kronobergs och Göteborgs och Bohus län* samt *Landsorganisationen*.

KAPITEL II

Gällande lagstiftning om tjänsteplikt

På ett begränsat område, nämligen i fråga om medicinalpersonal, är för närvarande lagstiftning om tjänsteplikt genomförd. Bestämmelserna härom har upptagits i *lagen den 27 november 1953* (nr 688; ändr. 281/1954) *om hälso- och sjukvård vid krig och andra utomordentliga förhållanden (krigs-sjukvårdslag)*.

Nämnda lag har tillkommit efter ett av särskild utredningsman avgivet förslag (SOU 1952:22). Departementsförslaget återfinns i propositionen nr 222 till 1953 års riksdag. Lagen är till sin utformning ganska knapphändig och innehåller allenast de grundbestämmelser som ansetts erforderliga för den allmänt civila hälso- och sjukvårdens omställning till krigsorganisation samt i anslutning därtill vissa huvudregler rörande bl. a. militär direktivrätt och tjänsteplikt för medicinalpersonal. Med allmänt civil hälso- och sjukvård avses den hälso- och sjukvårdande verksamhet som bedrivs av annan än krigsmakten eller civilförsvaret. Lagen skall enligt sin lydelse träda i kraft den dag Kungl. Maj:t förordnar. Genom *kungörelse den 17 juni 1955* (nr 441) har Kungl. Maj:t förordnat om lagens ikraftträdande den 1 augusti 1955. Lagen är av permanent natur.

Lagen innehåller i huvudsak följande om tjänsteplikt.

Då riket kommer i krig, inträder automatiskt — alltså utan särskilt förordnande av Kungl. Maj:t — tjänsteplikt för medicinalpersonal. Bestämmelsen härom återfinns i 8 §, enligt vilken vid krig skyldighet föreligger för den som äger yrkeserfarenhet beträffande hälso- och sjukvård eller eljest är verksam inom sådan vård och icke före löpande kalenderårs början fyllt 70 år att efter anvisning av myndighet, som bestämmes av Kungl. Maj:t, fullgöra sådan tjänst inom hälso- och sjukvården som hans kroppskrafter och hälsotillstånd medger. Den som fullgör militärtjänst är dock undantagen från dylik tjänsteplikt. Däremot stadgas ej något undantag för civilförsvarspliktig.

Tjänsteplikt har emellertid föreskrivits ej blott för krigsförhållanden. Jämlikt 9 §, jämförd med 3 § 2 mom., äger nämligen Kungl. Maj:t, om riket befinner sig i krigsfara eller det påkallas av andra utomordentliga förhållanden, förordna om den tjänsteplikt för medicinalpersonal som finns erforderlig. Sådant förordnande skall, vid äventyr att det eljest förfaller,

inom en månad underställas riksdagens prövning. Därest förordnandet icke gillats av riksdagen inom två månader från det underställningen skett, skall detsamma vara förfallet.

Enligt 10 § meddelar Kungl. Maj:t föreskrifter angående dels omfattningen av begreppet medicinalpersonal, dels registrering av sådan personal, dels fördelning av personalen till tjänstgöring och dels ersättning åt den som fullgör tjänsteplikt av ifrågavarande slag.

Om straff för underlåtenhet att fullgöra ålagd tjänsteplikt stadgas i 11 §.

Kungl. Maj:t äger jämlikt 12 § meddela de ytterligare föreskrifter som erfordras för lagens tillämpning.

Krigssjukvårdskungörelsen den 17 juni 1955 (nr 442; ändr. 662/1957) innehåller bl. a. bestämmelser om krigsorganisationen av den allmänt civila hälso- och sjukvården. Den centrala ledningen av denna vård skall under Kungl. Maj:t utövas av medicinalstyrelsen. Inom varje län skall länsstyrelsen leda verksamheten. Civilbefälhavare skall inom varje civilområde följa länsstyrelsernas verksamhet och tillse att denna samordnas mellan de till civilområdet hörande länen. Vidare lämnas i kungörelsen bestämmelser om samverkan mellan olika ledningsorgan, om den slutna och den öppna vården samt om militär direktiv rätt. — Beträffande det civila området ges bestämmelser om olika beredskapsgrader samt om planläggningen för krigsorganisationen. Om denna organisation lämnas nedan i kap. V en närmare redogörelse.

Rörande de tre första av de i krigssjukvårdslagens 10 § angivna hänseendena innehåller kungörelsen närmare föreskrifter. Sålunda lämnas en detaljerad uppräknings av de kategorier som hänförs till medicinalpersonal. Anmärkas bör att till dylik personal ej räknas transport-, ekonomi-, kontors- och annan sådan personal, som erfordras för hälso- och sjukvårdens verksamhet. — Registrering av medicinalpersonal skall verkställas av medicinalstyrelsen i den omfattning styrelsen prövar erforderligt utöver den registrering som enligt särskilda bestämmelser för viss personal verkställs av annan myndighet. Viss uppgiftsskyldighet åligger därvid medicinalpersonalen. — Efter avvägning av behovet av medicinalpersonal inom det civila området resp. krigsmakten och civilförsvaret skall medicinalstyrelsen och försvarets sjukvårdsstyrelse i samråd besluta angående disponerandet av tillgänglig personal. Medicinalpersonal, som fördelats för krigsplacering vid krigsmakten, krigsplaceras och inkallas till tjänstgöring enligt för krigsmakten gällande bestämmelser. Medicinalstyrelsen skall i den omfattning styrelsen finner erforderligt krigsplacera den medicinalpersonal som disponeras för tjänstgöring inom det civila området, därvid såvitt möjligt skall tillgodose civilförsvarets behov av att tillfälligt kunna taga i anspråk medicinalpersonal. Beslut om krigsplacering skall meddelas den krigsplacerade. Inkallelse till tjänstgöring sker i princip genom krigstjänstgörings-

order från medicinalstyrelsen. — Vad angår den personella beredskapsplaneringen, se närmare nedan i kap. V.

Beträffande ersättning och andra förmåner till medicinalpersonal vid fullgörande av tjänsteplikt hänvisar krigssjukvårdskungörelsen till vad där- om är särskilt stadgat. Några bestämmelser i dessa hänseenden har ännu ej utfärdats. Utredning i ämnet pågår f. n.

KAPITEL III

Gällande lagstiftning om personell beredskap i övrigt

1. Värnplikt

Enligt *värnpliktslagen den 30 december 1941* (nr 967 — senaste fullständiga lydelse 479/1954; ändr. 314/1957) är svensk man värnpliktig fr. o. m. det kalenderår under vilket han fyller 18 år t. o. m. det under vilket han fyller 47 år. Under vissa förutsättningar kan emellertid yngling på egen begäran inskrivas som värnpliktig fr. o. m. det år då han fyller 16 år. Vid krig eller omedelbar krigsfara kvarstår värnplikten för den som inkallats till tjänstgöring, så länge behovet det kräver (1, 2 och 15 §§).

Till följd av lyte, sjukdom etc. kan värnpliktig frikallas från värnpliktens fullgörande eller befrias därifrån under erforderlig tid (3 och 4 §§). Jämväl i vissa andra fall må Kungl. Maj:t befria från värnpliktstjänstgöring helt eller delvis (5 §).

Värnpliktig skall inskrivas, och för dylikt ändamål är riket indelat i inskrivningsområden med en inskrivningschef och en eller flera inskrivningsnämnder (8 §). Om redovisning av värnpliktig förordnar Kungl. Maj:t (25 §).

Beträffande de värnpliktigas tjänstgöring gäller i huvudsak följande. Värnpliktig skall för utbildning tjänstgöra i regel 394 dagar; för vissa grupper av värnpliktiga gäller en längre utbildningstid (27 § 1.). Därest Kungl. Maj:t med hänsyn till krigsberedskapen så prövar nödigt, må värnpliktig kunna åläggas att, utöver förenämnda utbildningstjänstgöring, i den ordning Kungl. Maj:t bestämmer fullgöra en eller flera beredskapsövningar om sammanlagt högst 180 dagar (27 § 2.). Då rikets försvar eller dess säkerhet eljest det kräver, må Kungl. Maj:t efter statsrådets hörande till tjänstgöring inkalla samtliga värnpliktiga eller värnpliktiga till det större eller mindre antal, som finns behövt (28 § 1.).

Anstånd med tjänstgöring må medges under vissa förutsättningar (29 och 30 §§).

Värnpliktig inkallas till tjänstgöring genom personlig order eller kungörelse eller, där Kungl. Maj:t så förordnar, på annat ändamålsenligt sätt (31 §).

Värnpliktig, som är inkallad till tjänstgöring, är skyldig att verkställa den tjänsteförrättning som anvisas honom av vederbörande befälhavare (32 §).

Beträffande värnpliktigs förmåner i samband med tjänstgöring (33 §) gäller vad därom är särskilt stadgat.

Om påföljder för underlåtenhet att inställa sig till tjänstgöring m. m. stadgas i 36—40 §§.

Utöver värnpliktslagens bestämmelser må följande anföras.

Registrering av värnpliktiga sker dels genom s. k. truppregistrering, i regel vid förbandens mobiliseringsavdelningar, dels genom s. k. lokalregistring vid vederbörligt inskrivningsområde omfattande alla inom området kyrkobokförda, och dels genom centralregistrering vid Centrala värnpliktsbyrån (CVB) av rikets samtliga värnpliktiga. Ledningen och övervakningen av inskrivningsväsendet och värnpliktsredovisningen utövas närmast av CVB.

Systemet för inkallande till tjänstgöring jämlikt 28 § värnpliktslagen är byggt på individuell, för längre tid gällande krigsplacering samt meddelande av krigsplaceringsorder till de värnpliktiga.

Bestämmelser om uppskov m. m. lämnas i *kungörelsen den 18 juni 1949* (nr 350; ändr. 645/1952, 670/1952 och 339/1957) *angående uppskov med tjänstgöring jämlikt 28 § värnpliktslagen m. m. (uppskovskungörelsen)*, vilken f. n. är under omarbetning.

Innehavare av vissa av rikets högre befattningar är jämlikt 2 § befriade från skyldighet att fullgöra tjänstgöring jämlikt 28 § värnpliktslagen (krigstjänstgöringsfrihet). Sådan befrielse gäller jämväl i fall då vederbörande är fast anställd vid krigsmakten.

Uppskov med inställelse till tjänstgöring jämlikt 28 § värnpliktslagen kan beviljas värnpliktig vars användning i civil sysselsättning finns vara oundgängligen nödvändig för försvaret eller folkförsörjningen eller eljest för det allmänna (3 §).

Uppskov gäller antingen under beredskapstillstånd och krigstillstånd, s. k. krigsuppskov, eller endast under beredskapstillstånd, s. k. beredskapsuppskov (5 §).

Om chefen för vederbörande verk, myndighet, företag etc. påkallar uppskov för honom underlydande personal, skall han, därest ej särskild plan för verkets etc. krigsorganisation finns uppgjord, låta uppgöra plan för tillgodoseendet av verkets etc. behov av arbetskraft under krigsförhållanden. Denna plan skall årligen revideras (6 §).

Värnpliktig, som ifrågakommer för uppskov, hänförs till någon av uppskovsgrupperna I, II eller K, av vilka den sistnämnda gruppen avser värnpliktiga vid kommunikationsverken¹, uppskovsgrupp I värnpliktiga i vissa befattningar vid vissa av Kungl. Maj:t bestämda statliga verk, myndigheter etc. samt uppskovsgrupp II övriga värnpliktiga.

¹ Med kommunikationsverken förstås enligt uppskovskungörelsen postverket, televerket, statens och enskilda järnvägar, statens vattenfallsverk och de enskilda kraftföretag som Kungl. Maj:t i särskild ordning bestämmer, väg- och vattenbyggnadsverket, luftfartsverket och de enskilda lufttrafikföretag som Kungl. Maj:t i särskild ordning bestämmer, tullverket ävensom sjöfartsverket, lots- och fyrstaten dock undantagen, jämte sjöfartsstyrelsen underlydande organ för förvaltning av kanal eller farled samt sjöbefälsskolorna och sjömanshusen.

Beträffande uppskovsgrupperna I och II gäller bl. a. följande. Ärenden rörande beviljande av uppskov handläggs vid en årligen återkommande prövning av uppskoven för nästföljande kalenderår. Verk, myndighet, företag etc. för vilket uppskov meddelats betecknas som uppskovsreglerat (7 §). Omfattningen av uppskoven skall enligt 8 § i största möjliga mån begränsas. Värnpliktig får vidare i regel ej åtnjuta uppskov förrän han fullgjort honom enligt 27 § värnpliktslagen åliggande första tjänstgöring, för värnpliktig, som är uttagen för utbildning till officer eller underofficer, även fortsatt utbildning. Tillstånd av Kungl. Maj:t i kommandoväg erfordras för att värnpliktig officer eller underofficer skall erhålla uppskov; samma villkor gäller i princip för värnpliktig före det kalenderår varunder han fyller 28 år. Uppskovsbeviljande myndighet är beträffande grupp I chefen för vederbörande verk etc. och beträffande grupp II arbetsmarknadsstyrelsen (9 och 10 §§). Kungl. Maj:t fastställer det högsta antal värnpliktiga som årligen må erhålla uppskov inom grupp II (10 §).

För värnpliktiga anställda vid kommunikationsverken gäller särskilda bestämmelser. Chefen för vederbörande verk är uppskovsmyndighet. Kungl. Maj:t bestämmer årligen grunderna för uppskovens omfattning under nästföljande kalenderår (13 §).

Beträffande uppskov för personal som på annan grund än värnplikt är tjänstgöringsskyldig vid krigsmakten gäller särskilda bestämmelser (15 och 16 §§).

Värnpliktig, vilken inkallats eller erhållit förvarning om inkallelse till tjänstgöring som avses i 28 § värnpliktslagen, kan erhålla tillfällig befrielse från tjänstgöringen (anstånd). Anstånd avser bestämd tid, i regel högst sex månader, men kan förlängas (17 §).

För grupper av värnpliktiga, tillhörande yrken med utpräglat säsongarbete eller av särskild vikt för försvaret eller folkförsörjningen, kan jämlikt 21 § tidsbegränsad befrielse meddelas från skyldighet att fullgöra tjänstgöring jämlikt 28 § värnpliktslagen (kollektiv yrkesledighet). Arbetsmarknadsstyrelsen prövar efter samråd med överbefälhavaren och riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap frågor om dylik ledighet, i vad mån förberedelser härför i fredstid skall vidtagas samt omfattningen av ledigheten.

Den som erhållit uppskov eller annan befrielse enligt uppskovskungörelsen är icke därigenom befriad från skyldighet att enligt vad därom särskilt stadgas fullgöra tjänstgöring i hemvärnet (24 §).

Den allmänna uppsikten över uppskovsväsendet utövas av arbetsmarknadsstyrelsen, som äger utfärda för tillsynen erforderliga föreskrifter samt nödiga anvisningar rörande tillämpningen av bestämmelserna, i den mån dylika föreskrifter icke utfärdas av Kungl. Maj:t (27 §).

Om hemvärnet, som utgör en del av armén och består av militärt organiserade, på frivillighetens väg rekryterade förband, stadgas i *kungörelsen*

den 30 juni 1947 (nr 673; senaste fullständiga lydelse nr 509/1953, ändr. 91/1956 och 337/1957) om hemvärnets organisation och uppgifter m. m. (hemvärnskungörelse). Hemvärdnet, vars främsta uppgift är att verka för det omedelbara skyddet av den egna hemorten och arbetsplatsen, skall vid beredskapstillstånd eller krigstillstånd hållas i beredskap (hemvärnsberedskap). Kungl. Maj:t äger vidare, då hänsyn till rikets försvar eller säkerhet det påkallar, förordna om hemvärnsberedskap även om beredskapstillstånd ej inträtt.

Jämlikt kungörelsen den 29 juni 1951 (nr 549) om värnpliktiga hemvärnsmän och driftvärnsmän är vid beredskapstillstånd eller krigstillstånd nedan angivna värnpliktiga — utan hinder av erhållna uppskov med eller annan befrielse från tjänstgöring vid krigsmakten — skyldiga att i hemvärdnet fullgöra tjänstgöring jämlikt 28 § värnpliktslagen, nämligen värnpliktiga, som erhållit uppskov eller annan befrielse enligt uppskovskungörelsen, värnpliktiga, vilka genom s. k. civilplaceringskort ställts till myndighets förfogande, samt värnpliktiga, vilka krigsplacerats i civila befattningar utanför krigsmakten.

Vidkommande frågan om avlöning och vissa andra förmåner till värnpliktiga gäller, såvitt avser fredstid, bestämmelserna i kungörelsen den 21 december 1945 (nr 881; ändr. bl. a. 12/1947, 600/1948, 788/1948, 380/1951, 493/1952, 740/1953 och 96/1955) angående avlöning m. m. till värnpliktiga (kungörelse om värnpliktsavlöning). Värnpliktig erhåller jämlikt denna kungörelse enligt vissa grunder fri resa eller resekostnadsersättning vid inställelse till och återfärd från inskrivningsförrättning samt vid inryckning till och utryckning från tjänstgöring. Vidare beredes värnpliktig i vissa fall bl. a. förplägnad och inkvartering i samband med inskrivningsförrättning och inryckning till tjänstgöring. Under vissa förutsättningar kan traktamentsersättning utgå vid resa för inryckning eller utryckning. Under tjänstgöring erhåller värnpliktig fri förplägnad, inkvartering och utrustning samt dessutom ett visst penningbidrag beräknat för dag. Vid ledighet äger värnpliktig i vissa fall åtnjuta fri resa och traktamente. Värnpliktig äger vidare under tjänstgöring och vid färd i samband med inryckning och utryckning åtnjuta sjukvård i viss utsträckning. Avlider värnpliktig under tid som nyss nämnts, utgår begravningshjälp till hans dödsbo med 500 kronor. Vissa grupper av värnpliktiga, som uttagits till särskild utbildning e. d., äger på närmare angivna villkor åtnjuta premier.

Avlöningsreglementet den 7 december 1945 (nr 833) för personal vid krigsmakten under krigstjänstgöring (krigsavlöningsreglemente), skall i den mån Kungl. Maj:t därom förordnar tillämpas under krigstjänstgöring. Sådan tjänstgöring anses vara för handen under tid, då värnpliktiga är inkallade i kraft av 28 § värnpliktslagen. Under ifrågavarande tjänstgöring äger värnpliktiga uppbära krigslön, huvudsakligen i form av terminslön, ävensom

åtnjuta bl. a. ersättning för resa vid inställelse m. m. samt förplägnad, inkvartering, utrustning och sjukvård.

Jämlikt *förordningen den 29 mars 1946* (nr 99; ändr. bl. a. 117/1951, 38/1953, 364/1954 och 28/1956) om familjebidrag åt värnpliktiga m. m. (*familjebidragsförordning*) är värnpliktig, som jämlikt värnpliktslagen inkallats till tjänstgöring, enligt närmare angivna grunder berättigad till familjebidrag, i den mån behov därav prövas föreligga, samt till hemortslön. Familjebidrag utgår i regel kontant såsom familjepenning, bostadsbidrag, näringsbidrag, sjukbidrag och begravningsbidrag. Hemortslön utgår kontant såsom befälslön och långtidslön.

Samtliga sistnämnda tre författningar är f. n. föremål för översyn.

2. Civilförsvarsplikt

Om civilförsvarsplikt stadgas i *civilförsvarslagen den 15 juli 1944* (nr 536; ändr. bl. a. 432/1948, 271/1951, 289/1951 samt 87/1957).

Jämlikt 11 § är i riket boende svensk medborgare fr. o. m. det kalenderår, varunder han fyller 16 år, t. o. m. det kalenderår, varunder han fyller 65 år, skyldig att fullgöra sådan tjänstgöring i civilförsvaret som hans kroppskrafter och hälsotillstånd medger.

Civilförsvarets uppgift är enligt 1 § att i de hänseenden Kungl. Maj:t bestämmer utöva sådan verksamhet för rikets försvar som ej åvilar krigsmakten samt annan i samband därmed stående verksamhet. För olika slag av civilförsvarets verksamhet skall finnas särskilda tjänstegrenar. Kungl. Maj:t äger förordna att personal tillhörande viss tjänstegren skall, då riket är i krig, vara skyldig att i anslutning till tjänstegrenen åliggande uppgifter utöva jämväl sådan verksamhet för rikets försvar som eljest åvilar krigsmakten.

Då riket befinner sig i krig eller krigsfara, äger Kungl. Maj:t jämlikt 2 § förordna att inom riket eller del därav civilförsvaret skall intaga förstärkt beredskap (civilförsvarsberedskap).

Under tid då civilförsvarsberedskap råder skall jämlikt 12 § civilförsvarsplikt fullgöras i den omfattning som är nödig med hänsyn till pågående eller befarad fientlig verksamhet samt till behovet av utbildning och övning i civilförsvartjänst. Under annan tid får civilförsvarspliktig tagas i anspråk under högst 30 timmar för varje kalenderår och allenast för utbildning och övning. Civilförsvarspliktig som är inskriven för viss tjänstgöring i civilförsvaret får dock åläggas att tjänstgöra under längre tid. Kungl. Maj:t äger meddela närmare bestämmelser angående civilförsvarspliktens omfattning vid olika tider och för olika grupper av civilförsvarspliktiga.

Tjänstgöring i civilförsvaret får i princip ej åläggas någon å sådan tid

att han därigenom hindras fullgöra honom åvilande skyldighet att tjänstgöra vid krigsmakten (13 §).

Civildörsvarspliktig är skyldig bl. a. att på anmaning lämna erforderliga upplysningar rörande personliga förhållanden av betydelse för tjänstgöring i civildörsvaret, att på kallelse infinna sig till tjänstgöring och att ställa sig till efterrättelse de föreskrifter som meddelas honom av vederbörande befäl (15 och 16 §§).

Personal, som är avsedd att under civildörsvarsberedskap fullgöra viss tjänst i civildörsvaret, må på förhand därtill uttagas genom inskrivning (17 §).

Stadganden om straff för brott mot vissa av lagens bestämmelser upptages i 89—92 §§.

Rörande civildörsvarets organisation stadgas i civildörsvarslagen bl. a., att den centrala ledningen utövas under Kungl. Maj:t av civildörsvarsstyrelsen, att inom varje län länsstyrelsen handhar ledningen samt att riket indelas i civildörsvarsområden, i regel bestående av ett landsfiskalsdistrikt eller stad, som ej ingår i landsfiskalsdistrikt, med en civildörsvarschef såsom ledare. — Inom varje civildörsvarsområde skall finnas allmänt civildörsvar. För särskilda byggnader eller anläggningar kan särskilt civildörsvar, hemskydd eller verkskydd, organiseras. — De grundläggande bestämmelserna rörande civildörsvarets omfattning och beskaffenhet inom varje civildörsvarsområde skall upptagas i en organisationsplan.

Civildörsvarets organisation är f. n. föremål för översyn.

I *civildörsvarskungörelsen den 14 september 1944* (nr 646; ändr. bl. a. 379/1949, 564/1951 och 672/1951) stadgas om civildörsvarsplikten bl. a. följande.

Personal, som skall ingå i de förband och avdelningar av allmänna civildörsvaret, vilka är upptagna i organisationsplanen, eller eljest fullgöra viss tjänst i allmänna civildörsvaret, skall inskrivas. I princip får endast den som är bosatt eller eljest stadigvarande vistas inom civildörsvarsområdet inskrivas i dess allmänna civildörsvar. Uttagning till inskrivning verkställs av civildörsvarschefen. Efter uttagningen skall civildörsvarschefen genast till länsarbetsnämnden och vederbörande försvarsområdesbefälhavare insända förteckning å de uttagna, varvid bl. a. skall anges i vad mån vederbörande är avsedda att under olika grader av civildörsvarsberedskap kunna helt tagas i anspråk för det allmänna civildörsvaret. Länsarbetsnämnden och försvarsområdesbefälhavaren skall granska förteckningen och avge yttrande. Finns därvid att i folkförsörjningens eller försvarets intresse eller av annan särskild anledning viss eller vissa av de å förteckningen upptagna icke bör ifrågakomma till inskrivning enligt förteckningen, skall förklaring därom avges i yttrandet. Civildörsvarschefen äger vid sådant förhållande underställa frågan om den uttagnes inskrivning i det allmänna civildörsvaret prövning av en särskild nämnd, personalprövningsnämnden

(jfr sid. 67). Personalprövningsnämnden har även att avgöra menings- skiljaktigheter mellan länsarbetsnämnd och civilförsvarschef rörande omfattningen av den personal, som under olika grader av civilförsvarsberedskap skall kunna helt tagas i anspråk av civilförsvaret (*personalramen*). I den mån verkställd uttagning lämnats utan erinran eller godkänts av personalprövningsnämnden, må beslut om inskrivning meddelas av civilförsvarschefen. Den inskrivne skall erhålla skriftligt meddelande om beslutet.

I huvudsak enahanda bestämmelser gäller för inskrivning av verkskydds- och hemskyddsledare jämte ersättare ävensom viss annan verkskyddspersonal. Till inskrivning i verkskydd eller hemskydd kan ifrågakomma de som har sin huvudsakliga sysselsättning eller sin bostad i den anläggning eller byggnad för vilken verkskyddet eller hemskyddet är upprättat. Jämväl annan kan dock inskrivas då särskilda skäl det föranleder. Under civilförsvarsberedskap åligger det envar civilförsvarspliktig, som har sin huvudsakliga sysselsättning eller är bosatt eller eljest vistas inom anläggning eller byggnad för vilken verkskydd eller hemskydd är anordnat, att fullgöra tjänst i verk- resp. hemskyddet. Emellertid får därvid ej åläggas annan tjänstgöring än sådan som med hänsyn till vederbörandes kroppskrafter, hälsotillstånd, sysselsättning och andra åligganden samt övriga föreliggande omständigheter skäligen kan påfordras av honom.

Civilförsvarschefen skall föra register över inskrivna personer.

I civilförsvarskungörelsen upptages vidare bestämmelser om bl. a. de särskilda tjänstegrenarna inom civilförsvaret samt innebörden av olika beredskapsgrader.

Närmare bestämmelser angående omfattningen av civilförsvarsplikt för utbildnings- och övningsändamål ges i *utbildningskungörelsen den 18 september 1948* (nr 662).

Bestämmelser om avlöning åt sådan civilförsvarspliktig personal som tjänstgör i det allmänna civilförsvaret lämnas i *avlöningsreglementet den 15 juli 1944* (nr 546; ändr. 44/1948) för *personal i det allmänna civilförsvaret*.

För tjänstgöring under minst tre dagar i följd, omfattande i genomsnitt minst åtta timmar varje söckendag, utgår dyrortsgrupperad daglön jämte i förekommande fall visst tillägg per familjemedlem. Vidare kan ersättning för inkomstminskning, dock med högst hälften av daglönen, samt behovsprövat bostadsbidrag utgå.

Vid tjänstgöring som ej är av ovan angiven tidslängd utgår timlön.

Ifrågavarande personal är vidare berättigad till fria resor och vid behov fri inkvartering. För person under 18 år äger civilförsvarschefen bestämma lägre lönebelopp än eljest gällande. För sådan personal i befälsställning, vars tjänstgöring ej kan hänföras till vissa dagar eller timmar, kan särskilda arvoden fastställas.

Jämlikt 53 § civilförsvarslagen skall den som driver verksamhet inom anläggning eller byggnad, för vilken verkskydd finns, utge ersättning för tjänstgöring i verkskyddet till de i hans tjänst anställda. I *kungörelsen den 14 september 1944* (nr 658) om grunder för ersättning för civilförsvartjänstgöring i verkskydd stadgas, att för tjänstgöring under tid, då vederbörande eljest skulle varit sysselsatt med annat arbete åt arbetsgivaren, utgår ersättning med belopp, motsvarande den arbetsinkomst den tjänstgörande skulle åtnjutit i nämnda arbete. För annan civilförsvartjänstgöring utgår i princip ersättning med ortsgrupperad timlön.

I *lagen den 30 maj 1952* (nr 269) om skyldighet för civilförsvarspliktig att tjänstgöra vid krigsmakten stadgas, att civilförsvarslagens bestämmelser om skyldighet att fullgöra tjänstgöring i civilförsvaret (civilförsvarsplikt) skall i vissa lägen i den utsträckning Kungl. Maj:t bestämmer äga motsvarande tillämpning beträffande tjänstgöring vid krigsmakten i luftbevaknings-, signal-, sjukvårds-, handräcknings- eller expeditionstjänst eller annan därmed jämförlig tjänst, som ej är förenad med egentliga stridsuppgifter. Då riket är i krig träder dessa bestämmelser automatiskt i tillämpning. Under beredskapstillstånd äger Kungl. Maj:t förordna att bestämmelserna skall tillämpas, men förordnandet skall inom kortare tid underställas riksdagen och godkännas av denna för att bli bestående.

Lagen, som tillkommit för att bereda möjlighet att frigöra värnpliktiga för viktigare uppgifter ej blott inom krigsmakten utan även inom produktionen och annan civil verksamhet, har enligt *kungörelsen den 16 januari 1953* (nr 21) trätt i kraft den 1 mars 1953. Nämnda kungörelse innehåller vidare bl. a. närmare bestämmelser om uttagning av civilförsvarspliktiga för ifrågasvarande tjänstgöring.

KAPITEL IV

Annan beredskapslagstiftning

Utöver lagstiftningen rörande värnplikt, civilförsvarsplikt och tjänsteplikt har på åtskilliga områden av vårt samhällsliv genomförts särskild beredskapslagstiftning. I den följande redogörelsen skall endast nämnas några författningar, som på ett eller annat sätt kan vara av betydelse för frågan om en tjänstepliktslags utformning och tillämpning.

Till en början må författningsbestämmelser rörande de i beredskapslagstiftningen ofta förekommande begreppen beredskapstillstånd, krigsfara och krigstillstånd närmare beröras.

I *strafflagen 27 kap. 16 §* har lämnats en definition på begreppet beredskapstillstånd. Sådant tillstånd föreligger, sedan Kungl. Maj:t meddelat förordnande om värnpliktigas inkallande till tjänstgöring för rikets försvar eller säkerhet, och varar intill dess enligt Kungl. Maj:ts förordnande sådana inkallelser icke vidare skall äga rum. Enligt denna definition föreligger alltså beredskapstillstånd då Kungl. Maj:t meddelat förordnande enligt 28 § värnpliktslagen. Även om förordnandet är på något sätt begränsat, inträder beredskapstillstånd för hela riket.

Enahanda definition av begreppet beredskapstillstånd återfinns i *kungörelsen den 22 juni 1950* (nr 404; ändr. 444/1955) *om vad som skall iakttagas vid beredskapstillstånd m. m. (beredskapskungörelse)*. I kungörelsen stadgas vidare bl. a. följande.

Beredskapstillstånd skall tillkännages av Kungl. Maj:t genom särskild kungörelse, som på lämpligt sätt skall bringas till allmän kännedom. Kungl. Maj:t skall vidare om möjligt direkt underrätta krigsmakten, civilförsvaret och i viss utsträckning även civila verk, myndigheter, företag etc. om kungörelsens innehåll.

Vid omedelbar krigsfara kan Kungl. Maj:t låta tillkännage beredskapstillstånd genom beredskapslarm. Genom sådant larm kan också redan bestående beredskapstillstånd skärpas.

Under beredskapstillstånd skall bl. a. följande gälla. Krigsförberedelser, som enligt gällande föreskrifter åligger vederbörande verk, myndigheter m. fl., skall vidtagas. För att trygga dessa förberedelser skall säkerhetsåtgärder verkställas. Erforderliga utrymnings-, undanförsel- och förstöringsåtgärder skall, i fall då Kungl. Maj:t därom särskilt förordnar eller bered-

skapslarm givits, av vederbörande myndighet vidtagas inom ramen av meddelade befogenheter. — För krigsmaktens del bestämmer Kungl. Maj:t huruvida och i vilken omfattning krigsmakten skall ställas på krigsfot (mobiliseras). Överbefälhavaren bestämmer beredskapsgrad vid mobiliserad enhet av krigsmakten. Beredskapslarm utgör mobiliseringsorder för krigsmakten i dess helhet och innebär tillika att högsta beredskapsgrad skall intagas inom denna. Förfoganden enligt beredskapsförfogandelagen eller rekvisitioner enligt rekvisitionslagen får äga rum enligt Kungl. Maj:ts bestämmelser. — Inom civilförsvaret och det allmänt civila medicinalväsendet skall lägsta beredskap (beredskapsgrad III) intagas. Beredskapslarm medför att högsta beredskap (beredskapsgrad I) skall intagas. Beträffande förfoganderätt gäller särskilda stadganden i civilförsvarslagen och civilförsvarskungörelsen resp. krigssjukvårdslagen. — Vad angår sådana civila verk, myndigheter m. fl., för vilka föreskrifter om förberedelser för verksamhet i krig utfärdats, bestämmer Kungl. Maj:t huruvida och i vilken omfattning de skall organiseras för dylik verksamhet ävensom rörande beredskapsgrad. Beredskapslarm utgör mobiliseringsorder för ifrågavarande verk, myndigheter m. fl. samt innebär tillika att högsta beredskapsgrad skall intagas. Har beredskapslarm givits skall stadgandena i 2—7 §§ allmänna förfogandelagen kunna tillämpas, i den mån förordnande därom ej tidigare meddelats. — Erforderlig personal inom hela totalförsvaret inkallas enligt gällande författningar eller avtal.

För det fall att främmande krigsmakt angripit svenskt område åligger det vederbörande länsstyrelse att, om beredskapslarm ej tidigare givits och förbindelserna med Kungl. Maj:t är avbrutna, låta ge beredskapslarm. Kungl. Maj:t skall emellertid på snabbaste sätt underrättas om åtgärden.

Slutligen stadgas att Kungl. Maj:t då riket kommer i krig låter ge beredskapslarm, om så ej tidigare skett, samt kungör att krigstillstånd inträtt.

Beträffande civila förfogande- och ransoneringsfrågor gäller f. n. två beredskapsförfattningar, nämligen *allmän förfogandelag den 26 maj 1954* (nr 279) och *allmän ransoneringslag av samma datum* (nr 280; ändr. 287/1957). Till grund för dessa lagar ligger ett sakkunnigbetänkande (SOU 1952: 24) samt propositionen nr 20 till 1954 års riksdag. Båda lagarna är permanenta och har trätt i kraft den 1 juli 1954. De i lagarna åt Kungl. Maj:t givna fullmakterna får emellertid ej tillämpas annat än under vissa förutsättningar.

Därest riket kommer i krig träder fullmaktsbestämmelserna automatiskt i tillämpning. Vid krigsfara, vari riket befinner sig, äger Kungl. Maj:t förordna om bestämmelsernas tillämpning. Sådant förordnande skall, vid äventyr att det eljest förfaller, inom en månad underställas riksdagens prövning. Om riksdagen ej inom två månader från det underställning skett gillat förordnandet, förfaller det.

Bestämmelserna kan härjämte sättas i tillämpning om det till följd av krig, vari riket befunnit sig, eller krig mellan främmande makter eller annan utom riket inträffad utomordentlig händelse uppkommit knapphet eller betydande fara för knapphet inom riket på förnödenhet som erfordras för krigsbruk eller för ekonomisk försvarsberedskap eller som eljest är av vikt för befolkningen eller produktionen. I så fall äger Kungl. Maj:t med riksdagens samtycke förordna, att bestämmelserna helt eller delvis skall under viss tid, högst ett år varje gång, äga tillämpning. Såvitt angår viss fullmakt enligt ransoneringslagen avseende handelsreglering m. m. får emellertid Kungl. Maj:t utan samtycke av riksdagen meddela förordnande som nu sagts, om riksdagens beslut ej kan utan synnerlig olägenhet avvaktas. Sådant förordnande skall inom en månad eller, om riksdagssession ej pågår, inom en månad från början av nästkommande session underställas riksdagen. Därest underställning ej sker eller riksdagen ej inom två månader gillar förordnandet, är detta förfallet.

Åtgärder enligt förfogandelagen får tillgripas för att tillgodose behov av förnödenhet, som erfordras för krigsbruk eller för ekonomisk försvarsberedskap eller som eljest är av vikt för befolkningen eller produktionen. Kungl. Maj:t eller myndighet som Kungl. Maj:t bestämmer äger bl. a. föreskriva, att ägare eller innehavare av fastighet, gruva, fabrik etc. skall ombesörja att förnödenhet, som nyss sagts, produceras.

Ransoneringslagen får tillämpas bl. a. för att möjliggöra en av förhållandena påkallad hushållning med förnödenhet som här ovan nämnts.

Till stöd för åtgärder på prusbildningens område gäller sedan den 1 januari 1957 *allmän prisregleringslag den 1 juni 1956* (nr 236). Då riket kommer i krig, träder i lagen upptagna bestämmelser om vissa fullmakter för Kungl. Maj:t automatiskt i tillämpning. Vid krigsfara, vari riket befinner sig, äger Kungl. Maj:t förordna om tillämpning av nämnda bestämmelser; förordnandet skall dock, på samma sätt och med samma påföljd som för motsvarande fall gäller beträffande förfogande- och ransoneringslagarna, underställas riksdagen. Har av annan orsak än krig och krigsfara vari riket befinner sig uppkommit betydande fara för allvarlig stegring av allmänna prisläget inom riket, äger Kungl. Maj:t förordna om tillämpning av fullmaktsbestämmelserna, helt eller delvis, under viss tid, högst ett år varje gång. Dylikt förordnande skall inom en månad eller, om riksdagssession ej pågår, inom en månad från början av nästkommande session underställas riksdagen. Sker ej underställning eller gillar riksdagen ej inom två månader förordnandet, är detsamma förfallet.

Enligt prisregleringslagen äger Kungl. Maj:t eller myndighet som Kungl. Maj:t bestämmer bl. a. föreskriva visst pris, som prövas skäligt, att gälla såsom högstpris vid frivillig försäljning av viss förnödenhet eller frivilligt utförande av viss tjänst, ävensom meddela bestämmelser om stoppris.

Enligt gällande lydelse av *lagen den 13 mars 1942* (nr 87; ändr. bl. a. 51/1953) *med särskilda bestämmelser angående stats- och kommunalmyndigheterna och deras verksamhet vid krig eller krigsfara m. m.* skall lagens bestämmelser automatiskt kunna tillämpas, då riket befinner sig i krig. Vid krigsfara, vari riket befinner sig, eller eljest under utomordentliga, av krig föranledda förhållanden äger Kungl. Maj:t förordna om lagens tillämpning; förordnandet skall dock inom viss tid underställas och gillas av riksdagen för att bli bestående. I lagen stadgas bl. a. att Kungl. Maj:t äger förordna att uppgift, som tillkommer Kungl. Maj:t, skall i fråga om visst slag av mål eller ärenden övertagas av underordnad myndighet, att de uppgifter, som tillkommer viss statsmyndighet, skall helt eller delvis övertagas av annan statsmyndighet eller av kommunalmyndighet samt att de uppgifter, som tillkommer viss kommunalmyndighet, skall helt eller delvis övertagas av annan kommunalmyndighet i samma kommun eller, om hinder därför möter, av statsmyndighet eller av kommunalmyndighet i annan kommun. Nämda förordnanderätt kan i viss utsträckning delegeras till underordnad myndighet. Kan under krig förbindelsen mellan någon del av riket och riksstyrelsen icke eller allenast med avsevärd svårighet upprätthållas eller föreligger eljest under krig trängande behov av omedelbara åtgärder, äger civilbefälhavaren inom sitt område eller, om civilbefälhavare ej finns eller hans beslut ej kan avvaktas, länsstyrelse i vad angår länet även utan sådant uppdrag utöva befogenhet, som enligt denna lag tillkommer Kungl. Maj:t.

Om civilbefälhavare stadgas i *instruktion för civilbefälhavare den 15 juni 1951* (nr 429). Enligt denna instruktion skall inom vart och ett av fem civilområden, tillsammans omfattande hela riket utom Gotland samt Norrbottens och Västerbottens län, finnas en av Kungl. Maj:t utsedd civilbefälhavare. Under fred skall denne hålla sig underrättad om försvarsberedskapsplanläggningen inom hans område samt verka för att civila försvarsåtgärder planläggs och att denna planläggning samordnas. I krig skall han efter samråd med vederbörande militärbefälhavare eller kårchef bl. a. samordna de civila försvarsåtgärderna och annan civil verksamhet inom civilområdet samt verka för att det militära försvaret på allt sätt understöds.

Efter mönster av en under andra världskriget gällande s. k. judiciell fullmaktslag har tillkommit *lagen den 26 april 1957* (nr 132) *med särskilda bestämmelser angående domstolarna och rättegången vid krig eller krigsfara m. m.*, som trätt i kraft den 16 maj 1957 och som innehåller bl. a. fullmakt för Kungl. Maj:t att meddela vissa särbestämmelser om organisationen av domstolarna och rättegångsförfarandet i krislägen. Lagen skall automatiskt kunna tillämpas, då riket befinner sig i krig. Vid krigsfara, vari riket befinner sig, eller eljest under utomordentliga, av krig föranledda

förhållanden äger Kungl. Maj:t förordna, att lagen skall tillämpas. Dylikt förordnande skall dock, vid äventyr att det eljest förfaller, inom en månad underställas riksdagen; gillas ej förordnandet inom två månader från det underställningen skett, skall detsamma vara förfallet.

I *lagen den 20 december 1957* (nr 684) om *betalningsväsendet under krigsförhållanden*, som trätt i kraft den 1 januari 1958, ges Kungl. Maj:t fullmakter att under vissa angivna förhållanden meddela bestämmelser, som avviker från riksbankslagen, att dispensera från vissa bestämmelser i myntlagen samt att meddela särskilda föreskrifter rörande skyldighet att inlösa eller såsom likvid mottaga vissa postala utbetalningshandlingar. Fullmaktsbestämmelserna träder automatiskt i kraft då riket kommer i krig. Vid krigsfara, vari riket befinner sig, äger Kungl. Maj:t förordna att bestämmelserna skall tillämpas, dock med skyldighet att underställa förordnandet riksdagens prövning på samma sätt och med samma påföljd vid underlåtenhet härutinnan som gäller för bl. a. förordnande vid krigsfara enligt allmänna förfogandelagen. Under utomordentliga förhållanden, som föranletts av krig eller krigsfara, vari riket befunnit sig, äger Kungl. Maj:t förordna att bestämmelserna skall under viss tid, högst ett år varje gång, kunna tillämpas. Dylikt förordnande skall inom en månad eller, om riksdagssession icke pågår, inom en månad från början av nästkommande session underställas riksdagen. Därest underställning ej sker eller riksdagen ej inom två månader gillar förordnandet, är detta förfallet.

Enligt *kungörelsen den 15 juni 1944* (nr 384; ändr. 254/1948) med *bestämmelser angående byggnads- och reparationsberedskap* skall för utförande vid krig eller eljest, då Kungl. Maj:t så förordnar, av befästningsarbeten samt byggnads- eller reparationsarbeten avseende kommunikationsväsendet, krigsindustriella anläggningar och andra anläggningar av betydelse för krigsmakten eller den civila verksamheten finnas en särskild organisation för byggnads- och reparationsberedskap, i fortsättningen benämnd BRB. Kungörelsen innehåller bl. a. följande.

Planläggning av och förberedande arbeten för organisationen utförs inom fortifikationsförvaltningen å dess beredskapskontor enligt direktiv, meddelade av överbefälhavaren. Så snart organisationen får tagas i anspråk, ledes den av en särskild, av Kungl. Maj:t förordnad organisationschef, som därvid jämväl övertager planläggnings- och förberedelseuppgifterna. Organisationschefen är underställd överbefälhavaren och i vissa avseenden chefen för fortifikationsförvaltningen. Organisationens verksamhet ledes regionalt av en distriktsmyndighet, bestående av en till varje militärbefälstab ansluten distriktschef jämte ett under denne lydande distriktskontor. Distriktsmyndigheten träder i funktion vid krig eller då Kungl. Maj:t eljest så förordnar.

De arbeten för vilka organisationen anlitas utförs av s. k. arbetsavdelningar. Centrala arbetsavdelningar, vilkas antal bestämmes av Kungl. Maj:t, uppsätts genom fortifikationsförvaltningens eller organisationschefens försorg på grundval av avtal med myndigheter eller enskilda företag, och disponeras, då organisationen tages i anspråk, av överbefälhavaren. — Lokala arbetsavdelningar uppsätts genom andra statliga myndigheters försorg efter vederbörande myndighets beslut eller också, i samverkan med fortifikationsförvaltningen, organisationschefen eller annan statlig myndighet, genom kommunala myndigheters eller enskilda företags försorg sedan Kungl. Maj:t därom beslutat. De står helt till vederbörande myndighets eller företags förfogande för arbeten inom myndighetens eller företagets verksamhetsområde.

Det åligger fortifikationsförvaltningen eller organisationschefen bl. a. att ombesörja uppsättandet av centrala arbetsavdelningar samt söka åvägbringa uppsättandet genom kommunala myndigheters eller enskilda företags försorg av lokala arbetsavdelningar i den utsträckning sådana finns erforderliga. De lokala avdelningarna är emellertid icke underställda fortifikationsförvaltningen eller organisationschefen.

Kungl. Maj:t fastställer det antal värnpliktiga och vapenfria värnpliktiga, som för varje år får krigsplaceras vid organisationen. Organisationens behov av icke värnpliktig arbetskraft tillgodoses i samarbete med arbetsmarknadsstyrelsen.

För avgörande av vissa tvister rörande ianspråktagande av beredskapspersonal skall enligt *kungörelsen den 14 september 1944* (nr 648; ändr. 22/1953) i varje län och i Stockholms stad finnas en *personalprövningsnämnd*. Inom länen är landshövdingen ordförande samt i regel civilförsvarsdirektören, länsarbetsnämndens ordförande (eller vice ordförande, om landshövdingen är ordförande), vägdirektören och en av militärbefälhavaren utsedd officer ledamöter. I Stockholm är överståthållaren ordförande; som ledamöter tjänstgör vederbörande föredragande i överståthållarämbetet av civilförsvarsärenden, en av arbetsmarknadsstyrelsen och en av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen utsedd person samt en officer, förordnad av militärbefälhavaren.

Personalprövningsnämnden skall enligt förenämnda kungörelse avgöra dels vissa i civilförsvarskungörelsen angivna frågor rörande personalram för allmänt civilförsvar, inskrivning i civilförsvar eller upphävande av dylik inskrivning (se ovan kap. III), och dels vissa frågor om uttagning av civilförsvarspliktiga för tjänstgöring vid krigsmakten enligt lagen om skyldighet för civilförsvarspliktig att tjänstgöra vid krigsmakten m. m. Fråga om inskrivning i civilförsvar eller hävande av dylik inskrivning må prövas av nämnden, även om framställning därom ej gjorts. På framställning av civilförsvarsmyndighet eller länsarbetsnämnd äger personalprövningsnämnden

vidare förordna, att viss person, som är bosatt eller stadigvarande vistas inom länet — med hänsyn till särskild lämplighet eller utbildning för viss kvalificerad uppgift inom civilförsvaret eller för visst arbete av väsentlig betydelse för det allmänna — ej må vara krigsfrivillig eller hemvärnsman eller inom frivillig försvarsorganisation tilläggas särskild beredskapsuppgift.

Myndighet, sammanslutning eller annan, som berörs av personalprövningsnämnds beslut, äger anföra besvär över beslutet hos Kungl. Maj:t.

KAPITEL V

Nuvarande administration av den personella beredskapen på vissa områden

Beredskapsplanering förekommer givetvis på många olika områden. Här lämnas allenast en redogörelse för sådan planeringsverksamhet, som är av intresse vid utformningen av en tjänstepliktslag.

Den ekonomiska försvarsberedskapen har anförtrotts vissa centrala myndigheter, bland vilka riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap — i fortsättningen kallad riksnämnden — utgör ledande och samordnande organ. Sålunda ansvarar exempelvis statens jordbruksnämnd för beredskapen inom jordbruket, livsmedels- och fodermedelsindustrin, och vad gäller allmänna arbetsmarknadsfrågor är arbetsmarknadsstyrelsen central myndighet. Inom områden, för vilka ej särskild myndighet har ansvaret, handhar riksnämnden själv beredskapen. De för vederbörande myndighets planlägningsarbete erforderliga uppgifterna kan infordras med stöd av bl. a. lagen den 26 juni 1948 (nr 390) om skyldighet för näringsidkare m. fl. att biträda vid planläggningen av rikets ekonomiska försvarsberedskap samt samma dag meddelade tillämpningsföreskrifter till lagen (nr 391).

Riksnämnden är enligt Kungl. Maj:ts instruktion den 26 juni 1948 (nr 552) under Kungl. Maj:t centralorgan för landets ekonomiska försvarsberedskap och har i denna sin egenskap att leda, övervaka och samordna landets försvarsförberedelser på det ekonomiska området i syfte att vid krig, vari riket kan komma att befinna sig, eller eljest under utomordentliga, av krig eller krigsfara föranledda förhållanden försvarets behov av förnödenheter må kunna tillgodoses och folkförsörjningen tryggas. Bland riksnämndens åligganden enligt instruktionen märks att nämnden skall skaffa sig fullständigaste möjliga kännedom om tillgångar på bl. a. arbetskraft inom landet, för viktigare försörjningsområden utarbeta de produktions- och konsumtionsplaner, som kan ligga till grund för regleringen av försörjningen i händelse av krig eller avspärrning, upprätta planer för lagring av vissa varor samt i vissa fall vidtaga åtgärder för att så långt möjligt säkerställa erforderlig produktion under krig av särskilt viktiga varor.

För att fullfölja sin uppgift skall enligt instruktionen riksnämnden med

civila och militära myndigheter, som handhar uppgifter på den ekonomiska försvarsberedskapens område, samråda om den närmare fördelningen av arbetsuppgifterna mellan riksnämnden och sådan myndighet. För uppnående av planmässighet i beredskapsarbetet äger riksnämnden meddela myndigheten anvisningar rörande arbetets bedrivande.

Förutom sin allmänna samordnande verksamhet har riksnämnden, som ovan antytts, till uppgift att själv ombesörja erforderliga förberedelser på områden, beträffande vilka ansvaret ej direkt åvilar annan därtill förordnad myndighet. Riksnämnden svarar sålunda för beredskapsplanläggningen av varuförsörjningen — med undantag för livsmedels- och fodermedelsförsörjningen — samt på transportväsendets område.

Planläggningen inom industriområdet har för riksnämndens del i huvudsak utformats enligt följande.

Efter analys av föreliggande behov och möjligheter att täcka dessa har omfattande planer för produktionens upprätthållande vid krig eller krigsfara uppgjorts. Företag, för vars verksamhet i krig ingående beredskapsåtgärder ansetts nödvändiga, intages i ett av riksnämnden fört företagsregister och förs i detta till en s. k. grupp K. Bland K-företagen märks sådana som skall tillgodose behov av krigsmateriel samt vissa andra statliga behov, bl. a. för kommunikationsverken, ävensom företag avsedda att utföra viktigare reparationer. Företag, som har sin huvudsakliga betydelse under beredskap men ej beräknas kunna eller behöva fortsätta verksamheten sedan krig utbrutit, upptages likaledes i företagsregistret men inordnas här i en grupp B. Planläggningen för dessa B-företag är ej så fullständig som för K-företagen, men det har befunnits önskvärt att på det personella området stödja deras verksamhet under beredskapstillstånd. Den del av industrin, som ej förs till grupperna K eller B, underkastas i det stora hela ej någon individuell krigsproduktionsplanläggning.

Vad avser krigsplanläggningen för K-företagen fastställs först behövlig krigsproduktion av viss materiel. Fastställandet sker genom s. k. planläggande myndighet, som kan vara militär, exempelvis armétygförvaltningen, eller civil, främst kommunikationsverken men i vissa fall riksnämnden själv. Sedan behovet fastställts, söker den planläggande myndigheten reda på lämpligt företag, varvid även hänsyn toges till önskemålet att nå viss geografisk spridning på produktionen. Annan planläggande myndighet än riksnämnden förhör sig därefter underhand hos riksnämnden angående möjligheten (med hänsyn bl. a. till tidigare krigsproduktionsengagemang) och lämpligheten av att anlita ifrågavarande företag. Därefter riksnämnden vid denna preliminära anmälan ej har något att erinra mot att företaget anlitas, upprättas av den planläggande myndigheten ett s. k. krigsproduktionsbesked, innebärande en anvisning till producenten att efter igångsättningsorder verkställa produktion av de i beskedet angivna varorna.

Krigsproduktionsbeskedet överlämnas därefter till riksnämnden, som definitivt prövar beskedet. Därest detta godkänns, intages företaget, om det ej redan är K-företag, i företagsregistret, varefter beräkningar verkställs bl. a. rörande företagets behov av arbetskraft för att täcka den av riksnämnden enligt krigsproduktionsbeskedet godkända verksamheten. Jämväl annan av riksnämnden för företaget avsedd verksamhet i krig, för vilken viss beställare ej kan fastställas i fredstid, kan därvid planläggas. Riksnämnden uppgör för vissa K-företag en s. k. industritablå, vilken bl. a. uppger riksnämndens beräkningar rörande krigsbehovet av arbetskraft, råvaror, elkraft och bränslebehov samt viktigare underleverantörer för den planlagda verksamheten m. m. Dessa beräkningar utmynnar vad avser arbetskraften i fastställandet av erforderlig personalstyrka. Beräkningsresultaten tillställs arbetsmarknadsorganen, och med utgångspunkt från dessa resultat sker tilldelning av uppskov och andra förberedelser för arbetskraftens säkerställande i händelse av krig (jfr sid. 75). Eventuellt kvarstående brister är avsedda att täckas av de lokala arbetsmarknadsorganen, varvid dock ej får användas arbetskraft, som är engagerad vid annat K-företag eller företag tillhörande jordbruksnämndens register (se sid. 73), ej heller arbetskraft som tillhör s. k. prioriterade grupper (se sid. 73) eller annan beredskapsregistrerad arbetskraft (se sid. 77). Att riksnämnden fastställt för krigsproduktionen behövt antal arbetstagare innebär emellertid ej att företaget ej får ha mera arbetskraft om företaget självt kan anskaffa sådan eller har överskott på arbetare som ej tages i anspråk för andra krigsuppgifter.

Beträffande B-företagen vidtages endast åtgärder för att stödja verksamheten under beredskapstillstånd. Upptagandet i företagsregistrets B-grupp medför sålunda förberedande åtgärder från arbetsmarknadsstyrelsens sida för skydd av personalen under beredskapstid samt eventuellt beviljande av beredskapsuppskov. Systemet med krigsproduktionsbesked, industritablåer o. d. tillämpas ej för dessa fall.

Riksnämnden skall jämväl planlägga för företag utanför den industriella verksamheten, t. ex. banker, försäkringsbolag och handelsföretag. Tillgodo-seendet av dessa företags behov av arbetskraft planeras i tillämpliga delar på samma sätt som beträffande de industriella K-företagen, men någon motsvarighet till industritablån upprättas ej.

Företagsregistret hålles aktuellt genom granskning och fastställelse en gång i kvartalet, då även nytillkomna företag definitivt införs.

På transportområdet omfattar riksnämndens planläggande verksamhet sjöfarten och landsvägstransporterna, varvid delegering av arbetsuppgifterna i inte obetydlig utsträckning skett till länsstyrelserna.

Den organisatoriska planläggningen berör såväl det centrala som det regionala och lokala planet. Uppbyggnaden har skett så att till vissa statliga myndigheter förts representanter för näringslivet, i avsikt att erforderlig samverkan lätt skall kunna erhållas. Syftet är nämligen att transporterna så långt möjligt skall förlöpa enligt samma grunder som i fredstid och att de statliga organen skall ingripa endast i reglerande syfte, då så är direkt påkallat.

På det centrala planet fungerar sålunda riksnämnden, för vilken finns planer till en väsentlig utbyggnad därest en reglering inom trafikområdet skulle bli nödvändig. Riksnämnden samverkar med 1939 års sjöfartskommitté i Göteborg, som är en sammanslutning av redare.

Regionala organ är länsstyrelserna. Under dessa finns i det lokala ledet s. k. vägtrafikombud, i regel föreståndare eller ombud för lastbilscentralerna. Ombuden kommer att i ett krisläge tilläggas befogenheter av reglerande art för landsvägs- och viss sjötransport. Vid sidan av dessa ombud men utan trafikreglerande uppdrag finns hamnombud och hamnrapportörer för rapportgivning om fartygsläget i hamnarna. Hamnombuden skall jämväl förmedla länsstyrelsernas förelägganden till sjöfarten. Personal för samtliga nu nämnda organ finns utsedd i fredstid och kan med kort varsel träda i tjänst.

Planläggning för landsvägstransporterna förbereds av riksnämnden i stort enligt följande. Länsstyrelserna har fått i uppdrag att göra beräkningar rörande behoven inom länet av transportmedel i krig, varvid dessa behov uppdelas på fasta, dvs. fortlöpande behov, och specialbehov av engångsnatur. Sedan behoven fastställts, görs beräkningar rörande transportmedlen och deras användning. Beräkningarna sammanställs för riket hos riksnämnden.

För den personal, som beräknas erforderlig för transporternas verkställande, har upplagts förarberedskapsregister omfattande icke värnpliktiga män samt kvinnor. Samtlig i nämnda register ingående personal har registrerats hos länsarbetsnämnderna.

I viss omfattning förekommer uppskov för personal, avsedd för landsvägstransporter, nämligen främst för ledningspersonal samt förare, särskilt bussförare.

I fråga om sjöfartens besättningspersonal är beredskapsplaneringen ännu icke slutförd. Problem har uppstått rörande bl. a. bemanning av fartyg i inrikes eller utrikes fart vars besättningar blir inkallade till krigstjänstgöring. Olika vägar har här dryftats: uppskovsvägen, vilken är svårframkomlig med hänsyn till denna personals instabilitet, och en anpassning av inkallelserna så att personal, som är frånvarande från riket, ej inkallas. Ej heller tillgodoseendet av behovet av personal i hamnarna för lossning

och lastning har ännu kunnat planeras; erforderliga uppskov har ej beviljats i tillräcklig utsträckning.

Planeringen av den ekonomiska försvarsberedskapen beträffande livsmedels- och fodermedelsindustrierna samt jordbruket omhänderhaves av *statens jordbruksnämnd*. Vad beträffar de båda industrigrupperna gäller i tillämpliga delar samma förhållanden som ovan beskrivits beträffande övrig industri, dock med vissa undantag. Inom jordbruksnämnden förs ett s. k. krigsindustriregister, upptagande de för livsmedelsförsörjningen i krig betydelsefulla företagen, vilka benämnes KI-företag. Någon B-grupp finns ej inom förevarande område. Samtliga till de båda industrigrenarna hörande företag utom KI-företagen hänförs antingen till en prioriterad eller till en icke prioriterad företagsgrupp. De prioriterade grupperna, exempelvis kvarnar, bagerier och slakterier, behandlas i krig i fråga om arbetskraftsförsörjningen på så sätt att de skyddas mot överflyttning av arbetskraft och så att de, i den mån brist på arbetskraft uppstår, i första hand skall förses med sådan. För företag tillhörande de icke prioriterade grupperna, exempelvis vattenfabriker, vidtages ej några särskilda åtgärder i fredstid; ej heller skyddas de på arbetskraftsområdet i händelse av krig.

Genom kungörelsen den 18 juli 1942 (nr 639) angående organisation av arbetsblock inom jordbruket tillskapades en organisation med syfte att i ett krisläge utnyttja vad som för jordbruksnäringen fanns tillgängligt av arbetskraft, dragare och maskinell utrustning på sådant sätt att bästa möjliga produktionsresultat erhöles. Den centrala ledningen utövades enligt kungörelsen av riksblokkmyndigheten och den lokala ledningen inom varje län av en länsblokkmyndighet. Länen uppdelades i överblock, i regel ett för varje kommun. Verksamheten inom överblocket leddes av en överblockledare, varjämte det fanns biträdande kvinnlig överblockledare med uppgift att särskilt ägna sig åt frågor rörande utnyttjande av den kvinnliga arbetskraften inom överblocket. Ett lämpligt antal bruksningsdelar inom överblocket utgjorde ett arbetsblock under ledning av en blockledare.

Enligt instruktion för riksblokkmyndigheten bestod denna av två ledamöter från arbetsmarknadskommissionen och två från livsmedelskommissionen med kansli inom förstnämnda kommission. Länsblokkmyndigheterna bestod enligt instruktion i regel av en ledamot från varje kristidsstyrelse, länsarbetsnämnd och hushållningssällskap inom länet. Som verkställande tjänstemän utsågs en länsblockledare (där så befanns erforderligt även biträdande länsblockledare) och en kvinnlig länsblockkonsulent, medan övrig personal tillhandahölls av vederbörande länsarbetsnämnd. T. o. m. år 1948 upprättades årligen för varje block mobiliseringsplaner, innehållande uppgifter om dels antalet disponibla dragare och maskiner, dels arbetskraft sysselsatt vid gårdar ingående i blocket, dels annan arbetskraft, som kunde stå till blockets förfogande efter mobilisering.

Genom kungörelse den 29 juni 1951 (nr 562) upphävde Kungl. Maj:t ovannämnda kungörelse den 18 juli 1942 ävensom bl. a. instruktionerna för riksblockmyndigheten och länsblockmyndigheterna. Kungl. Maj:t ålade emellertid i brev samma den 29 juni (nr 563) arbetsmarknadsstyrelsen att i samråd med statens jordbruksnämnd förbereda upprättandet av en arbetsblockorganisation inom jordbruket med syfte liknande det i 1942 års kungörelse angivna. Med anledning härav har arbetsmarknadsstyrelsen föranstaltat om indelning i överblock och arbetsblock samt utseeende av överblockledare, länsblockledare och kvinnliga länsblockkonsulenter. Förteckningar över dessa i fredstid utsedda befattningshavare hålls aktuella genom fortlöpande revideringar.

Övriga beredskapsåtgärder inom jordbrukets område utgöres av registrering av frivillig reservarbetskraft hos länsarbetsnämnderna samt tilldelning i viss mindre utsträckning av uppskov från krigstjänstgöring.

Beträffande verksamheten inom kommunikationsverken gör *vederbörande chef* upp plan för tillgodoseendet av verkets behov av arbetskraft under krigsförhållanden samt vidtager åtgärder för erhållande av uppskov i viss utsträckning för den värnpliktiga personalen.

Arbetsmarknadsstyrelsen är enligt instruktion den 29 juli 1957 (nr 532) central statsmyndighet för allmänna arbetsmarknadsfrågor samt chefsmyndighet för länsarbetsnämnderna. Till styrelsens verksamhetsområde hör bl. a. att ha överinseendet över den offentliga arbetsförmedlingen, att utöva tillsyn över annan arbetsförmedling än den offentliga ävensom att enligt anvisningar av riksnämnden planlägga utnyttjandet av landets arbetskraft vid krig eller eljest under utomordentliga av krig eller krigsfara föranledda förhållanden samt i samband härmed handlägga ärenden rörande uppskov och anstånd med eller annan ledighet från militärtjänstgöring under krigs- eller beredskapstillstånd.

Arbetsmarknadsstyrelsen utgöres av en generaldirektör och chef, en överdirektör och souschef samt sju av Kungl. Maj:t för högst tre år i sänder särskilt förordnade ledamöter. Vid förfall för generaldirektören tjänstgör överdirektören såsom ordförande. För var och en av de särskilt förordnade ledamöterna skall finnas personlig ersättare. Av de särskilt förordnade ledamöterna skall fem jämte ersättare för dem utses, två efter förslag av Svenska arbetsgivareföreningen, två efter förslag av Landsorganisationen samt en efter förslag av Tjänstemännens centralorganisation.

Inom arbetsmarknadsstyrelsen skall finnas åtta byråer, däribland lokaliserings- och utredningsbyrån. Den till sistnämnda byrå anknutna förvarssektionen åligger jämlikt arbetsordningen för styrelsen att handlägga ärenden avseende bl. a. planläggningen för utnyttjandet av landets arbets-

kraft i krig, uppskov och anstånd med eller befrielse från värnpliktstjänstgöring o. d., kollektiv yrkesledighet samt blockorganisation inom jordbruket.

Hos arbetsmarknadsstyrelsen förs ett företagsregister (kortregister) för hela riket, upptagande såväl industriella som andra företag (arbetsställen) med tre eller flera sysselsatta. Företag som medtagits i registret kvarstår dock även om antalet sysselsatta nedgår till två eller en. Alla krigsviktiga företag (förutnämnda K- och KI-företag) ingår vidare i registret oberoende av antalet sysselsatta. I registret upptages bl. a. uppgift om antalet sysselsatta, fördelade på värnpliktiga män, icke värnpliktiga män samt kvinnor. Genom detta register äger arbetsmarknadsstyrelsen en ingående central överblick över landets producerande företag. På grundval av registret kan styrelsen upprätta översikter över tillgången på arbetskraft inom hela riket. Antalet i registret den 1 januari 1958 ingående företag (arbetsställen) uppgick till ca 43 000.

Vad gäller de ovan omnämnda K-företagen anmodar arbetsmarknadsstyrelsen dessa företag att särskilt för varje arbetsställe upprätta s. k. personalplan. I denna skall anges dels hela den vid arbetsstället sysselsatta personalen, dels en plan för krigsförhållanden, i regel upprättad med ledning av den för företaget gällande industritablån (jfr ovan sid. 71), som från riksnämnden tillställts företaget. Därest dylik tablå ej upprättats för visst företag, skall personalbehovet i krig beräknas utgöra dels företagets icke värnpliktiga personal och dels den värnpliktiga personal i nyckelställning som är oundgängligen nödvändig för verksamhetens upprätthållande. Vad avser personaltillgången vid krigstillstånd skall i första hand räknas med att vid företaget i fredstid sysselsatta, icke krigstjänstskyldiga personer, som är svenska medborgare, kvarstannar i tjänst och att denna personal rationellt utnyttjas t. ex. genom omflyttning inom företaget och i förekommande fall genom förlängning av arbetstiden. Vidare bör företaget undersöka möjligheten av att vid krigstillfälle återanställa pensionerad personal eller andra tidigare anställda ävensom att anskaffa annan reservarbetskraft. All sådan reservarbetskraft skall kontraktbindas och därefter registreras av företaget i vederbörande länsarbetsnämnds beredskapsregister (se nedan sid. 77). Företag, som finner uppskov med militärtjänstgöring för viss värnpliktig personal erforderlig, skall upprätta uppskovsförteckning och uppskovssedlar. Personalplanen och i förekommande fall uppskovshandlingarna skall därefter insändas till länsarbetsnämnden, som efter granskning och med eget yttrande vidarebefordrar handlingarna till arbetsmarknadsstyrelsen. Styrelsen fattar därefter beslut i uppskovsfrågan. På grundval av personalplanerna kan arbetsmarknadsstyrelsen upprätta översikter över behovet av arbetskraft under krig.

Beträffande företag som icke är K-företag och som i uppskovshänseende hänförs till uppskovsgrupp II kan uppskovsförteckning och -ansökningar insändas till arbetsmarknadsstyrelsen, som beslutar i ärendet.

Enligt instruktion för *länsarbetsnämnderna* den 29 juli 1957 (nr 531) skall såsom lokalmyndighet för frågor tillhörande arbetsmarknadsstyrelsens verksamhetsområde i varje län finnas en länsarbetsnämnd och i Stockholms stad en arbetsnämnd. Under varje länsarbetsnämnd finns för den offentliga arbetsförmedlingsverksamheten ett huvudkontor samt avdelningskontor och ombud. Bland nämndens åligganden märks bl. a. att den skall följa utvecklingen på arbetsmarknadsområdet inom länet, vidtaga härav betingade åtgärder eller hos arbetsmarknadsstyrelsen göra de framställningar och förslag vartill läget ger anledning, handha ledningen av den offentliga arbetsförmedlingsverksamheten inom länet samt enligt arbetsmarknadsstyrelsens föreskrifter och anvisningar planlägga utnyttjandet av den arbetskraft, som under krig och därmed jämförliga förhållanden kan beräknas stå till förfogande inom länet.

Länsarbetsnämnd består av ordförande och i regel fem ledamöter, samtliga förordnade av Kungl. Maj:t efter förslag av chefen för arbetsmarknadsstyrelsen och för en tid av högst tre år. I samtliga län är landshövdingen nämndens ordförande. Som föredragande i länsarbetsnämnd samt som chef för nämndens kansli och arbetsförmedlingen fungerar en länsarbetsdirektör. Formerna för länsarbetsnämnds beslut är fastställda i särskild arbetsordning. Ärenden av större vikt och principiell betydelse skall i regel handläggas som pleniärenden.

I samtliga län utgör länsarbetsnämndens kansli och arbetsförmedlingens huvudkontor en organisatorisk enhet. Endast ett fåtal befattningshavare handlägger arbetsuppgifter som saknar närmare anknytning till arbetsförmedlingsorganisationen. För beredskapsuppgifterna å nämndens kansli svarar under länsarbetsdirektören i första hand kansliinspektören och statistikassistenten. Länsarbetsnämndernas kanslier och huvudkontoren är uppdelade i avdelningar med specialisering på vissa arbetsuppgifter. Vid huvudkontoret och större avdelningskontor är jämväl den direkt arbetsförmedlande verksamheten differentierad genom arbetsgrupper eller särskilda expeditioner för vissa förmedlingsuppgifter. Avdelningskontoren är av varierande storlek, från enmanskontor med deltidsanställd föreståndare till kontor med flera tiotal befattningshavare. Ombuden uppdelas i ortsombud och lokalombud. Ortsombuden har fastställd daglig expeditionstid, medan lokalombuden saknar sådan och utnyttjas för begränsade arbetsuppgifter. Vid länsarbetsnämndernas kanslier, huvudkontoren och avdelningskontoren uppgår antalet befattningshavare till ca 1 500 personer, fördelade på 25 huvudkontor och ca 215 avdelningskontor. Antalet arbetsförmedlingsombud är ca 740.

För att effektivisera förmedlingsarbetet är länen indelade i arbetsförmedlingskretsar, inom vilka ett avdelningskontor tjänstgör som kretskontor och har vissa samordnande uppgifter. Kretskontoren utnyttjas av

huvudkontoren jämväl för infordrande av uppgifter och för kontakten med ombuden.

Länsarbetsnämnderna har tillgång till arbetsmarknadsstyrelsens företagsregister såvitt rör företag inom länet. Registret ger nämnderna en översikt över lokaliseringen av tillgången på och behovet av arbetskraft och underlättar därigenom nämndernas planläggningsarbete för arbetskraftens utnyttjande under krig. Genom nämndernas försorg hålls registret kontinuerligt aktuellt. Företagsregistret utnyttjas av länsarbetsnämnderna bl. a. för den planering, som betingas av den i det föregående omnämnda uppgiften att tillgodose krigsviktiga företag med arbetskraft i ett krisläge. Genom länssammanställningar erhåller länsarbetsnämnden en överblick över situationen inom varje verksamhetsgrupp. Någon detaljplanering beträffande enskilt företags tillgodoseende med arbetskraft verkställs f. n. ej.

Till länsarbetsnämndernas åligganden hör också att föra register över viss beredskapspersonal, det s. k. beredskapsregistret. Enligt kungörelsen om beredskapsregister m. m. den 30 augusti 1941 (nr 720; ändr. 649/1944) förstås med beredskapspersonal dels beredskapspliktiga, dvs. personer som i annan ordning än med stöd av värnpliktslagen uttagits till eller frivilligt åtagit sig uppgift inom rikets militära eller civila försvarsberedskap (beredskapsuppgift) och som ej enligt inskrivningsförfordningen är att anse såsom fast anställda vid krigsmakten, och dels personer, som eljest vid planläggningen av rikets försvarsberedskap är avsedda att tagas i anspråk för civil beredskapsuppgift. Myndighet, organisation eller företag, som handhar planläggning av beredskapsuppgifter, åligger det att på anmodan av arbetsmarknadsstyrelsen till länsarbetsnämnderna fortlöpande lämna uppgifter rörande den beredskapspersonal, som myndigheten, organisationen eller företaget äger taga i anspråk. Länsarbetsnämnd skall föra register över de inom länet bosatta, till nämnden anmälda beredskapspliktiga (beredskapsregister). Annan beredskapspersonal skall införas i samma register i den utsträckning arbetsmarknadsstyrelsen föreskriver.

Undantagna från registrering i beredskapsregistret är värnpliktiga och personer som är att hänföra till fast anställda vid krigsmakten. Ej heller får sådana personer intagas i registret vilka i fredstid är anställda hos myndighet, organisation eller företag, som enligt ovan ålagts uppgiftsskyldighet till beredskapsregistret, därest ej arbetsmarknadsstyrelsen i undantagsfall lämnat medgivande därtill. Medicinalpersonal registreras inte i beredskapsregistret med undantag för sjukvårdsbiträden, tekniska biträden på apotek och laboratoriebiträden.

Beredskapsregistret är avsett att möjliggöra en kontroll över det planlagda ianspråktagandet av män och kvinnor för olika beredskapsuppgifter i krig. Genom registrering i beredskapsregistret avses sålunda att förhindra att en och samma person påräknas för två eller flera med varandra ofören-

liga beredskapsuppgifter. Vid kolliderande anmälningar av beredskapspliktig skall länsarbetsnämnden underrätta vederbörande anmälare om förhållandet, varefter dessa såvitt möjligt får överenskomma om vilken som skall taga den beredskapspliktige i anspråk. I sista hand avgöres frågan av personalprövningsnämnden. Länsarbetsnämnden kan även eljest vidtaga åtgärder för att befria beredskapspliktig från viss beredskapsuppgift, där det med hänsyn till försvarsberedskapen finns önskvärt.

Beredskapsregistret bidrager under fredstid till en med hänsyn till anställning, yrkeskunskap och övriga kvalifikationer ändamålsenlig fördelning på olika beredskapsuppgifter av personer, disponibla för dylika uppgifter. Under krig kan tillgång till beredskapsregistret underlätta uttagning av personal med tjänsteplikt m. m.

Bestämmelser om registrering av beredskapspersonal har utfärdats avseende krigsmakten, civilförsvaret, beredskapssjukhusen, de frivilliga försvarsorganisationerna, verk och styrelser tillhörande den civila statsförvaltningen samt kommunalförvaltningen, enskilda företag m. m. Det totala antalet i beredskapsregistret registrerade personer uppgick år 1956 till 934 000, varav 483 000 män och 451 000 kvinnor.

Vad ovan sagts om länsarbetsnämnd gäller även arbetsnämnden i Stockholm; dock är dennas organisation något annorlunda utformad.

Beredskapsplanläggningen inom hälso- och sjukvården har anordnats på följande sätt.

Hälso- och sjukvården i krig är planlagd att bedrivas inom den för krigsförhållanden omställda civila fredsorganisationen, inom civilförsvaret och inom krigsmakten. Här lämnas först en kortfattad redogörelse för den planerade organisationen. Grundläggande bestämmelser för det allmänt civila medicinalväsendets beredskap finns i krigssjukvårdslagen och krigssjukvårdskungörelsen (jfr ovan kap. II).

Beträffande den allmänt civila hälso- och sjukvården är sjukvården vid kroppssjukhus av krigsskadade eller eljest akut sjuka avsedd att meddelas vid s. k. beredskapssjukhus, som utgöres av dels i fred befintliga civila sjukhus för kroppssjukvård och dels vid krig eller krigsfara upprättade särskilda civila sjukhus. Varje beredskapssjukhus består av ett kärnsjukhus (i de flesta fall utgörande en del av ett fredssjukhus) samt ett eller flera annexsjukhus (förlagda i skolor, församlingshem m. m.). En av medicinalstyrelsen uppgjord förteckning över beredskapssjukhus har fastställts av Kungl. Maj:t. Annan civil sjukhusvård än nyss sagts skall meddelas vid civila sjukvårdsanstalter, ej upptagna å nämnda förteckning.

För beredskapssjukhusen har upprättats organisationsplaner, innehållande uppgift bl. a. om anstaltens art och omfattning samt anordningar för att tillgodose behovet av personal m. m.

För den öppna vården inom den civila hälso- och sjukvården har riket indelats i krigssjukvårdsdistrikt, regelmässigt avpassade efter civilförsvars-

områdena och vanligen omfattande flera provinsialläkardistrikt. Inom varje län finns en förste krigstjänsteläkare och en biträdande förste krigstjänsteläkare. Varje krigssjukvårdsdistrikt skall förestås av en krigstjänsteläkare. För verksamheten inom krigssjukvårdsdistrikt förbereds upprättande av organisationsplaner, innehållande uppgift om bl. a. inom distriktet krigsplacerad, krigstjänsteläkaren underställd medicinalpersonal.

Planläggningen av det allmänt civila medicinalväsendets omställning till krigsorganisation åvilar i princip den som i fredstid utövar motsvarande verksamhet (fredshuvudmannen) och skall ske i enlighet med anvisningar av medicinalstyrelsens sjukvårdsberedskapsnämnd.

Civildförsvarets sjukvårdstjänst har i krig till uppgift att taga hand om alla skadade och föra dem till beredskapssjukhus. Som behandlingsenheter skall finnas främst samaritställen, förbandsplatser och förbandsstationer. Som transportenheter skall fungera cykelbåtar, släpambulanser, bilambulanser och bussambulanser.

Krigsmaktens hälso- och sjukvårdstjänst är avsedd att omfatta bl. a. hälso- och sjukvård vid de stridande förbanden och sådana förband, som närmast betjänar dessa, exempelvis etappgrupper. I den militära organisationen ingår vidare bl. a. krigssjukhus med därtill hörande konvalescentanstalter, krigssjukstugor, kuranstalter för militära krigsskadade samt hälso- och sjukvården vid de militära utbildningsdepåerna ävensom den militära sjuktransportorganisationen.

Hälso- och sjukvårdsfrågor som gemensamt berör det allmänt civila medicinalväsendet, veterinärväsendet, civildförsvaret och krigsmakten samordnas genom vissa samarbetsorgan. På högsta nivån finns centrala sjukvårdsledningen (CSL), vari ingår representanter för medicinalstyrelsen, veterinärstyrelsen, civildförvarsstyrelsen och överbefälhavaren. Organet är knutet till högkvarteret. I varje milo utom å Gotland finns för gemensam beredning av hälso- och sjukvårdsärenden mellan militärbefälhavaren och civilbefälhavaren ett särskilt samarbetsorgan, regionala sjukvårdsledningen (RSL). Länsstyrelse, som inom varje län leder den allmänt civila hälso- och sjukvården, skall samverka med försvarsområdesbefälhavaren.

Som ovan i kap. II anförts skall i princip *medicinalstyrelsen* verkställa registrering av medicinalpersonal i den omfattning styrelsen prövar erforderligt. För närvarande registreras sålunda läkare, medicine kandidater, sjuksköterskor, sinnessjuksköterskor, barnmorskor, tandläkare, tandsköterskor, apotekare, farmacie kandidater och receptarier, sjukgymnaster samt hälsovårdsinspektörer (motsvarande). Medicinalstyrelsen äger emellertid att på annan central förvaltningsmyndighet eller denna underställd myndighet överlåta att registrera, för krigsplacering fördela samt krigsplacera viss medicinalpersonal. Denna delegeringsrätt har hittills utnyttjats så att på veterinärstyrelsen överlåtits kategorin veterinärer, på arbetsmarknadssty-

relsen bl. a. följande kategorier, nämligen sjukvårdsbiträden och från apotek avgångna tekniska biträden, samt på försvarets sjukvårdsstyrelse kategorin hjälpsystrar.

På medicinalstyrelsen ankommande registrering verkställs på basen av vissa från vederbörande personal inhämtade uppgifter beträffande namn, adress, utbildning m. m., vilka uppgifter kompletteras fortlöpande, då så anses erforderligt.

De av medicinalstyrelsen sålunda upprättade registren utnyttjas i beredskapssyfte för krigsplacering av medicinalpersonal inom krigssjukvårdens verksamhetsområden.

Fördelningen av medicinalpersonalen mellan de olika organisationerna sker, som förut angivits, genom *medicinalstyrelsen* och *försvarets sjukvårdsstyrelse*, därvid medicinalstyrelsen har att företräda jämväl civilförsvaret. Det förutsattes att ett ömsesidigt utbyte av medicinalpersonal mellan organisationerna skall kunna ske, reglerat av de olika samarbetsorganen.

Beträffande krigsplacering och inkallelse till tjänstgöring gäller följande.

För tjänstgöring inom det allmänt civila medicinalväsendet verkställs krigsplaceringen i regel av medicinalstyrelsen. Å länsstyrelsernas hälso- och sjukvårdssektion placeras förste krigstjänsteläkare och biträdande förste krigstjänsteläkare. Inom varje krigssjukvårdsdistrikt krigsplaceras en krigstjänsteläkare, en eller flera biträdande krigstjänsteläkare, vidare sjuksköterskor, barnmorskor, tandläkare och tandsköterskor samt i mån av tillgång medicine kandidater och hälsovårdsinspektörer. På varje beredskapssjukhus krigsplaceras en chefsläkare jämte övrig medicinalpersonal i relation till sjukhusets avsedda verksamhet och vårdplatsantal. Medicinalstyrelsen krigsplacerar därjämte medicinalpersonal på vissa sinnessjukhus, humanbakteriologiska laboratorier, apotek, läkemedelslaboratorier och blodgivningscentraler.

De kategorier medicinalpersonal, som enligt ovan registrerats av arbetsmarknadsorganen, krigsplaceras vid beredskaps intagande genom dessas försorg inom det allmänt civila medicinalväsendets öppna och slutna vård alltefter tillgång och i överensstämmelse med behov som anmälts i fredstid.

Den av medicinalstyrelsen enligt ovan krigsplacerade medicinalpersonalen erhåller personlig krigsplaceringsorder, varå angivits den placerades befattning och tjänstgöringsplats. Ordern innebär att vederbörande vid beredskapslarm ofördröjligen skall inställa sig på särskilt angiven plats. Därvid gäller ordern som färdbiljett. Då läget medger att beredskap av olika grader successivt intages, sker inkallelse medelst personlig krigstjänstgöringsorder.

Den inom den öppna vården krigsplacerade medicinalpersonalen kan utom vad gäller medicine kandidater och barnmorskor jämväl inskrivas i civilförsvaret. Personalen avses därvid kunna ianspråktagas för tillfällig tjänstgöring inom civilförsvarets sjukvårdstjänst (främst dess förbands-

stationer) i lägen, då civilbefolkningen utsätts för eller hotas av omfattande skador till liv eller hälsa. Sålunda inskriven personal erhåller på sin krigsplaceringsorder uppgift om att den utöver att vara tjänstgörings-skyldig inom det allmänt civila medicinalväsendet jämväl ställts till civilförsvarets förfogande. Till ledning för inskrivningen översänds genom länsstyrelsens försorg förteckning över denna personal till vederbörande civilförsvarschef.

Den för tjänstgöring vid krigsmakten fördelade medicinalpersonalen krigsplaceras och inkallas till tjänstgöring i samma ordning som gäller för övrig personal vid krigsmakten.

Såsom framgår av den i föregående kapitel lämnade redogörelsen för författningsbestämmelserna angående byggnads- och reparationsberedskapen (BRB) åligger det *fortifikationsförvaltningen* eller organisationschefen att planlägga och förbereda organisationens verksamhet. Beträffande lokal arbetsavdelning, som uppsatts av statlig myndighet, vilar dock visst förberedelsearbete på ifrågavarande myndighet.

Planeringen för de centrala arbetsavdelningarna tillgår på huvudsakligen följande sätt. Den planläggande myndigheten träffar avtal, ett s. k. beredskapsavtal, med antingen viss statlig myndighet med egen byggnadsorganisation — såsom vattenfallsstyrelsen eller arbetsmarknadsstyrelsen — eller entreprenadfirma inom väg- och vattenbyggnads-, husbyggnads-, rörlednings-, elanläggnings- eller verkstadsfacket. I detta avtal regleras det medverkande företags rättigheter och skyldigheter. Företaget skall enligt avtalet uppsätta en eller flera arbetsavdelningar. I avtalet intages därför specifikation över den personal samt de fordon och maskiner, som avses tagas i anspråk.

Enligt de av överbefälhavaren givna direktiven uppbyggs en arbetsavdelning kring en kärna, en kader, bestående av arbetsbefäl samt specialarbetare såsom grävmaskinister, maskinskötare etc. I denna kaderpersonal ingår som regel vederbörande företags fast anställda personal med undantag av viss kontorspersonal. Till kadern anslutes grovarbetare i varierande antal, beroende på bl. a. arbetsuppgiftens omfattning. Grovarbetarna rekvideras från länsarbetsnämnden i det län, där arbetsplatsen är belägen. Dessutom finns vid BRB en reserv av värnpliktiga grovarbetare.

Registrering av arbetsavdelningarnas personal sker på följande sätt. Sådan fast anställd personal, som en BRB-firma önskar få med i organisationen, skall registreras namneligen både vid BRB och hos firman. Värnpliktig kaderpersonal, som firman önskar få registrerad vid BRB, krigsplaceras i regel vid BRB. Icke värnpliktig kaderpersonal registreras dels vid BRB, dels hos vederbörande länsarbetsnämnd. Grovarbetarna är registrerade dels vid länsarbetsnämnderna och dels, beträffande viss reserv av värnpliktiga grovarbetare, vid BRB.

Kaderpersonalen samt värnpliktiga grovarbetare avses inkallas till tjänstgöring genom särskilda tjänstgöringsorder. Icke värnpliktiga grovarbetare skall på distriktsmyndighets begäran ställas till förfogande av länsarbetsnämnden.

Den planläggande myndigheten skall övervaka, att organisationen ständigt har sådan beredskap att de centrala arbetsavdelningarna vid behov kan med kort varsel insättas.

De lokala avdelningarna, för vilka vederbörande företags egna resurser nyttjas, är avsedda att täcka det omedelbara behovet av byggnads- och reparationsarbeten vid statliga, kommunala och enskilda anläggningar. De är icke underställda fortifikationsförvaltningen eller organisationschefen, som dock skall vara kommunala myndigheter och enskilda företag behjälplig med att vidmakthålla beredskapen hos avdelningarna.

Avdelningarnas arbeten är avsedda att utföras för statliga, kommunala och enskilda beställare, såsom militära myndigheter, statens järnvägar, väg- och vattenbyggnadsverket, olika kommunalförvaltningar, krigsviktiga industrier m. fl. För utförande av ett beställt arbete tecknas på samma sätt som i fredstid ett entreprenadkontrakt, grundat på bestämmelserna i beredskapsavtalet. Kontraktet skall avslutas mellan anvisad BRB-firma och vederbörande beställare. I allmänhet kommer därvid tiden ej såsom under fredstid att medge utarbetande av utförliga handlingar till grund för en anbudsinfordran, varför arbetena i regel torde komma att utföras på löpande räkning.

Den 20 december 1957 har från chefen för fortifikationsförvaltningens beredskapskontor till överbefälhavaren framlagts förslag till vissa ändringar av BRB-organisationen. Enligt detta förslag skall uppsättas: a) centrala arbetsavdelningar, organiserade av de största entreprenadfirmorna med riksomfattande verksamhet, b) regionala arbetsavdelningar, organiserade av medelstora entreprenadfirmor med verksamheten förlagd till viss landsända (milo, län) samt c) lokala arbetsavdelningar, organiserade av mindre entreprenadfirmor och byggmästare med lokal verksamhet t. ex. i en stad eller ett samhälle. I såväl fred som krig skall BRB-chefen med ett centralkontor (i stället för nuvarande beredskapskontor) leda hela verksamheten, under det att en regionalchef med regionalkontor och lokalchef med lokalkontor handhar den närmaste ledningen av de regionala resp. lokala avdelningarna. Regional- och lokalkontoren rekryteras sålunda att en firma, som av BRB-chefen utväljs att tjänstgöra som ledningsorgan i krig, får i uppdrag att även i fredstid uppsätta vederbörande kontor. Den för kontorens ledning avsedda personalen krigsplaceras vid BRB. Insättandet av de olika avdelningarna beordras av överbefälhavaren efter samråd med bl. a. riksnämnden, såvitt angår de centrala avdelningarna, av militärbefälhavare efter samråd

med bl. a. civilbefälhavaren beträffande de regionala avdelningarna samt av försvarsområdesbefälhavaren efter samråd med länsstyrelsen beträffande de lokala avdelningarna. De enligt den nuvarande organisationen planlagda lokala arbetsavdelningarna, som uppsätts av vissa statliga och kommunala myndigheter samt enskilda företag, avses föras utanför BRB-organisationen såsom särskilda reparationsorgan. Vederbörande myndighet eller företag skall organisera enheterna med den i fredstid anställda personalen, sedan värnpliktiga undantagits, och med de maskinresurser, som myndigheten eller företaget äger, samt helt svara för ledningen av avdelningen och beordra dess insättande i verksamhet. Vissa specialfirmor, som i fredstid samarbetar med myndigheten eller företaget, kan i samråd med BRB-chefen ianspråktagas för förstärkning av de organiserade reparationsorganen.

De firmor, som skall uppsätta centrala arbetsavdelningar, skall enligt förslaget uttagas genom krigsproduktionsbesked (se ovan i redogörelsen för riksnämndens planläggningsarbete). Genom krigsproduktionsbeskedet och därmed följande intagning i riksnämndens och arbetsmarknadsstyrelsens företagsregister blir erforderlig personal och utrustning reserverad för firman. Värnpliktig personal skall erhålla uppskov i stället för krigsplacering vid BRB. Jämväl för de firmor som skall organisera regionala avdelningar upprättas krigsproduktionsbesked. För dessa avdelningar avses i princip endast icke värnpliktig personal användas. Beträffande de lokala avdelningarna uttages firmorna av BRB, som till riksnämnden översänder en förteckning däröver. Firmornas icke värnpliktiga personal reserveras därefter genom länsarbetsnämnds försorg.

På grund av att avdelningarnas värnpliktiga personal avses erhålla uppskov, kommer likartade avlöningsbestämmelser, dvs. för arbetsmarknaden gällande avtal, att tillämpas för huvuddelen av personalen.

Enligt förslaget kommer BRB-organisationen att övertaga en del av civilförsvarets arbetsuppgifter, främst delar av den s. k. tekniska tjänsten. Den till BRB knutna personalen bedöms komma att öka från omkring 30 000 till omkring 100 000, vartill kommer beräknade 80 000 inom ovannämnda utanför BRB stående särskilda reparationsorgan.

KAPITEL VI

Arbetsförmedling

Enligt *kungörelsen den 30 december 1947* (nr 983) *om den offentliga arbetsförmedlingen* skall sådan arbetsförmedling, under arbetsmarknadsstyrelsens överinseende, inom varje län stå under ledning av vederbörande länsarbetsnämnd.

I kap. V har i korthet redogjorts för länsarbetsnämndernas organisation vad avser den offentliga arbetsförmedlingen. Denna förmedling skall avse alla slag av arbeten och i princip ske kostnadsfritt.

Vid sidan av den offentliga arbetsförmedlingen förekommer även enskild förmedling, som i huvudsak regleras genom *lagen den 18 april 1935* (nr 113; ändr. bl. a. 209/1942 och 367/1947) *med vissa bestämmelser om arbetsförmedling*. Lagen äger tillämpning å alla slag av arbetsförmedling som bedrivs av annan än offentlig arbetsförmedlingsanstalt eller godkänd sjuksköterskebyrå och som ej sker genom utgivande av skrift, varå tryckfrihetsförordningen är tillämplig.

Enligt lagen får arbetsförmedling ej bedrivas i förvärvssyfte. Från denna generella regel har emellertid i lagens övergångsbestämmelser upptagits vissa undantag beträffande dem som redan bedriver sådan verksamhet. Ursprungligen gällde i detta hänseende, att den, som den 1 januari 1936 i behörig ordning bedrev arbetsförmedling i förvärvssyfte, kunde erhålla tillstånd att fortsätta verksamheten till utgången av år 1939. För tiden därefter ägde tillsynsmyndigheten — numera arbetsmarknadsstyrelsen — för högst ett år i sänder och längst till den 1 januari 1950 bevilja förlängning av tillståndet såvitt angick särskilda yrkesgrupper, beträffande vilka Kungl. Maj:t så bestämt. Ifrågavarande yrkesgrupper utgöres av musiker och sceniska artister samt anställningssökande i husligt arbete, hotell-, pensionat- och restaurangrörelse ävensom sjukvård och jordbruk. Den tid, för vilken tillsynsmyndigheten äger bevilja förlängning av tillstånd att bedriva ifrågavarande verksamhet, har förlängts vid olika tillfällen, senast till den 1 januari 1963. Numera återstår endast ett tiotal avgiftskrävande arbetsförmedlingsbyråer med vinstsyfte.

1935 års lag stadgar vidare att den som eljest vill bedriva arbetsförmedling, för vilken från arbetsgivare eller arbetssökande upptages ersättning för kostnaderna, skall söka tillstånd därtill hos arbetsmarknadsstyrelsen. Sådant tillstånd får dock ej beviljas enskild person eller avse arbetsförmedling för sjömän. F.n. har styrelsen lämnat tillstånd till privat avgiftskrävande

arbetsförmedling utan förvärvssyfte åt ett antal artistförmedlingar samt vidare åt vissa organisationer, däribland Sveriges veterinärförbund, Sveriges arbetsgivareförening för hotell och restauranter samt Malmö sjukvårdsförmedling.

Den som bedriver arbetsförmedling utan att från arbetsgivare eller arbetsökande upptaga ersättning är enligt 1935 års lag skyldig att göra anmälan därom till arbetsmarknadsstyrelsen. Flertalet av de sålunda registrerade förmedlingarna bedrivs av olika person- och intresseorganisationer (Svenska lantbrukstjänstemannaförbundet, Svenska tandsköterske-förbundet, Svenska typografförbundet, Sveriges juristförbund, Sveriges yngre läkares förening, Sveriges agronom- och lantbrukslärareförbund, Tekniska läroverkens ingenjörsförbund, Kontorens platsförmedling m. fl.) eller av husmodersföreningar för anställningar inom det husliga yrkesområdet. Vidare har några skolor, exempelvis Tekniska institutet i Stockholm, anmält att de avgiftsfritt förmedlar anställning åt elever.

Arbetsförmedling för sjuksköterskor sker genom sjuksköterskebyråer, godkända av medicinalstyrelsen.

KAPITEL VII

Allmänna överväganden

1. Behovet av statliga regleringsåtgärder på arbetsmarknaden

I motiveringen till ett år 1938 av dåvarande rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap upprättat utkast till lag om tjänsteplikt m. m. anfördes vissa allmänna synpunkter på frågan om arbetskraftens fördelning under krigsförhållanden. Efter att ha berört betydelsen av åtgärder beträffande förmedling av arbetsanställningar — däribland företrädesbestämmelser och arbetsförmedlingstvång — uttalade kommissionen bl. a. följande:

Genom centralisering av arbetsförmedlingen, vissa prioritetsbestämmelser därför och förmedlingstvång kunde strömmen av arbetssökande ledas till vissa verksamhetsområden eller företag. De arbetssökande kunde emellertid icke tvingas att antaga erbjudet arbete annat än eventuellt genom indragning av offentligt understöd. Arbetstagare, som ej anmält sig som arbetssökande, kunde ej förflyttas från ett företag till ett annat utan frivillig överenskommelse. Arbetstagarna kunde ej heller mot sin vilja kvarhållas i sitt arbete inom viss verksamhetsgren eller vid visst företag. Slutligen kunde personer, som ej anmält sig som arbetssökande, över huvud taget icke genom arbetsförmedlingen annat än på frivillighetens väg tagas i anspråk för produktionen. — — —

I vårt land torde tämligen snart efter en mobilisering viss arbetskraft behöva överflyttas från företag, som på grund av sitt läge eller sin maskinutrustning ej alls eller i mindre grad kunde tagas i anspråk för krigstillverkning, till andra företag, vilka av olika skäl måste i särskilt stor omfattning utnyttjas för sådan tillverkning. För att tillgodose sistnämnda företags personalbehov kunde det även bliva erforderligt att taga i anspråk kvinnor i större utsträckning än i fredstid samt pensionerad personal m. m. Även för andra ändamål kunde på ett tidigt stadium efter en mobilisering omflyttning eller anskaffning av arbetskraft bliva erforderlig, t. ex. å sjöfartsområdet för att omgruppera hamnarbetspersonal och för att fylla de genom mobiliseringen åstadkomna luckorna bland handelsflottans personal. Genom fientliga anfall från luften kunde fabriker och andra anläggningar förstöras, vilket kunde nödvändiggöra en överflyttning av arbetskraft från dessa till andra liknande anläggningar. Åtgärder kunde också omedelbart efter en mobilisering behöva vidtagas för att tillgodose jordbrukets personalbehov.

Nämnda förhållanden syntes kräva, att det även hos oss funnes möjlighet att redan på ett relativt tidigt stadium vid krig eller krigsfara medelst allmän tjänsteplikt kunna verkställa erforderlig fördelning av tillgänglig arbetskraft, därest en sådan fördelning icke kunde ske på vanligt sätt genom arbetsförmedling. — — —

I propositionen nr 92 till 1939 års urtima riksdag med förslag till lag om tjänsteplikt m. m. framhöll dåvarande chefen för socialdepartementet bl. a. följande. Det rådande utrikespolitiska läget nödvändiggjorde en samhällets anpassning för försvarsändamål eller eljest för krigsförhållanden. Ett led i strävandena att åstadkomma sådan anpassning utgjorde tillskapandet av en lagstiftning som medgav fördelning av arbetskraften under utomordentliga förhållanden. Den anpassning varom sålunda var fråga hade i stort sett två huvuddrag, ett försvarstekniskt samt ett närings- och handelspolitiskt. Vad det förstnämnda angick var det ett välkänt förhållande, att det i vår tid för krigföring och i viss utsträckning även för förberedande försvarsåtgärder ej vore tillräckligt att taga i anspråk ett begränsat antal medborgares tjänster och viss produktion av krigsförnödenheter, utan härför erfordrades en målmedveten och planmässig inriktning under statsmakternas ledning av stora delar av samhällslivet, av produktion, samfärdsel och distribution. Denna nyinriktning och omläggning hade två sidor: dels erfordrades anläggningar och förnödenheter direkt för försvarsändamål och dels förorsakades desorganisation på många områden genom inkallelser av personal för sådant ändamål. Ej mindre uppmärksamhet krävde den andra huvudsynpunkten på anpassningsproblemet, den närings- och handelspolitiska. Även de länder, där försvarsåtgärder i egentlig mening inte påkallades i den omfattning som nyss åsyftats, berördes kännbart av det handelskrig, som numera vore ett framträdande led i en stormaktskonflikt. Utrikeshandelns därav föranledda svårigheter — i yttersta fall en formlig avspärrning — kunde påkalla en omläggning av delar av näringslivet och av transportvägar, i främsta rummet för att tillgodose befolkningens försörjning med nödvändighetsvaror men även för att nyinrikta sådan produktion som för råvaror, drivmedel eller avsättning är beroende av uttrikeshandelns normala gång. Även om en sådan anpassning naturligtvis till stor del ägde rum självmant av ekonomiska orsaker, torde till inte ringa del densamma kunna befördas och de svårigheter, som förorsakas samhället och enskilda, mildras genom statliga åtgärder. De planmässigt och, om så erfordrades, med samhällets maktmedel genomförda förändringar, vilka man sålunda torde vara nödsakad att förbereda, borde tydligen omfatta alla de faktorer som är av betydelse för produktionsprocessen samt transport- och distributionsapparaten, däribland arbetskraften.

Enligt departementschefen kunde det sålunda knappast betvivlas, att i vissa lägen särskilda möjligheter att fördela arbetskraften var önskvärda eller kunde visa sig nödvändiga.

I anslutning till vad sålunda anförts tillkom 1939 års lag om tjänsteplikt, som beredde möjlighet att göra statliga ingripanden på arbetsmarknaden i vissa utomordentliga situationer. Sådana ingripanden visade sig sedermera också behövliga.

Arbetsmarknadsstyrelsen, som år 1951 — då 1939 års lag ej längre gällde — framlade ett med 1939 års lag i stort överensstämmande lagförslag, fann därvid behov fortfarande föreligga för statsmakterna att i kris-situationer kunna tillgripa regleringsåtgärder på arbetsmarknaden. Styrelsens uppfattning i detta avseende delades av samtliga de remissinstanser som yttrade sig över förslaget.

På ett särskilt område, nämligen beträffande medicinalpersonalen, har statsmakterna genom den år 1953 antagna krigssjukvårdslagen tagit positiv ställning till frågan om behov av möjlighet att i vissa situationer dirigera denna del av arbetsmarknaden. I propositionen nr 222 till 1953 års riksdag anförde vederbörande departementschef bl. a., att det för en snabb och säker omställning av hälso- och sjukvårdsorganisationen till krigsförhållanden och för en effektiv verksamhet inom den sålunda omställda organisationen vore nödvändigt att medicinalpersonalen ianspråktogs tvångsmässigt.

På uppdrag av riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap verkställdes åren 1954 och 1955 en utredning rörande utnyttjandet av landets personella resurser i krig (hemlig). Rent allmänt kan sägas att enligt nämnda utredning möjligheter till statliga ingripanden på arbetsmarknaden vid krigsförhållanden oundgängligen måste finnas.

En genom statsmakternas försorg tvångsmässigt genomförd fördelning av arbetskraften innebär ett så allvarligt ingripande i de enskilda medborgarnas fri- och rättigheter att det för utredningsmannen framstår såsom önskvärt att frågorna på arbetsmarknadens område även i krislägen finge regleras av parterna själva utan inblandning från statens sida. Enligt utredningsmannens mening bör uppkomna behov av arbetskraft jämväl under utomordentliga förhållanden såvitt möjligt tillgodoses på frivillig väg. I krissituationer kan vidare till följd av brist på råvaror, upphörande av utlandsförbindelser och andra liknande omständigheter verksamheten på vissa områden komma att minska eller nedläggas. Förhållandet kan bli detsamma beträffande verksamhet på platser som är eller kan bli närmare berörda av krigshandlingar. I båda fallen kan ett arbetskraftsoverskott komma att uppstå. Genom härav föranledd geografisk och näringsmässig omflyttning av arbetskraft och övriga självverkande krafter inom näringslivet minskas tvivelsutan behovet av statliga ingripanden.

De skäl som tidigare framhållits för beredande av möjligheter för statsmakterna att i vissa lägen dirigera förhållandena på arbetsmarknaden är emellertid enligt utredningsmannens uppfattning alltjämt giltiga; och dessa skäl torde ha vunnit i styrka genom den tekniska utvecklingen på den

moderna krigföringens område. Den ökade användningen av massförstörelsemedel kan komma att ställa stora krav på arbetskraftens disponering. Motåtgärderna mot angrepp, exempelvis utrymning och därmed sammanhängande ingripanden på arbetsmarknaden, torde i vissa fall kunna komma att få vidtagas snabbt och under synnerligen svåra förhållanden. Under den på många områden redan genomförda eller pågående planeringen av beredskapen för krig och liknande allvarliga situationer, för vilken redogjorts i kap. V, har också förutsatts att statliga regleringsåtgärder skall kunna vidtagas på arbetsmarknaden.

En lagstiftning i förevarande hänseende, dvs. en lagstiftning som öppnar möjlighet att i vissa lägen göra statliga ingripanden på arbetsmarknaden, torde sålunda ej kunna undvaras. När utredningsmannen övergår till att närmare behandla frågan om en sådan lagstiftning vill utredningsmannen emellertid framhålla att lagen bör tillgripas endast då uppkomna arbetsproblem ej kan lösas i vanlig ordning på frivillig väg.

2. *Ingripandenas art och innebörd*

Under förarbetena till 1939 års tjänstepliktslag anfördes bl. a. följande principiella synpunkter på frågan om arten av tvångs-ingripandena. Ingripandena kunde försvaras och motiveras endast i den mån föreliggande omständigheter gjorde normala åtgärder för arbetskraftens utnyttjande och fördelning otillräckliga och ingripandena oundgängligen nödvändiga för att viktiga samhällsuppgifter ej skulle allvarligt försummas. Krislägen av olika intensitet och karaktär i övrigt borde föranleda åtgärder av där-efter lämpad art. Det borde därför finnas möjligheter till olika regleringsåtgärder, vilka ur de enskildas synpunkt kunde anses innebära olika grader av ingrepp i den individuella friheten och vilka skulle kunna komma till användning allt efter vad förhållandena nödvändiggjorde.

I enlighet med vad nu anförts tillskapades genom 1939 års lag ett system med olika möjligheter till ingripanden av större eller mindre räckvidd och av olika innebörd för den enskilde.

Det jämförelsevis lindrigaste intrånget i den individuella friheten — bortsett från förbud mot eller inskränkning av enskild arbetsförmedling — innebar, att den som sökte ny anställning underkastades viss begränsning i valet av sådan. Den nu åsyftade regleringen skedde genom s. k. företrädesbestämmelser, dvs. föreskrifter att visst arbetskraftsbehov skulle tillgodoses före annat. Härigenom kunde ledig arbetskraft dirigeras till samhällsviktiga områden samtidigt som den arbetskraft som fanns inom dessa områden kunde förhindras att söka sig till mindre betydelsefulla sådana. För genomförandet av företrädesbestämmelser förutsattes arbetsförmedlingstvång, dvs. förbud för arbetsgivare att anställa arbetskraft annorledes än genom medverkan av den offentliga arbetsförmedlingen. Att märka

är att på det stadium som nu berörts intet tvång vilade på den enskilde i vidare mån än nyss sagts. Det förelåg sålunda ingen skyldighet att byta anställning och ej heller att antaga en viss individuell sådan; företrädet gällde endast hela verksamhetsområden eller i varje fall hela grupper av anställningar. Ej heller förelåg något formellt tvång att över huvud taga arbete inom det prioriterade området, därest vederbörande föredrog att inte alls taga anställning utan i stället t. ex. driva egen verksamhet.

De längre gående åtgärder som lagen anvisade syftade däremot till att knyta arbetstagaren till en viss bestämd anställning. Dessa åtgärder sammanfattades i lagen under benämningen tjänsteplikt. Inom tjänsteplikten skildes mellan tre stadier av sinsemellan ganska olika natur. Det första av dessa stadier omfattade den för den enskilde lindrigaste formen av dylikt ingripande, vilket berörde sådana som redan hade anställning vid företag, vars behov av arbetskraft skulle tillgodoses. För deras del innebar tjänsteplikten — förutom tvånget att fullgöra arbetsprestationen vilket var gemensamt för alla former av tjänsteplikt — skyldighet att stanna kvar i samma anställning så länge förordnandet därom gällde eller i vart fall tills arbetsgivaren eller, vid hans vägran, myndighet gav tillstånd till avsked. Någon förändring i vederbörandes arbets- eller bostadsförhållanden medförde detta ingripande ej. Denna form av tjänsteplikt kallades tvångsförlängning. De övriga stadierna berörde däremot personer, som ej var anställda i företag av nyss nämnt slag och som således måste frångå sin dittillsvarande sysselsättning för att fullgöra tjänsteplikten. Det andra stadiet omfattade två specialformer av tjänsteplikt av denna innebörd, båda avseende personer, som tydligen förutsattes kunna utan alltför stor ekonomisk förlust och personlig olägenhet underkasta sig förändringen. Dessa specialformer ansågs därför kunna och böra tillgripas, innan man mera allmänt tog tjänsteplikt i anspråk. Den ena specialformen — tjänsteplikt för pensionstagare — avsåg dem som åtnjöt ålderspension på grund av tjänst men ännu hade kvar arbetsförmåga; i detta läge avsåg tjänsteplikten endast sådant arbete som vederbörande haft i aktiv tjänst eller arbete av liknande art. Den andra specialformen — tjänsteplikt för ungdom — gällde personer i åldern 16—19 år och var avsedd att komma till användning företrädesvis i form av ett slags »uppbåd», där i princip alla ungdomar i viss ålder kallades ut för att under en kort tid hjälpa till med något viktigt arbete av brådskande beskaffenhet, t. ex. att rädda en hotad skörd. I de fall som ej kunde tillgodoses genom de nämnda båda specialformerna tillgreps den längstgående formen, s. k. allmän tjänsteplikt. Dylik tjänsteplikt kunde i princip åläggas alla medborgare i åldern 16—70 år och karakteriserades som skyldighet att efter myndighets anvisning antaga och utföra arbete, som vederbörandes kroppskrafter och hälsotillstånd medgav. I enlighet med den förut omnämnda principen att städse inskränka tvångsingripandet till vad som var oundgängligen erforderligt kunde förordnande om allmän

tjänsteplikt begränsas till vissa kategorier av personer, bestämda efter ålder, kön, försörjningsskyldighet, bostadsort eller annan omständighet.

I arbetsmarknadsstyrelsens förslag till ny tjänstepliktslag bibehölls det system med olika slag av ingripanden för vilket nu redogjorts. Remissinstanserna lämnade i stort sett förslaget i denna del utan erinran.

Den redan lagstadgade tjänsteplikten för medicinalpersonal har utformats såsom allmän tjänsteplikt, innebärande skyldighet att fullgöra sådan tjänst inom hälso- och sjukvården som kroppskrafter och hälsotillstånd medger. Vederbörande utredningsman ansåg att ett system i likhet med det som innefattades i 1939 års lag med successivt skärpta åtgärder ej hade någon mening när det gällde en för medicinalpersonal särskilt avsedd tjänstepliktslag; hälso- och sjukvårdens behov av medicinalpersonal kunde inte tillgodoses på annat och för den enskilde mindre ingripande sätt än genom allmän tjänsteplikt. Denna uppfattning delades av statsmakterna.

Den i samband med antagandet av 1939 års lag accepterade principen att ej tillgripa strängare åtgärder än som för varje fall är absolut nödvändigt finner utredningsmannen alltjämt bärande. Möjligheten att i olika situationer allt efter omständigheterna kunna genomföra åtgärder av varierande stränghetsgrad synes därför böra bibehållas jämväl för den nu ifrågasatta lagstiftningens del.

Någon anledning att i en ny lagstiftning på området frångå det system av olika åtgärder, som uppbar den gamla ordningen, torde ej heller föreligga. De slag av ingripanden som enligt nämnda system skulle kunna tillämpas fyller synbarligen, rätt använda, de anspråk på regleringsmöjligheter som kan uppställas jämväl med avseende på nuvarande och framtida förhållanden, i den mån det är möjligt att överblicka dessa. För utformningen av ingripandena enligt den nya lagen synes därför detta system kunna läggas till grund.

I detta sammanhang lämnas allenast en redogörelse för de åtgärder som utredningsmannens förslag omfattar och för deras allmänna innebörd. I ett senare avsnitt behandlas närmare tillämpningen av dem.

I enlighet med principen att avpassa åtgärderna efter de i varje särskilt fall rådande omständigheterna kan det i vissa situationer vara tillfyllest att genom reglering av arbetsförmedlingen taga i anspråk de arbetsökande. Sedan den arbetsförmedlande verksamheten den 1 januari 1948 i huvudsak övertagits av staten, torde läget på arbetsmarknaden kunna överblickas på ett helt annat sätt än tidigare och organisatoriska förut-

sättningar föreligga för eventuella ingripanden. Till övervägande del sker förmedling numera genom de offentliga organen, även om på vissa områden en icke obetydlig enskild förmedlingsverksamhet förekommer. Enär det kan visa sig önskvärt att kunna centralisera tillgången och efterfrågan på arbetskraft, torde möjlighet till *förbud mot enskild arbetsförmedling* eller i vart fall begränsning av dylik förmedling böra föreligga.

En lämplig anordning för att leda de arbetssökande i önskad riktning torde s. k. *företrädesbestämmelse* utgöra. En dylik bestämmelse innebär, att visst behov av arbetskraft skall tillgodoses före annat sådant behov. Genom en sådan åtgärd torde behov av arbetskraft inom viktiga områden kunna tillgodoses. Företrädet kan givetvis modifieras i olika avseenden. Visst behov skall sålunda kunna tillgodoses före alla andra eller före visst eller vissa andra osv.

En nödvändig förutsättning för genomförandet av företrädesbestämmelser är att myndigheterna kan utöva kontroll över anställningsförhållandena. Denna kontroll torde kunna möjliggöras endast genom införande av förbud för arbetsgivare att anställa arbetstagare med mindre den offentliga arbetsförmedlingen anvisat eller i varje fall godkänt anställningen, s. k. *arbetsförmedlingstvång*. I sin vidsträcktaste omfattning avser arbetsförmedlingstvånget alla anställningsavtal, som ingås under den tid förordnandet därom gäller. Förbudet bör emellertid kunna på olika sätt begränsas, exempelvis yrkesmässigt och geografiskt. Undantag för visst arbetsområde synes kunna ske exempelvis för ett område, beträffande vilket det kan sägas vara särskilt angeläget att arbetsgivarna får anlita alla lämpliga vägar för att skaffa arbetskraft.

Som förut framhållits torde företrädesbestämmelse icke kunna genomföras utan att samtidigt arbetsförmedlingstvång — åtminstone i viss utsträckning — införs. Ett förordnande om arbetsförmedlingstvång synes å sin sida alltid förutsätta existensen av en företrädesbestämmelse. Utredningen har visserligen övervägt ett förslag om möjlighet att införa arbetsförmedlingstvång utan samband med företrädesbestämmelse närmast för att ge arbetsförmedlingen tillfälle att få en bättre överblick över förhållandena på arbetsmarknaden samt att vid den då obligatoriska kontakten med de arbetssökande göra dessa uppmärksamma på arbetstillfällen inom viktiga områden. I samband med upplysningar om dylika arbeten skulle erbjudande kunna lämnas om vissa förmåner, exempelvis fria resor, för den som vill åtaga sig arbetet. Ett liknande spörsmål diskuterades emellertid jämväl under förarbetena till 1939 års lag, och tanken på en utvidgad tillämpning av arbetsförmedlingstvånget avvisades då bestämt, därvid framhölls att med hänsyn till åtgärdens vidsträckta och ingripande verkningar det måste anses uteslutet att tillgripa densamma för ett ringare syfte än att skapa den nödvändiga kontrollen för genomförande av företrädesbestämmelse. Något skäl till ändrad inställning synes

ej ha framträtt senare; tvärtom får förstatligandet och utvidgningen av den offentliga arbetsförmedlingen anses ha för denna medfört möjligheter till att klarare överblicka rådande förhållanden. Erforderlig överblick torde f. ö. i viss utsträckning kunna erhållas genom anlitande av den uppgiftsskyldighet som kan åläggas enligt förslaget 20 §. Utredningsmannen har därför ansett sig ej böra biträda det under utredningsarbetets gång väckta förslaget att anlita arbetsförmedlingstväng allenast för inhämtandet av upplysningar, registrering eller andra dylika ändamål.

Därest förenämnda åtgärder med avseende på de arbetssökande ej skulle visa sig utgöra tillräckligt effektiva medel att föra arbetskraft till verksamhet, som är i behov därav, synes erforderlig fördelning av tillgänglig arbetskraft kunna ske endast med nyttjande av *tjänsteplikt*. Med tjänsteplikt förstås skyldighet att — i enlighet med ett Kungl. Maj:ts förordnande därom — utföra arbete, som vederbörandes kroppskrafter och hälsotillstånd medger. Ändamålet med denna form av ingripande är i princip att närmare bestämd arbetskraft skall nyttjas för ett visst företag eller en viss arbetsuppgift. Där det gäller att tillförsäkra ett företag en persons arbetskraft, skall sålunda den, som tages i anspråk med tjänsteplikt, omhan redan är anställd i företaget stanna kvar i anställningen och eljest taga anställning där; i båda fallen skall han fullgöra ålagt arbete. Tjänsteplikten bör även kunna avse utförandet av ett tillfälligt arbete, t. ex. en brådskande röjning av en bombad väg, transport i samband med utrymning o. d., måhända utan att något verkligt anställningsförhållande kan sägas uppstå. I olika sammanhang har tvivel uttryckts huruvida tjänsteplikten enligt 1939 års lag hade en så vidsträckt innebörd och om den ej alltid innebar skyldighet att utföra arbete i ett anställningsförhållande. Huru därmed än må förhålla sig, synes det utredningsmannen angeläget, bl. a. med hänsyn till utvecklingen på krigföringens område, att även för rent tillfälliga uppgifter av ovan nämnt slag tjänsteplikt skall få tillgripas. — I övrigt skall principiellt gälla vanliga regler för förhållandet mellan arbetsgivaren och den som tages i anspråk, såsom ifråga om lön och andra ersättningar, arbetstid, semester, arbetarskydd osv. Avtalsfrihet skall således i princip råda såvitt gäller bestämmandet av arbetsvillkoren; dock kan förbudet mot arbetsinställelse medföra, att sådan fråga kan komma att avgöras tvångsvis (se härom nedan kap. IX).

Som förut angivits uppdelades tjänsteplikten enligt 1939 års lag i fyra olika former, av vilka tre avsågs tillämpas å sådana medborgarkategorier, för vilka tjänsteplikten förmodades utgöra ett mindre kännbart ingrepp i deras personliga förhållanden än vad gällde övriga medborgare. I enlighet med den jämväl för den nu föreslagna lagstiftningen grundläggande tankegången att begränsa tvångsåtgärdernas omfattning till det oundgängligen nödvändiga bör givetvis tjänsteplikten liksom förut kunna på olika sätt differentieras och mindre ingripande former utnyttjas före mera om-

fattande. Därest, såsom nu föreslås, en motsvarighet till 1939 års lags *allmänna tjänsteplikt*, omfattande alla personer mellan 16 och 70 år, upptages i den nya lagen, synes emellertid i och för sig inga specialformer behöva särskilt anges. Vad i utredningens direktiv anförts därom, att lagstiftningen bör i möjligaste mån förenklas, föranleder vidare till att endast de grundläggande bestämmelserna upptages i lagen. Dock synes en motsvarighet till tvångsförlängningen, vilken form av allt att döma kan bli av särskild betydelse inte minst i situationer, då fråga om utrymning blir aktuell, böra särskilt behandlas i lagen. Ur såväl saklig som språklig synpunkt torde åtgärden böra benämnas *tjänsteförlängning* i stället för tvångsförlängning. I motsats till vad gällde enligt 1939 års lag bör även för tjänsteförlängningen individuell uttagning av tjänstepliktiga ske; så måste tydligen vara fallet, då åtgärden tillgrips i samband med utrymning. Kravet på uttagning hindrar dock givetvis icke att förordnandet kan omfatta alla som är verksamma på en viss arbetsplats. — Den omständigheten att tjänsteplikt för pensionstagare och för ungdom ej uttryckligen anges i lagen innebär naturligen inte att möjlighet att särskilt uttaga dessa kategorier ej skall förefinnas.

I övrigt bör ett förordnande om tjänsteplikt kunna på olika sätt begränsas vad avser både det ändamål som skall tillgodoses och de ianspråktagna. Det i varje enskilt fall föreliggande behovet måste här vara avgörande. I sakens natur ligger att ett förordnande bör kunna koncentreras till att avse dem som besitter viss yrkesskicklighet. Vidare bör med hänsyn till ålder, kön, försörjningsskyldighet och andra liknande omständigheter olika gränser kunna dragas.

3. Av regleringen omfattade personer

I 1939 års lag om tjänsteplikt upptogs vissa bestämmelser, varigenom den personkrets, som kunde beröras av de olika ingripandena, i skilda avseenden begränsades.

Vad först beträffar arbetsförmedlingstvånget och företrädesbestämmelserna skulle vad i lagen stadgades därom ej gälla arbetstagare, som före kalenderårets början fyllt 70 år, och ej heller i ett anställningsförhållande som var av endast tillfällig natur eller där ena parten eller hans make var på angivet sätt släkt med eller eljest närmare anförvant till andra parten.

Tvångsförlängning och tjänsteplikt för pensionstagare fick ej åläggas den som före kalenderårets början fyllt 70 år. Tjänsteplikt för ungdom kunde åläggas personer endast fr. o. m. det kalenderår, varunder vederbörande fyllde 16 år, t. o. m. det kalenderår, varunder han fyllde 19 år. Den allmänna tjänsteplikten fick tillämpas å envar fr. o. m. det kalenderår, under vilket han fyllde 16 år, t. o. m. det kalenderår, varunder han fyllde 70 år.

Beträffande samtliga former av tjänsteplikt föreskrevs att dylik skyldighet kunde åläggas envar, som var bosatt eller eljest stadigvarande vistades i riket. Med avseende å utländska medborgare i viss stat eller statslösa kunde dock Kungl. Maj:t förordna annorlunda.

Vidare stadgades om vissa undantag från tjänsteplikt. Den som var anställd hos staten fick endast i den omfattning Kungl. Maj:t föreskrev tagas i anspråk för annan tjänsteplikt än tvångsförlängning. Helt undantagen från tjänsteplikt var den som fullgjorde militärtjänst. Enligt en lagändring år 1944 undantogs vidare den som var inskriven i civilförsvaret, dock endast i den mån tjänstgöringen i civilförsvaret utgjorde hinder för tjänstepliktens fullgörande. Slutligen ägde den centrala myndighet, som närmast under Kungl. Maj:t handlade lagens tillämpning, i särskilt fall eller allmänt föreskriva om undantag från tjänsteplikt beträffande personer av vissa kategorier med samhällsviktigt arbete, t. ex. dem som var anställda hos landsting, vägdistrikt eller annan kommun, hushållningssällskap eller tjänstepliktberättigat företag eller annan, vars verksamhet hade betydelse för de ändamål lagen avsåg tjäna.

Arbetsmarknadsstyrelsens förslag till ny tjänstepliktslag överensstämde i stort sett i nu ifrågavarande avseenden med 1939 års lag.

Under remissbehandlingen av förslaget gjordes i denna del erinringar i huvudsak endast beträffande bestämmelsen om undantag för dem som inskrivits i civilförsvaret. Från ett håll uttalades att Kungl. Maj:t borde äga möjlighet att till förmån för bl. a. hälso- och sjukvården upphäva detta stadgande om civilförsvarets företrädesrätt. Från ett annat håll framhölls att det vore oklart, vem som vid beredskapstillstånd eller krig skulle bedöma, om tjänstgöringen i civilförsvaret utgjorde hinder för fullgörandet av tjänsteplikt.

Enligt krigssjukvårdslagen föreligger tjänsteplikt för medicinalpersonal som ej före löpande kalenderårs början fyllt 70 år. Någon undre åldersgräns har ej stadgats. Den som fullgör militärtjänst är undtagen från ifrågavarande tjänsteplikt; något undantag för civilförsvarspliktig har däremot ej föreskrivits. Mellan medicinalstyrelsen och civilförsvarsstyrelsen har emellertid träffats överenskommelse om den omfattning, vari medicinalpersonal må inskrivas i civilförsvaret.

I stort sett torde enligt utredningsmannens uppfattning de ovan återgivna bestämmelserna i 1939 års lag vara tillämpliga även för den nya lagstiftningens vidkommande. Dock synes vissa jämkningar vara påkallade.

Rörande arbetsförmedlingstvång och företrädesbestämmelser föreslås i stort begränsningar överensstämmande med de tidigare gällande. Med hänsyn till önskvärdheten av enhetliga åldersbegränsningar och då särskild

anledning saknas att för dessa åtgärder, som i vart fall avses vara mindre ingripande än allmän tjänsteplikt, kunna taga i anspråk ungdom under 16-årsåldern, föreslås jämväl för dessa fall samma undre åldersgräns. För fullständighetens skull upptages vidare en bestämmelse att ifrågavarande åtgärder ej skall beröra anställningsförhållande mellan makar.

Av förut nämnd anledning har jämväl beträffande tjänsteförlängningen 16-årsåldern uppställts som undre gräns.

De åldersgränser, inom vilka ett ingripande kan ske, synes av praktiska skäl böra bibehållas synnerligen vida. Inom dessa gränser kommer givetvis tillämpningen att inskränkas allt efter det aktuella behovet.

Den principiella förutsättningen för att en person skall kunna åläggas tjänsteplikt synes böra vara att han är bosatt eller stadigvarande vistas inom riket. Jämväl utländska medborgare, som är bosatta eller stadigvarande vistas här, skall kunna tagas i anspråk; för dessa ävensom för statslösa bör dock möjlighet finnas för Kungl. Maj:t att förordna om undantag från den principiella skyldigheten.

Tydligt är att tjänsteplikt ej utan vidare får inverka på skyldighet att fullgöra annan betydelsefull verksamhet. Avvägningen mellan allmän tjänsteplikt och statstjänst torde liksom tidigare få förbehållas Kungl. Maj:t. Detta innebär emellertid naturligen ej att statsanställda skall i förevarande hänseende intaga någon privilegierad ställning. Fullgörande av tjänstgöring vid krigsmakten — vilket uttryck torde få anses lämpligare och tydligare än fullgörande av militärtjänst — utgör ett absolut hinder mot ianspråktagande med tjänsteplikt. Observeras bör emellertid att fråga skall vara om faktiskt fullgörande av tjänstgöringen; under tid då t. ex. en värnpliktig ej tages i anspråk för tjänst vid krigsmakten, exempelvis då han är hempermitterad, skall han kunna nyttjas med tjänsteplikt. Vad nu sagts gäller även personal vid hemvärdet. Jämväl ett faktiskt utövande av civilförsvarsplikt bör ha företräde framför fullgörande av tjänsteplikt.

Möjlighet att göra undantag för dem som eljest är sysselsatta i en ur lagens synpunkt viktig verksamhet torde vidare böra bibehållas. Här avses främst sådana som är anställda hos kommun eller eljest sysselsatta med arbete som har betydelse för de ändamål lagen avser att tjäna. Verksamhetens betydelse kan medföra att arbetskraft icke bör tagas därifrån. Tjänsteförlängning bör sålunda alltid kunna ske, men enskilda arbetstagare eller all arbetskraft inom viss verksamhet bör kunna undantagas från allmän tjänsteplikt. Avgörandet synes böra ankomma på den centrala tillämpningsmyndigheten.

4. De ändamål för vilka ingripande må ske

Ett förordnande om tvångsingripande enligt 1939 års tjänstepliktslag fick ske för att tillgodose behov av arbetskraft som erfordrades för krigs-

makten, dess utrustning eller underhåll, befolkningens försörjning med livsmedel eller bränsle, samfärdseln eller annat ändamål av synnerlig vikt för det allmänna; förordnandet fick dock ej gälla vapentjänst vid krigsmakten. Förordnandet kunde utformas så att det avsåg viss näring eller verksamhet, i dess helhet eller med visst undantag, eller också närmare bestämt behov av arbetskraft.

I praktiken tillgreps 1939 års lag för att tillgodose behovet av arbetskraft inom jordbruket, hälso- och sjukvården samt för befolkningens försörjning med bränsle.

Arbetsmarknadsstyrelsens förslag överensstämde i förevarande avseende i huvudsak med 1939 års lag. I anledning av ett underhandsyttrande från försvarsstaben föreslogs dock stadgandet att ett förordnande enligt lagen ej fick gälla »vapentjänst vid krigsmakten» ersatt med en bestämmelse att förordnandet ej fick gälla »i vad avser befattningar för militär personal vid krigsmakten».

Från vissa remissmyndigheters sida föreslogs dels att hälso- och sjukvården samt civilförsvaret särskilt angavs, dels att bestämmningen »befolkningens försörjning med livsmedel eller bränsle» utvidgades att omfatta viktiga förnödenheter över huvud. I övrigt gjordes inga erinringar i sak mot förslaget i denna del.

Som tidigare angivits har möjlighet till tvångsingripande redan lagstadgats såvitt avser behovet av viss arbetskraft för hälso- och sjukvården (medicinalpersonal).

Den förut omnämnda utredningen rörande utnyttjandet av landets personella resurser i krig ger vid handen bl. a. att vid mobilisering personal måste överföras från sin fredsmässiga verksamhet till krigsmakten, civilförsvaret, krigsproduktionen, kommunikationsväsendet, administrationen m. m. Till följd härav minskas framför allt näringslivets arbetskraft. Reglerande åtgärder erfordras därför enligt nämnda utredning för att tillgodose behoven på bl. a. nyssnämnda verksamhetsområden.

Grundprincipen vid bestämmandet av de ändamål, för vilka ett tvångsingripande skall kunna vidtagas, bör enligt utredningsmannens uppfattning liksom i 1939 års lag vara dels att ändamålet är av den beskaffenheten att ett tillgodoseande därav kan sägas vara av synnerlig vikt för det allmänna, och dels att endast sådant arbete, som brukar utföras av personer i vanlig civil yrkesutövning, skall kunna avkrävas den som tages i anspråk. Vad nedan i detta avsnitt sägs om det viktigaste ingripandet, tjänsteplikten, gäller jämväl för övriga åtgärder.

Vad först angår krigsmaktens behov är det sålunda uppenbart, att tjänsteplikt ej skall gälla för rent militära uppgifter med vapentjänst i egentlig mening. Dessa behov får tillgodoses genom värnplikten. Ej heller hemvärnets behov av personal får fyllas medelst tillgripande av tjänsteplikt.

Krigsmakten har emellertid därutöver behov av arbetskraft för åtskilliga uppgifter. Jämlikt 1952 års lag om skyldighet för civilförsvarspliktig att tjänstgöra vid krigsmakten (se kap. III ovan) är civilförsvarspliktig skyldig att i vissa lägen tjänstgöra vid krigsmakten i luftbevaknings-, signal-, sjukvårds-, handräcknings- eller expeditionstjänst eller annan därmed jämförlig tjänst, som ej är förenad med egentliga stridsuppgifter. I förarbetena till nämnda lag anförde vederbörande departementschef bl. a. att enligt hans mening civilförsvarsplikten och inte en allmän tjänsteplikt borde utgöra grunden för den ifrågavarande skyldigheten för icke värnpliktiga att tjänstgöra vid krigsmakten. Beträffande uppgifter, som utan att medföra skyldighet till vapentjänst i egentlig mening likväl saknar direkt anknytning till verksamhet inom det civila samhällslivet, föreligger tydligen ej heller särskild anledning att utnyttja tjänsteplikt. Som exempel härpå kan nämnas luftbevakning, signaltjänst och ordonnanstjänst. Sådan verksamhet som sjukvårds-, expeditions-, förråds-, hantverks- och handräckningstjänst förekommer däremot under liknande former allmänt inom samhällslivet i övrigt; i princip skulle därför tjänsteplikt kunna tillämpas på dessa civilt betonade uppgifter. Med hänsyn till att laglig grund för tillgodoseende av krigsmaktens nu ifrågavarande behov redan tillskapats genom 1952 års lag, synes emellertid föreskrift om att tjänsteplikt skall kunna tillgripas för dessa ändamål ej erforderlig.

Det ligger i sakens natur att krigsmaktens behov av arbetskraft för sin utrustning och sitt underhåll skall kunna tillgodoses genom tjänsteplikt. Härunder faller sålunda produktionen av krigsmateriel och liknande. Jämväl för krigsmaktens anläggningsarbeten av olika slag (byggnader, befästningar, kommunikationsleder m. m.) ävensom erforderliga reparationsarbeten kan tjänsteplikt komma att behöva nyttjas.

Vad gäller civilförsvaret skall givetvis tjänsteplikt ej kunna tillgripas för sådana uppgifter, som kan utföras med civilförsvarsplikt. Däremot synes för civilförsvaret kunna föreligga behov av arbetskraft för vissa uppgifter, som ej täcks av civilförsvarsplikten, exempelvis viss administrativ verksamhet inom de högre organen. Detta behov torde emellertid lämpligen kunna inordnas under den nedan föreslagna beteckningen »annat ändamål av synnerlig vikt för det allmänna».

I likhet med vad ovan föreslagits rörande krigsmakten torde behovet av arbetskraft för civilförsvarets utrustning, underhåll samt anläggnings- och reparationsarbeten böra anges.

En av huvuduppgifterna för den tilltänkta lagstiftningen bör vara att tjäna den rent civila arbetsmarknadens behov av arbetskraft. Produktio-

nen för den civila befolkningens behov av viktiga förnödenheter utgör sålunda ett av huvudändamålen med ifrågavarande slag av ingripande. Livsmedel och bränsle framstår givetvis som särskilt viktiga produkter, men jämväl vissa andra varor torde vara av så nödvändig beskaffenhet att en begränsning till de båda förstnämnda såsom skedde i 1939 års lag ej bör stadgas. Ifrågavarande ändamål synes lämpligen kunna betecknas såsom avseende folkförsörjningen.

Hälso- och sjukvården samt transportväsendet (sambärdseln) utgör vidare sådana allmänna ändamål av betydelse, för vilka tjänsteplikt bör kunna tillgripas.

Härtill kommer en mångfald viktiga samhällsuppgifter, exempelvis administrativ verksamhet, åtgärder för den allmänna säkerheten, vattenlednings-, belysnings- och kraftanläggningar m. m., ävensom produktion och tjänster som kan jämföras med de förut angivna arbetsuppgifterna. Samtliga dessa uppgifter torde kunna sammanfattas i begreppet »annat ändamål av synnerlig vikt för det allmänna».

5. De situationer i vilka ingripande må ske samt den rättsliga regleringen av ingripandena

I förarbetena till 1939 års tjänstepliktslag betonades, att tvång i en eller annan form för tillgodoseende av behov av arbetskraft icke borde tillgripas, om icke förhållandena utvisade, att anlitande av gängse vägar för anskaffning av arbetskraft eller begagnande av möjligheter av speciell art, byggande på frivillighetens grund, ej lämnade önskvärt resultat. Det faktiska behovet av åtgärder föreslogs sålunda som den viktigaste förutsättningen för lagens användning. De sakkunniga fann det emellertid omöjligt att såsom förutsättning för tillämpning av lagen i allmänhet eller av något särskilt stadium av ingripande inom dess ram ange någon politiskt bestämd situation utöver den ganska allmänt hållna beskrivning — nämligen krig, krigsfara, vari riket befinner sig, eller andra utomordentliga, av krig föranledda förhållanden — som använts i flertalet under 1939 tillkomna lagar av krislagstiftningstyp.

De sakkunniga anförde vidare bl. a. följande:

Vad särskilt angår frågan om en differentiering av de politiska förutsättningar, som angivas i den sålunda hittills vedertagna formuleringen, skulle väl en sådan närmast avse att som olika lägen, påkallande olika stadier av ingripanden, särskilja å ena sidan krig och krigsfara och å andra sidan andra »utomordentliga, av krig föranledda förhållanden». De sakkunniga vilja emellertid framhålla, att en sådan gränsdragning uppenbarligen är utomordentligt svår att genomföra. Det är välbekant, att numera neutralitet icke betyder en i alla avseenden oberoende ställning i förhållande till de krigförande makterna, utan att de neutrala staterna på ett stadium, då militära åtgärder icke direkt hota dem och sålunda »krigsfara» måhända icke kan sägas föreligga, bliva på ett kännbart sätt berörda

av och indragna i det ekonomiska krig, som numera torde vara oskiljaktigt från en stormaktskonflikt. Vissa råvarutillgångars och förbindelseleders betydelse för krigföringen medför även, att neutrala stater, vilka äro berörda av det ekonomiska kriget, ständigt måste räkna med möjligheten att snabbt bliva indragna även militärt. Av dessa skäl kunna de förut återgivna bestämningarna »krigsfara» och »utomordentliga av krig föranledda förhållanden» icke sägas angiva väsentligt skilda förutsättningar utan tillsammans inbegripa en serie lägen av olika betydelse i detta hänseende, vilka icke äro skarpt åtskilda utan successivt övergå i varandra, från normala förhållanden å ena sidan till den mest överhängande krigsfara å den andra.

I 1939 års lag bestämdes i enlighet med sakkunnigförslaget de faktiska förutsättningarna för lagens tillämpning till krig eller krigsfara, vari riket befinner sig, eller andra utomordentliga, av krig föranledda förhållanden.

I april månad 1940 lämnade riksdagen sitt samtycke till att tjänstepliktslagens 2—7 kap. fick tillämpas. Med stöd härav förordnade Kungl. Maj:t i samma månad om tillämpning av lagens 2 kap. (dvs. reglerna om arbetsförmedling), i juni 1940 om tillämpning av 7 kap. (dvs. reglerna om allmän tjänsteplikt) och i maj 1942 om tillämpning av 3 kap. (dvs. reglerna om arbetsförmedlingstvång och företrädesbestämmelser). Förstnämnda förordnande bestod till den 1 januari 1948, de båda sistnämnda till den 1 juli 1946.

Arbetsmarknadsstyrelsens förslag till ny tjänstepliktslag överensstämde i vad avser förutsättningarna för lagens tillämpning helt med 1939 års lag. I anledning av att riksnämnden i ett underhandsyttrande föreslagit att tillämpningen borde begränsas till de fall då landet befinner sig i krig eller krigsfara, framhöll styrelsen att denna fråga syntes allvarligt böra övervägas. Styrelsen uttalade emellertid att, därest en tjänstepliktslag fick tillämpas endast vid krig eller krigsfara, det skulle kunna tänkas att, om riket icke vore i krig men lagen ändå måste tillgripas, en främmande makt skulle kunna ställa den frågan, från vilket håll krigsfara ansåges hota.

Som framgår av redogörelsen för remissyttrandena över denna del av förslaget rådde bland remissinstanserna ingen tvekan om att lagen skulle kunna tillämpas då riket är i krig eller krigsfara. Beträffande frågan om möjlighet att tillämpa lagen även då riket ej befinner sig i en dylik situation var meningarna delade, dock med övervikt för tillstyrkande. Som skäl för en dylik tillämpning framhölls främst behovet av att i så god tid som möjligt kunna täcka brister i produktionen, varvid jämförelser gjordes med då gällande bestämmelser i allmänna förfogandelagen (jfr noten sid. 41). Vidare åberopades behovet av att kunna tillgodose kravet på medicinalpersonal bl. a. för flyktingars omhändertagande. De remissinstanser som ställde sig avvisande betonade främst, med hänsyn till det allvarliga ingrepp i den personliga friheten som utnyttjande av tjänste-

plikt utgjorde, nödvändigheten av att lagen fick tillämpas endast då så oundgängligen erfordrades.

Den utredningsman, som år 1952 framlade förslag till krigssjukvårdslag med däri intagna bestämmelser om tjänsteplikt för medicinalpersonal, ansåg att detta slag av tjänsteplikt borde kunna tillgripas då riket befunde sig i krig eller krigsfara eller det eljest påkallades av likartade utomordentliga förhållanden eller av andra utom riket inträffade extraordinära händelser. Som exempel på fall, då förordnande om dylik tjänsteplikt skulle kunna meddelas utan att riket befann sig i krig och utan att krigsfara kunde anses föreligga för riket, nämnde utredningsmannen dels ett med hänsyn till den epidemiologiska situationen eller av andra skäl befarat bakteriologiskt angrepp utan samband med andra krigshandlingar, dels en flyktingström framkallad av krigsfara för annat land. Vederbörande departementschef föreslog emellertid i propositionen nr 222 till 1953 års riksdag att förutsättningarna skulle utformas något annorlunda. Med beaktande av behovet att i ett förhållandevis tidigt skede, exempelvis för mottagning av en större flyktingström, kunna sätta bestämmelserna i tillämpning, syntes enligt departementschefen anslutning böra sökas till vad i detta avseende föreskrevs i en annan fullmaktslag på hälso- och sjukvårdsområdet, nämligen lagen den 30 maj 1952 (nr 270) om skyddsympning vid krig eller krigsfara m. m. I enlighet med departementschefens förslag utformades krigssjukvårdslagen så att dess bestämmelser skulle kunna tillämpas därest riket kommer i krig eller befinner sig i krigsfara eller det påkallas av andra utomordentliga förhållanden.

Ovan i kap. IV har redogjorts bl. a. för förutsättningarna att sätta vissa andra beredskapslagar i tillämpning. För dessa lagar gäller i allmänhet att de kan användas, förutom vid krig och krigsfara, jämväl i vissa andra krislägen. Bestämmelserna härom har formulerats på olika sätt i de olika lagarna allt efter det syfte som vederbörande lagstiftning avsett att tillgodose. Av särskilt intresse är allmänna förfogandelagens utformning i förevarande avseende. Nämnda lag skall kunna tillämpas, om det till följd av krig, vari riket befunnit sig, eller krig mellan främmande makter eller annan utom riket inträffad utomordentlig händelse uppkommit knapphet eller betydande fara för knapphet inom riket på förnödenhet som erfordras för krigsbruk eller för ekonomisk försvarsberedskap eller som eljest är av vikt för befolkningen eller produktionen.

En dirigering från det allmännas sida av arbetskraften måste, med hänsyn till att fråga är om intrång i den enskildes fri- och rättigheter, anses ligga utanför Kungl. Maj:ts befogenheter enligt § 89 regeringsformen, den s. k. administrativa lagstiftningsmakten. Rättsgrund för ingripandena

måste i stället vara en lagstiftning, tillkommen genom samfällt beslut av Kungl. Maj:t och riksdagen. Vad gäller formen för denna lagstiftning torde i detta sammanhang en kort redogörelse böra lämnas för de båda tillämpliga huvudformerna, fullmaktslag och lag in casu.

Efter vederbörlig prövning i lagrådet av lagförslaget och genom samfällt beslut av Kungl. Maj:t och riksdagen bestämmes i en fullmaktslag de åtgärder som i förväg anses kunna komma att bli behövliga eller erforderliga i vissa situationer. Dessa åtgärder kan noggrant specificeras i lagen, men med hänsyn bl. a. till svårigheten att i förväg bedöma deras verkan överlämnas i regel den närmare utformningen åt Kungl. Maj:t. Vidare fastställs i lagen de olika situationer, i vilka åtgärderna får tillgripas. I regel anses så böra få ske utan vidare om riket kommer i krig. För övriga fall skall det tillkomma antingen Kungl. Maj:t eller Kungl. Maj:t och riksdagen gemensamt att avgöra om någon av de angivna situationerna föreligger. Skulle så finnas vara förhållandet, kan förordnande om lagens tillämpning meddelas, varefter Kungl. Maj:t äger med tillämpning av de i lagen givna fullmakterna besluta om åtgärd, som finns behövlig.

Då det gäller att genomföra en för ett särskilt fall planerad åtgärd, utgörs grunden av en av Kungl. Maj:t och riksdagen gemensamt stiftad lag, lag in casu, vilken på vanligt sätt kräver avfattande av en proposition i ämnet, lagrådsbehandling samt riksdagsbehandling i utskott och kamrar.

Anledning till att Kungl. Maj:t genom fullmaktslagar erhållit befogenhet att besluta om åtgärder, som eljest kräver riksdagens direkta medverkan, är att snabbhet i många fall är av nöden och att ett avvaktande av riksdagens beslut ofta skulle medföra allvarliga olägenheter. Till snabbheten och effektiviteten bidrager också att åtgärderna i dylika fall har kunnat förberedas. Syftet med de tilltänkta åtgärderna kan dessutom i många fall nås endast om de ej i förväg kommer till allmänhetens kännedom, något som otvivelaktigt skulle bli fallet, därest riksdagsbehandling av frågan måste tillgripas.

Under de båda världskrigen och tiden efter det senaste har fullmaktslagens form kommit till stor användning beträffande beredskapslagstiftningen. 1939 års tjänstepliktslag utformades sålunda som en fullmaktslag med befogenhet för Kungl. Maj:t att ingripa såväl i krig och krigsfara som i vissa andra lägen.

Arbetsmarknadsstyrelsens förslag till ny tjänstepliktslag överensstämde i förevarande avseende helt med den tidigare gällande lagen. Under remissbehandlingen av förslaget gjordes ej heller någon invändning mot att lagen i princip skulle utformas som en fullmaktslag. Från vissa håll anfördes emellertid att fullmakterna skulle få tillämpas endast vid krig och krigsfara; i övriga krissituationer borde vid behov särskild lagstiftning tillgripas.

Gällande beredskapslagstiftning lämnar i allmänhet fullmakter åt Kungl. Maj:t att vid krig eller krigsfara eller i vissa andra, på olika sätt beskrivna krislägen besluta om åtgärder, angivna i respektive lagar.

Innan utredningsmannen går närmare in på de spørsmål som behandlas i detta avsnitt må erinras om att de medel att i krissituationer reglera förhållandena på arbetsmarknaden som utredningsmannen ansett böra stå till buds är — om bortses från förbudet mot enskild arbetsförmedling — arbetsförmedlingstvång med företrädesbestämmelser samt tjänsteplikt. Av dessa medel utgör tjänsteplikten det längstgående ingripandet på arbetsmarknaden. Genom tjänsteplikten tvingas ju vederbörande att stå kvar i en anställning, som han kanske vill lämna, eller att antaga och utföra ett arbete, som han måhända eljest ej skulle ha ägnat sig åt. Arbetsförmedlingstvånget medför visserligen förbud mot anställandet av arbetskraft annorledes än genom den offentliga arbetsförmedlingen; däremot föreligger icke någon skyldighet för medborgaren att antaga någon viss anställning eller att över huvud taga anställning inom det prioriterade området.

Vidare bör i detta sammanhang hållas i minnet att enligt utredningsmannens mening längre gående åtgärder ej bör tillgripas än som påkallas av de förhandenvarande förhållandena. I krig och över huvud taget i kritiska lägen med omfattande inkallelser av värnpliktiga och med produktionen inriktad på försvarsändamål kan behövas helt andra medel att dirigera arbetskraften än som fordras i ett krisläge som — utan att rikets säkerhet kan anses vara i fara — är en följd av handelsavspärrning och liknande.

Att möjlighet bör förefinnas för statsmakterna att medelst samtliga de av utredningsmannen föreslagna metoderna reglera förhållandena på arbetsmarknaden, *då riket kommer i krig*, är enligt utredningsmannens uppfattning uppenbart och kräver ej närmare motivering. Om vårt land blir föremål för angrepp, utsätts bl. a. produktionen för allvarliga störningar, transportväsendet rubbas osv. Det allmänna måste därför kunna utöva kontroll; detta gäller samtliga de ändamål, som angivits ovan i punkt 4. Därest riket skulle råka i krigstillstånd gentemot ett land utan att likväl direkt beröras av krigshandlingar, kan visserligen behovet av att kunna ingripa på arbetsmarknaden sannolikt bli mindre framträdande, men angelägenheten av klara och entydiga bestämmelser för den situation som föreligger vid krigsutbrott gör att undantag för en dylik mera hypotetisk situation ej bör uppställas.

Rörande tolkningen av begreppet krig må anföras följande. Då Sverige mottagit eller självt avgivit krigsförklaring, befinner sig riket i krig. Även om krigsförklaring ej avgivits, torde det faktum att riket anfallas böra medföra att ingripanden av nu ifrågavarande slag får ske. Enligt 9 §

beredskapskungörelsen skall Kungl. Maj:t, då riket kommer i krig, kungöra att krigstillstånd inträtt. Att sådant kungörande skett torde emellertid icke böra krävas för att bestämmelserna skall få tillämpas. Krigstillstånd torde formellt få anses råda till dess fred slutits. Emellertid bör i förevarande lags mening krig anses ha upphört, då efter det direkta krigshandlingar förekommit vapenstillestånd slutits. För det fall att krigshandlingar över huvud ej förekommit, torde behovet av tvångsåtgärder av nu förevarande slag givetvis vara mindre än om riket direkt berörts. När i dylika fall krig skall anses ha upphört torde få ankomma på Kungl. Maj:t att avgöra. Betonas bör att i dylik situation det faktiska av kriget föranledda behovet av åtgärder måste vara avgörande för lagstiftningens utnyttjande.

Vad härefter angår det fall att riket hotas av krig, *befinner sig i krigsfara*, torde till en början innebörden av denna förutsättning något närmare böra beröras. Begreppet krigsfara är betydligt svårare att definiera än begreppet krig. Ett öppet eller dolt hot att angripa landet medför emellertid att krigsfara är för handen. Krigsfara för Sverige kan vidare föreligga, då krig mellan andra makter, främst stormakterna, pågår. Avgörande torde här delvis vara avståndet till krigsskådeplatsen, men även ett långt borta utkämpat krig kan med hänsyn till de rådande maktkonstellationerna mellan stormakterna medföra risk för Sveriges indragande. Krigsfara för Sveriges del kan också uppkomma utan att krig mellan andra makter utbrutit. Att i ett sammanhang som det förevarande närmare ange de olika möjligheterna till en sådan händelseutveckling torde vara ogörligt.

Förefintligheten av krigsfara fastslås ej genom något offentligt tillkännagivande. Beredskapstillstånd, som inträder då Kungl. Maj:t med hänsyn till rikets försvar eller säkerhet förordnat om värnpliktigas inkallande jämlikt 28 § värnpliktslagen och som skall tillkännages genom en Kungl. Maj:ts kungörelse, torde emellertid i och för sig förutsätta krigsfara. Beträffande civilförsvarsberedskap och därmed sammanhängande åtgärder, exempelvis ett förordnande om utrymning, uppställs i civilförsvarslagen samma förutsättning.

Jämväl för det fall att landet befinner sig i krigsfara bör genom de av utredningsmannen föreslagna ingripandena arbetsmarknaden kunna regleras från det allmännas sida. Omfattande inkallelser av värnpliktiga — normalt sett den främsta anledningen till brist på arbetskraft — torde då ha vidtagits. Ett dylikt läge kan tydligen motivera möjlighet för myndigheterna att för tillgodoseende av de i punkt 4 ovan angivna ändamålen leda arbetskraften i önskad riktning.

I de lägen, som nu berörts, alltså då riket befinner sig i krig eller krigsfara, föreligger uppenbarligen ett oundgängligt behov av befogenheter för

Kungl. Maj:t att utan riksdagens hörande vidtaga erforderliga ingripanden. Med beaktande av bl. a. det moderna krigets natur krävs här synnerligen snabba ingripanden. Att under dylika förhållanden underställa beslutet om åtgärden riksdagens prövning i varje särskilt fall torde förty icke vara möjligt. Kravet på snabbhet förutsätter här en fullmaktslag. Såsom framgår av ovan i kap. V lämnad redogörelse har också genom riksnämndens och andra myndigheters försorg vittgående planeringsåtgärder vidtagits för tillgodoseendet av arbetskraftsbehov i dylika kritiska lägen.

Härefter uppställer sig frågan om statsingripande på arbetsmarknaden även i *andra situationer än sådana då riket befinner sig i krig eller krigsfara*.

Såsom framgår av det förut anförda har beträffande den s. k. medicinalpersonalen möjlighet till ingripande utanför krig och krigsfara redan införts. Som en förutsättning har därvid angivits att ingripandet påkallas av »andra utomordentliga förhållanden». Av förarbetena till krigssjukvårdslagen att döma är det främst en mera omfattande flyktingström till riket som avsetts. Bl. a. till följd av den rådande bristen på medicinalpersonal bör också i en dylik situation möjlighet föreligga att med tvång utnyttja personalen i fråga.

Redan under remissbehandlingen av förslaget till krigssjukvårdslagen framhölls från olika håll angelägenheten av att även annan personal än medicinalpersonal skulle på motsvarande sätt kunna tagas i anspråk för hälso- och sjukvårdsuppgifter. Härmed avsågs främst personalkategorier som erfordras för upprättande och drivande av sjukvårdsanstalter, dvs. kontors-, ekonomi-, handräcknings- och dylik personal. I sammanhanget bör även erinras om att upprättandet av krigsorganisationen för beredskapssjukhus, laboratorier, blodgivningscentraler, sanitetsanstalter m. m. är en tids- och arbetskrävande procedur, som måste igångsättas i god tid före ett krigsutbrott. I de lokaler som skall tagas i anspråk måste i många fall omfattande byggnadstekniska ändringar genomföras för att vårdlokalerna i sanitärt hänseende skall kunna godtagas. Enligt gällande planer erfordras därför ett ej obetydligt antal rörarbetare, byggnadssnickare, elektriker m. fl. Arbetena avses komma att utföras redan då lägsta sjukvårdsberedskap intages, vilket måste kunna ske före inträdande av beredskapstillstånd. Vad gäller såväl ifrågavarande ekonomi- och dylik personal som de nämnda byggnadsarbetarna och liknande förefaller det dock utredningsmannen som om behovet skulle i ett läge, då krig eller krigsfara ej råder och inkallelser av värnpliktiga sannolikt ej skett i någon större omfattning, kunna tillgodoses utan tillgripande av tjänsteplikt.

Behov av statsdirigering på arbetsmarknaden kan i ett skärpt läge utanför krigs- och krigsfarefallen framträda, då det i landet uppstått brist på försörjningsviktiga förnödenheter, som ej kan importeras. En jämförelse

med möjligheterna till åtgärder enligt allmänna förfogandelagen torde här vara av intresse. Som ovan framhållits kan bestämmelserna i nämnda lag tillämpas i sådana av krig, vari riket deltagit, eller krig mellan främmande makter eller andra utom landet inträffade utomordentliga händelser för-
anledda situationer där knapphet eller betydande fara för knapphet upp-
kommit på försörjningsviktiga förnödenheter. I en dylik knapphetssitua-
tion kan det allmänna t. ex. genom s. k. produktionsåläggande kräva att
en företagare producerar vissa varor eller förnödenheter. Det synes då ej
uteslutet att situationen är sådan, att vederbörande företagare för att vara
i stånd att fullfölja produktionsåläggandet måste kunna förses med ar-
betskraft, för vars tillhandahållande tvångsingripande i någon form kan
vara erforderligt.

Enahanda resonemang torde kunna föras beträffande sådana situatio-
ner, då det utan att landet kan sägas vara i krigsfara likväl till följd av
skärpt internationell spänning föreligger behov av att påskynda upprust-
ningen, t. ex. öka ammunitionstillverkningen, utvidga skyddsrumbyggan-
det etc. Ett tidigt igångsättande av nämnda arbeten kan givetvis vara syn-
nerligen betydelsefullt.

Från militärt håll har vidare framhållits nödvändigheten av att i en
situation, då viss utrikespolitisk spänning råder och inkallelser till krigs-
makten skett dock utan att 28 § värnpliktslagen åberopats, kunna med
erforderlig personal förse vissa underhållsförband, som är uppbyggda en-
ligt kadersystemet och vars kadrar till stor del skall fyllas med icke värn-
pliktig arbetskraft. Behov att ingripa med åtgärder av nu ifrågavarande
slag torde kunna föreligga; emellertid kan ifrågasättas om ej i regel faktisk
krigsfara är för handen i en dylik situation.

Om landet skulle komma i krig, är att befara att den moderna totala
krigföringen kommer att medföra att måhända stora och betydelsefulla
delar av landet ödeläggs eller eljest förstörs. För dylikt fall synes jämväl
sedan kriget upphört och även om landet ej kan sägas befinna sig i krigs-
fara en central dirigerings av arbetskraften kunna bli nödvändig för åter-
uppbyggnadsarbetet.

Av de nu anförda exemplen — ytterligare liknande fall torde kunna an-
dragas — framgår, att behov av statligt ingripande på arbetsmarknaden
kan föreligga jämväl i lägen då riket ej befinner sig i krig eller krigsfara.
Beträffande dessa lägen gäller, att de förorsakats av utom riket inträffade
utomordentliga händelser eller, såvitt rör efterkrigssituationen, av ett krig
vari Sverige deltagit. Frågan huruvida tvångsåtgärder kan erfordras i
andra fall, t. ex. vid störningar på arbetsmarknaden, förorsakade av in-
terna ekonomiska motsättningar, ligger helt utanför området för den nu
ifrågavarande lagstiftningen. Uppenbart är att i vart fall en beredskapslag
av den konstruktion som nu ifrågasatts ej skall kunna åberopas till stöd
för åtgärder i sist angivna situationer.

Beträffande den rättsliga regleringen av ingripande med *tjänsteplikt* i nu förevarande fall må följande anföras. Med hänsyn till att fråga är om långtgående ingrepp i den enskilde medborgarens fri- och rättigheter bör såsom förut framhållits principiellt den normala lagstiftningsvägen underlåtas endast då betydande olägenheter skulle uppstå till följd av att krav på snabbhet, effektivitet och sekretess ej kan tillgodoses denna väg. Beträffande tillgodoseendet av de arbetskraftsbehov utanför krig och krigsfara som enligt vad ovan anförts kan tänkas behöva föranleda tvångsingripanden, synes, bortsett från vad gäller medicinalpersonalen, brådskan ej vara större än att frågan kan övervägas av statsmakterna i varje särskilt fall. Genom lagstiftning in casu om tjänsteplikt kan sålunda behoven för folkförsörjningen, krigsproduktionen, återuppbyggandet efter ett krig och liknande fall tillgodoses. Behovet av sekretess torde i intet av de angivna fallen vara särskilt framträdande. För dessa fall föreligger ej heller och torde svårigen kunna föreligga någon full motsvarighet till de förberedande planeringsåtgärder, som vidtagits för krigs- och krigsfarefallen.

Vid ett ställningstagande till nu förevarande fråga finner utredningsmannen även följande böra beaktas. Under senare år har i samband med beredskapslagstiftning av olika slag — bl. a. under förarbetena till förfogande- och ransoneringslagstiftningen — med hänsyn till de ifrågasatta ingripandenas art ständigt betonats, att Kungl. Maj:t ej bör erhålla fullmakt att genomföra mera djupgående åtgärder än vad varje läge kräver. Denna princip bör otvivelaktigt gälla även i detta fall. Såsom redan framhållits är det så, att av de åtgärder som skall kunna vidtagas enligt nu ifrågavarande lagförslag vissa, nämligen förordnandena om tjänsteplikt av olika slag, på ett helt annat och allvarigare sätt ingriper i de enskilda medborgarnas sfär än såväl övriga i förslaget upptagna ingripanden — vilka ju uteslutande berör de arbetssökande — som åtgärderna enligt den civila beredskapslagstiftningen i övrigt. Särskild återhållsamhet i användandet av tjänsteplikt synes därför vara nödvändig. Då det gäller att bestämma över den enskilde individens arbete, bostadsort och dylikt torde man få kräva starkaste möjliga garantier för att bestämmelserna ej utnyttjas i ej avsedda syften.

Enligt utredningsmannens uppfattning bör således en relativt snäv gräns dragas för fullmakter att förordna om tjänsteplikt. Utöver vad gäller krigsfallet torde nämnda befogenhet få begränsas till fall av krigsfara. Med hänsyn till vad ovan anförts bör begränsningen dock ej gälla beträffande medicinalpersonalen.

Utredningsmannen är väl medveten om att, därest lagen utformas att avse fullmakter endast för krig och krigsfara, svårigheter kan uppkomma att draga en gräns mellan begreppen krigsfara och andra krisförhållanden. Skillnaden mellan en situation, som betecknas krigsfara, och vissa andra utomordentliga lägen är kanske ej så stor. De gränsdragningsproblem, som

kan uppstå, torde emellertid enligt utredningsmannens uppfattning ej vara av den beskaffenhet att de ger anledning till ett annat bedömande av föreliggande fråga än som nyss redovisats. Gränsdragningsproblem uppstår f. ö. jämväl därest lagen göres tillämplig i situationer utanför krig och krigsfara.

De särskilda betänkligheter, som enligt det ovan sagda kan anföras mot en utanför krig och krigsfara tillämplig fullmaktslagstiftning rörande ingripande med tjänsteplikt, torde ej kunna sägas vara lika bärande då fråga är om *övriga i förslaget upptagna ingripanden*. Betänkligheterna minska vidare, därest, såsom gäller för motsvarande fall i förfogandelagstiftningen, reglerna utformas så, att riksdagen erhåller möjlighet att i förväg pröva huruvida och i vilken omfattning fullmaktsbestämmelserna bör sättas i tillämpning. Ytterligare garanti torde ernås, om krav på viss tidsbegränsning av ett tillämpningsförfordnande, exempelvis till ett år, uppställs.

När det gäller att bestämma de situationer, i vilka nu ifrågavarande fullmakter skall få användas, uppställer sig, som redan antytts, vissa svårigheter att mera preciserat ange de faktiska betingelserna. En allmän förutsättning synes böra vara att föreliggande situation förorsakats av krig, antingen ett krig vari Sverige deltagit eller ett krig mellan främmande makter. I sistnämnda fall torde vidare böra krävas att kriget skall pågå. Frågan när ett dylikt krig skall anses ha upphört får bedömas på samma sätt som ovan anförts med avseende å krig vari Sverige deltagit. Däremot bör ej andra utom riket inträffade händelser, som visserligen kan allvarligt inverka på vårt ekonomiska läge men ej kan sägas medföra en situation, som ens angränsar till krigsfara för vårt land, få åberopas som grund för ingripanden av förevarande art. Såsom betingelser torde lämpligen kunna anges »utomordentliga förhållanden föranledda av krig, vari riket befunnit sig, eller krig mellan främmande makter».

Enligt utredningsmannens uppfattning bör således fullmakt beträffande tjänstepliktsingripanden, bortsett från vad gäller medicinalpersonalen, lämnas Kungl. Maj:t endast för krigs- och krigsfarefallen, under det att beträffande övriga ingripanden enligt lagförslaget Kungl. Maj:t bör kunna få fullmakt att företaga dessa även i ovan angivna situationer utanför krig och krigsfara. Av praktiska skäl bör emellertid samtliga fullmaktsbestämmelser göras tillämpliga under en viss övergångstid sedan krig eller krigsfara, vari Sverige befunnit sig, upphört, detta närmast i avsikt att möjliggöra en successiv och smidig avveckling av åtgärderna.

En på angivet sätt konstruerad fullmaktslag kan givetvis utformas att avse jämväl medicinalpersonalen, för vilken då bör ges särskilda bestämmelser. Med hänsyn till denna personals egenskap att vara en klart avgränsad kategori torde fördelen av att samla alla bestämmelser om tjänste-

plikt i en lag dock väl uppvägas av nackdelen av att ur krigssjukvårdslagen, vari stadgandena om medicinalväsendets uppgifter i krislägen är sammanfattade, utbryta bestämmelserna om medicinalpersonalens tjänsteplikt. Vad gäller medicinalväsendets ekonomi- och dylik personal kan denna svårigen avgränsas i förhållande till liknande personal på andra områden och torde därför lämpligen böra behandlas på samma sätt som den sistnämnda.

Bestämmelserna om tjänsteplikt för medicinalpersonal bör således kvarstå i krigssjukvårdslagen.

6. Lagstiftningens giltighetstid och de formella förutsättningarna för fullmaktsbestämmelsernas tillämpning

Som tidigare angivits gällde 1939 års tjänstepliktslag ursprungligen t. o. m. den 31 mars 1941. Genom successiva beslut förlängdes sedermera dess giltighetstid till utgången av år 1947.

Det av arbetsmarknadsstyrelsen avgivna förslaget förutsatte att lagen skulle erhålla permanent giltighet. Med något enstaka undantag godtog remissinstanserna förslaget i denna del.

Nu gällande beredskapslagar är i regel av permanent natur.

Enligt 1939 års lag krävdes ett särskilt förordnande för att de kapitel i lagen, som innehöll fullmaktsbestämmelserna, skulle träda i tillämpning. Därest riksdagen var samlad skulle ett dylikt förordnande beslutas av Kungl. Maj:t och riksdagen gemensamt; eljest fick Kungl. Maj:t meddela tillämpningsförordnandet, dock med skyldighet att inom viss kortare tid underställa förordnandet riksdagens prövning.

Arbetsmarknadsstyrelsens förslag till ny tjänstepliktslag överensstämde i angivna avseende med 1939 års lag.

Under remissbehandlingen av arbetsmarknadsstyrelsens förslag framfördes vissa erinringar i denna del. Å ena sidan framhölls dels från ett håll att fullmaktsbestämmelserna borde kunna tillämpas automatiskt vid beredskapstillstånd, om de ej dessförinnan bragts i tillämpning, dels från ett annat, att Kungl. Maj:t med hänsyn till kravet på snabbhet och effektivitet borde kunna sätta bestämmelserna i tillämpning utan riksdagens samtida medverkan även om riksdagen var samlad. Å andra sidan betonades, att riksdagens medverkan i förväg borde krävas i lägen, då krig eller krigsfara ej var för handen.

På senare tid har vid antagandet av beredskapslagar i fullmaktslags form eftersträfvats att så långt som möjligt göra den författningsmässiga konstruktionen för att fullmakterna skall kunna få användas ensartad. Såsom

normer kan anses gälla att fullmaktsbestämmelserna bör automatiskt träda i tillämpning, då riket kommer i krig. Därest riket befinner sig i krigsfara, bör vidare Kungl. Maj:t äga förordna att bestämmelserna skall tillämpas. Sådant förordnande skall inom en månad underställas riksdagens prövning och förfaller, om underställning ej sker eller om förordnandet ej inom två månader från det underställning skett gillas av riksdagen. För bestämmelser om fullmakter vid andra utomordentliga förhållanden bör slutligen enligt nämnda normer gälla samma regler som för krigsfarefallet.

Ifrågavarande bestämmelser har såvitt rör krigs- och krigsfarefallen i nu gällande beredskapsförfattningar av större betydelse, dock med undantag för valuta- och moratorielagarna, utformats i enlighet med ovan angivna normer. Beträffande utformningen av bestämmelserna rörande andra situationer än krig och krigsfara föreligger emellertid vissa skiljaktigheter mellan de olika författningarna. I kap. IV ovan har en närmare redogörelse för bl. a. dessa bestämmelser lämnats.

En beredskapslagstiftning som är avsedd att tillgripas i krig och krigsfara bör enligt utredningsmannens mening kunna omedelbart användas så snart någon av nämnda förutsättningar föreligger. Lagstiftningen måste därför ständigt vara i kraft. En tidsbegränsad fullmaktslagstiftning skulle följaktligen behöva förlängas varje gång den utlöpt. På grund härav och med hänsyn jämväl till den omständigheten att en icke tidsbegränsad lagstiftning underlättar planeringsarbetet, bör, såsom även i utredningens direktiv förutsatts, den nya lagen i förevarande avseende få permanent karaktär. Någon olägenhet av att låta lagstiftningen vara permanent jämväl i den del den avser ingripanden under andra förhållanden än krig och krigsfara synes ej heller föreligga.

Fullmaktsbestämmelser av nu ifrågavarande slag bör — såsom även angivits i utredningens direktiv — för att på ett tillfredsställande sätt kunna fylla sin beredskapsfunktion kunna tillämpas omedelbart då riket kommer i krig. I ett dylikt läge torde tiden vara dyrbar och ej medge utfärdande av särskilt förordnande av Kungl. Maj:t eller godkännande av riksdagen. I ett modernt blixtkrig kan f. ö. faktiska hinder möta att tillkännage ett förordnande och i än högre grad att inhämta ett godkännande.

I fall av krigsfara bör Kungl. Maj:t äga att meddela tillämpningsförordnande utan riksdagens omedelbara hörande. Automatik i en dylik situation torde i princip ej vara erforderlig och skulle f. ö. vara svår att genomföra, då krigsfara, som tidigare nämnts, ej genom något offentligt tillkännagivande fastställs vara för handen. Har krigsfaran blivit omedelbar, kan emellertid enligt beredskapskungörelsen beredskapslarm givas.

Ett utfärdande av beredskapslarm synes samtidigt böra innebära ett förordnande att ifrågavarande fullmaktsbestämmelser får tillämpas; härvid förutsättes givetvis att dylikt förordnande ej meddelats tidigare. Bestämelse härom bör intagas i beredskapskungörelsen. På så sätt erhålls en viss automatisk tillämpning jämväl för detta fall. Kungl. Maj:ts förordnande, även sådant som skett genom utfärdande av beredskapslarm, bör inom viss tid underställas riksdagen; vad nu sagts skall dock ej gälla om riket vid den aktuella tidpunkten befinner sig i krig. Tidsbestämningarna och påföljderna vid utebliven underställning eller vägrat gillande torde kunna utformas i enlighet med ovan angivna normer.

När fråga är om andra förhållanden än krig och krigsfara och behovet av snabbt genomförande av fullmaktsbestämmelserna i regel ej är överhängande, bör, såsom tidigare framhållits, riksdagens medverkan föreligga. Utöver förut angivna skäl härför kan ytterligare anföras att de omständigheter, som må föranleda en tillämpning av bestämmelserna, för dessa fall är synnerligen växlande. Fullmakternas omfattning och giltighetstid bör därför bestämmas med hänsyn till de vid tillfället rådande förhållandena. Detta förutsätter en ingående prövning. Den i bl. a. allmänna förfogandelagen upptagna konstruktionen — att fullmaktsbestämmelserna för angivna fall skall kunna bringas i tillämpning för högst ett år i sänder genom ett av Kungl. Maj:t med riksdagens samtycke meddelat förordnande — synes lämplig jämväl för nu ifrågavarande lag.

KAPITEL VIII

Lagstiftningens tillämpning

1. Administrationen

Tillämpningen av 1939 års tjänstepliktslag och med stöd därav meddelade föreskrifter skulle enligt lagen för riket i dess helhet närmast under Kungl. Maj:t handhas av en central myndighet, som Kungl. Maj:t därtill förordnade. Regionalt skulle i varje län en av Kungl. Maj:t därtill förordnad länsmyndighet under den centrala myndighetens ledning handha tillämpningen. Beträffande visst arbetsområde kunde Kungl. Maj:t emellertid, där det av särskilda skäl fanns påkallat, uppdraga åt annan myndighet än de ovan nämnda att utöva såväl den centrala som de regionala myndigheternas befogenheter. Slutligen ålades vissa kommunala myndigheter, nämligen kristidsnämnder eller, om sådana ej fanns, kommunalnämnder eller drätselkammare, att biträda den centrala och de regionala myndigheterna vid lagens tillämpning.

De myndigheter som enligt vad ovan sagts skulle handha tillämpningen erhöll redan i lagen åtskilliga närmare angivna befogenheter. Åt den centrala myndigheten uppdrogs sålunda bl. a. att i vissa fall meddela närmare föreskrifter beträffande företrädesbestämmelser och tjänsteplikt samt föreskriva om undantag från tjänsteplikt för personer med viss samhällsnyttig verksamhet. I förstnämnda avseende kunde den centrala myndigheten överlåta åt de regionala myndigheterna att enligt anvisning meddela ifrågavarande beslut. De regionala myndigheterna ägde vidare bl. a. medgiva undantag eller befrielse tills vidare från de olika tvångsingripandena, uttaga tjänstepliktiga, lämna medgivande att frånträda anställning under tjänsteplikt, bevilja flyttningssättning och utjämningsbidrag samt vid tjänsteplikts upphörande i vissa fall bestämma slutdag för anställning.

Enligt instruktionen för statens arbetsmarknadskommission den 7 maj 1940 (nr 326) skulle kommissionen vara central myndighet enligt tjänstepliktslagen. I kungörelse samma den 7 maj (nr 328) föreskrevs att till biträde åt kommissionen skulle i varje län samt i Stockholms stad finnas en länsarbetsnämnd — i Stockholms stad kallad allenast arbetsnämnd — som bl. a. skulle vara regional myndighet enligt tjänstepliktslagen.

Den centrala ledningen av arbetsförmedlingsorganisationen uppdrogs i ovannämnda instruktion åt arbetsmarknadskommissionen, varjämte i kungörelse samma dag (nr 329) föreskrevs att befintliga arbetsförmedlings-

anstalter tills vidare skulle stå under ledning av vederbörande länsarbetsnämnd och utöver dem eljest åliggande uppgifter fullgöra vad enligt tjänstepliktslagen ankom på arbetsförmedlingsanstalt ävensom i övrigt biträda länsarbetsnämnden.

Såvitt angick tjänsteplikt för medicinalpersonal uppdrogs, i kungörelsen den 28 juni 1940 (nr 637) med särskilda bestämmelser om tjänsteplikt för medicinalpersonal, åt medicinalstyrelsen att utöva de befogenheter, som enligt tjänstepliktslagen tillkom den centrala och de regionala myndigheterna.

Fr. o. m. den 1 januari 1948 är som förut nämnts länsarbetsnämnderna och den offentliga arbetsförmedlingen fasta statliga organ. Arbetsmarknadscommissionen efterträddes angivna dag av arbetsmarknadsstyrelsen.

I sitt förslag till ny tjänstepliktslag bibehöll arbetsmarknadsstyrelsen de i den gamla lagen upptagna, ovan redovisade bestämmelserna om tillämpningsmyndigheter, deras befogenheter m. m., därvid dock — med bibehållande av befogenheten för Kungl. Maj:t att uppdraga åt annan myndighet att handhåva tillämpningen — arbetsmarknadsstyrelsen och länsarbetsnämnderna direkt upptogs såsom centralt respektive regionala organ. Vad angår beviljande av särskilda förmåner vid tjänsteplikt samt frågor i anledning av att tjänsteplikt upphör medtogs vidare i förslaget allenast stadganden att Kungl. Maj:t eller, efter Kungl. Maj:ts förordnande, arbetsmarknadsstyrelsen skulle utfärda eller äga utfärda erforderliga föreskrifter.

Under remissbehandlingen gjordes ingen erinran mot förslaget i denna del.

Enligt utredningsmannens mening bör såvitt avser administrationen av en lagstiftning av nu ifrågavarande slag systemet med en central och åtskilliga regionala tillämpningsmyndigheter bibehållas. Vad främst gäller de allvarligaste situationerna, i vilka lagen skall kunna tillämpas, alltså krigsfallet, torde utvecklingen på krigföringens område dessutom göra det ännu nödvändigare än tidigare att inrikta sig på väl utbyggda regionala och lokala organ. Redan på ett tidigt stadium av ett krig kan vissa områden av riket bli avskurna från förbindelse med den centrala administrationen.

Ovan i kap. V har redogjorts för arbetsmarknadsstyrelsens och länsarbetsnämndernas (arbetsnämndens) organisation, verksamhetsområde och uppgifter. Nämda myndigheter och den underställda arbetsförmedlingen har genom sina ordinarie arbetsuppgifter redan i fredstid fått en ingående kännedom om och erfarenhet av arbetsmarknadsfrågor av skilda slag. I och med arbetsförmedlingen finns en organisation, som omspannar landets alla delar. Under år 1957 uppgick antalet arbetssökande personer vid

arbetsförmedlingen till ca 696 000 och antalet anmälda lediga platser till ca 1 075 000. Endast arbetsmarknadsverket kan anses besitta den allmänna överblick över arbetskraftsfrågor och äga den grundläggande organisatoriska apparat, som efter erforderlig utbyggnad möjliggör en effektiv tillämpning av mera ingripande åtgärder med stöd av en tjänstepliktslag. Med hänsyn härtill och då arbetsmarknadsstyrelsen och länsarbetsnämnderna därjämte i fredstid i betydande utsträckning deltagar i planläggningen av arbetskraftens utnyttjande i händelse av krig eller krigsfara, torde lämpligen åt dessa myndigheter böra uppdragas att handha tillämpningen av lagen.

Arbetsmarknadsstyrelsen äger genom företagsregistret en ingående central överblick över landets producerande företag. De arbetsmarknadsrapporter av skilda slag, som insamlas huvudsakligen genom länsarbetsnämnderna, ger styrelsen i fredstid en ständigt aktuell bild av arbetskraftsproblemen och utgör grunden för de förslag och åtgärder för arbetsmarknadens reglering, som i skilda lägen är påkallade. Då individuell personregistrering centralt endast kan genomföras för synnerligen begränsade grupper av arbetstagare, torde arbetsmarknadsstyrelsens uppgifter vid den praktiska tillämpningen av en tjänstepliktslag i huvudsak komma att omfatta direktivgivning till länsarbetsnämnderna.

De anspråk, som en tillämpning av tjänstepliktslagen kan komma att ställa på länsarbetsnämnder och arbetsförmedlingar, kan givetvis i hög grad variera. Med den organisatoriska apparat, som nu finns, skulle — efter en personell förstärkning av mindre omfattning — begränsade uppgifter såsom tillämpningen av arbetsförmedlingstvång och företrädesbestämmelser för vissa näringsgrenar sannolikt relativt lätt kunna genomföras. Vid mera generell tillämpning av allmän tjänsteplikt torde apparaten inom de flesta områden vara otillräcklig. Den aktuella utrymningsplanläggningen gör det även sannolikt att i ett visst läge anspråken på organisationen blir störst i de områden, där den är svagast utbyggd. Arbetsförmedlingens kretsorganisation torde dock kunna utbyggas och förstärkas på relativt kort tid bl. a. genom att arbetsförmedlingspersonal från utrymningsorter tillförs områden som genom inkvartering erhållit starkt ökad befolkning.

Frågan huruvida och i vilken omfattning länsarbetsnämnd skall äga att till lokalt arbetsförmedlingsorgan delegera beslutanderätt eller anförtro registreringsuppgifter måste bedömas med hänsyn till uppgifternas natur och omfattning. Mera begränsade uppgifter torde kunna genomföras inom nämndens kansli och med utnyttjande av en förstärkt arbetsförmedlingsorganisation. Bl. a. genom ovan nämnd förstärkning av kretskontoren kan skapas lokala organ, som bör kunna arbeta såväl efter ingående direktiv som mera självständigt.

Kommunala organs lokalkännedom beträffande bl. a. tillgången på ar-

betskraft och dess beskaffenhet synes böra ianspråktagas i samband med lagens tillämpning. Kristidsnämnd, därest sådan finns inrättad, eller eljest annan kommunal myndighet, åt vilken uppdragits att fullgöra kristidsnämnds uppgifter, bör sålunda åligga att inom sitt verksamhetsområde biträda såväl den centrala som de regionala tillämpningsmyndigheterna. Möjligheten för framför allt länsarbetsnämnderna att uppehålla kontakten med nämnda kommunala organ är av stor betydelse. Vid planläggningen av förbindelsetjänsten inom länsförvaltningarna i krigsfall och liknande situationer bör hänsyn tagas härtill. Arbetsförmedlingsorgan bör därför om möjligt förläggas i anslutning till andra myndigheter, för vilka motsvarande kontaktbehov med central länsinstans är nödvändig.

Varje avsteg från en enhetlig organisation torde kunna i viss grad förorsaka problem. Sålunda synes det framför allt vara nödvändigt att undvika att bereda olika myndigheter möjlighet att genom tillämpande i egen regi av en tjänstepliktslag konkurrera om arbetskraft. Nyanställning och återanställning med stöd av lagen bör alltså få ske allenast via arbetsmarknadsverket. När det gäller redan anställd personal skulle visserligen tillämpningen inom ett visst område, t. ex. järnvägsdriften, kunna uppdragas åt den centrala myndigheten för området. Med hänsyn till den fara, som alltid får anses ligga i en splittring av ledningen, ävensom till sannolikheten av att regleringsåtgärder villigare accepteras, därest de handhas av en helt fristående myndighet, synes det emellertid vara lämpligare att även för dessa fall överlämna åt arbetsmarknadsverket att omhänderta tillämpningen.

Det torde falla av sig självt att, oaktat arbetsmarknadsstyrelsen sålunda ensam bör ha det slutliga avgörandet av tillämpningsfrågor i sin hand, en nära samverkan kommer att utvecklas mellan styrelsen och andra myndigheter, framför allt på sådana områden där till följd av speciella omständigheter vederbörande myndighet nödvändigtvis kommer att ha den bästa överblicken över arbetskraftsförhållandena.

De grundläggande förordnandena om tvångsingripande torde böra få utfärdas endast av Kungl. Maj:t. Någon möjlighet att delegera denna avgörande befogenhet bör av principiella skäl ej lämnas. Visserligen kan det sägas att i en katastrofsituation (bombning, snabbutrymning) möjlighet borde finnas för regional eller lokal myndighet att självmant besluta om tjänsteplikt, därest ett förordnande från Kungl. Maj:t ej kan i tid erhållas. I viss utsträckning torde emellertid för dylika fall civilbefälhavare eller länsstyrelse (se administrativa fullmaktslagen, sid. 65 ovan) kunna ingripa.

Med hänsyn till ärendenas mångfald och skiftande natur bör vissa uppgifter helt åvila de tillämpande myndigheterna och Kungl. Maj:t medges rätt att i vissa fall delegera sina befogenheter enligt lagen. Till stöd härför kan åberopas dels att Kungl. Maj:t eljest skulle överhoppas med detalj-

ärenden och dels att tillämpningsmyndigheterna var inom sitt område givetvis ofta har en bättre överblick över det aktuella läget. För att nå en önskvärd enhetlighet i tillämpningen bör emellertid därvid den centrala myndigheten ge underställda organ råd och anvisningar. Liknande ledning bör lämnas av Kungl. Maj:t i fall av delegering.

Vad gäller de tillämpande myndigheternas befogenheter bör, i analogi med vad stadgades i 1939 års tjänstepliktslag och som delvis närmare framgår av det nedan i detta kapitel under punkt 2 anförda, gälla bl. a. att arbetsmarknadsstyrelsen äger att i vissa fall meddela föreskrifter angående tillämpningen av företrädesbestämmelse och av förordnande om tjänsteplikt — med rätt att i sin tur delegera denna uppgift till länsarbetsnämnd — i vissa specialfall uttaga tjänstepliktiga samt bevilja undantag från fullgörande av allmän tjänsteplikt för personer, anställda hos någon, vars verksamhet är av allmännyttig betydelse, ävensom meddela föreskrifter om vissa särskilda förmåner vid tjänsteplikt. Länsarbetsnämnd bör bl. a. äga uttaga tjänstepliktiga, medgiva undantag eller befrielse tills vidare från tvångsingripande, lämna medgivande att frånträda anställning under tjänsteplikt ävensom i de speciella fallen bevilja särskilda förmåner vid tjänsteplikt.

Utöver de möjligheter till delegering, som tjänstepliktslagen enligt förslaget erbjuder, kan vidare under tid då administrativa fullmaktslagen tillämpas ett vidsträcktare överflyttande av uppgifter från en myndighet till annan ske beträffande såväl den centrala som den regionala tillämpningen av tjänstepliktslagen.

2. De särskilda ingripandena

Inledningsvis må erinras om att i utredningens direktiv angivits, att regler av tillämpningskaraktär ej bör upptagas i själva lagen. Med hänsyn till att ett tvångsingripande kan komma att utnyttjas i vitt skilda situationer och att myndigheterna därvid har att rätta sig efter de i varje särskilt fall rådande förhållandena ter det sig också naturligt att ej lagfästa detaljerade bestämmelser. Framför allt sådana stadganden, som kan förväntas behöva ändras med hänsyn till omständigheterna, synes ej böra få karaktär av lag med därmed följande krav på riksdagens medverkan vid ändringsbeslut. I detta avsnitt vill utredningsmannen ange vissa allmänna riktlinjer för tillämpningen av de särskilda ingripandena.

I kap. V har redovisats genom riksnämndens och andra myndigheters försorg verkställd planläggning å vissa områden för ianspråktagandet av arbetskraft i krissituationer. Det är naturligt att denna planläggning där så kan ske får ligga till grund när det gäller att i praktiken tillämpa ett förordnande om åtgärd enligt lagen.

Arbetsförmedlingstvånget bör handhavas med smidighet. Fråga om med-

givande till anställning, som skall handläggas av arbetsförmedlingsorganen, bör kunna avgöras så snabbt och i så enkel form som möjligt.

Vad angår *företrädesbestämmelserna* bör Kungl. Maj:t i förordnandet här- om mera allmänt kunna fastställa det behov, den näringsgren eller, t. ex. inom industrin, det verksamhetsområde, som skall tillgodoses. Det närmare be- stämmandet av de företag eller liknande, som skall tillföras arbetskraft, och omfattningen av denna arbetskraft ävensom avgörandet av frågan när en person skall anses vara lämpad för det aktuella arbetet torde av prak- tiska skäl böra ankomma på arbetsmarknadsstyrelsen eller länsarbets- nämnderna, även om riktlinjer i dessa avseenden givetvis kan uppdragas i förordnandet. I praktiken bör genom arbetsmarknadsstyrelsens försorg arbetsförmedlingsorganen hållas underrättade om när företrädesbestäm- melserna skall träda i eller ur funktion. Nämda organ skall, då förord- nande meddelats till förmån för visst behov, ej äga att åt en arbetssökande, som är lämpad för det aktuella arbetet, lämna anvisning eller medgivande att taga annat arbete, så länge ifrågavarande behov ej är fyllt.

Liksom beträffande företrädesbestämmelserna torde utformningen av *tjänsteförlängningen* böra fördelas mellan Kungl. Maj:t och tillämpnings- myndigheterna. I det grundläggande förordnandet bör sålunda Kungl. Maj:t ange exempelvis det verksamhetsområde, som skall tillgodoses, under det att detaljföreskrifter om de företag, på vilka förordnandet må tillämpas, ävensom de arbetsplatser som kommer ifråga och antalet arbetstagare, som skall stanna kvar i arbetet, lämpligen synes böra meddelas av arbetsmark- nadsstyrelsen eller länsarbetsnämnderna. På de sistnämnda ankommer det därefter regelmässigt att individuellt uttaga de arbetstagare, som skall stanna kvar. Beträffande viss specialpersonal, exempelvis tekniska experter och forskarpersonal, för vilka endast central registrering kan förekomma, torde dock uttagningen få ske genom arbetsmarknadsstyrelsen. För särskilt bråd- skande fall, t. ex. utrymningssituationer, synes länsarbetsnämnderna böra kunna få befogenhet att handla självständigt utan att avvakta eljest er- forderliga direktiv.

I fråga om *allmän tjänsteplikt* är följande att märka.

Såsom förut nämnts medförde allmän tjänsteplikt enligt 1939 års lag skyl- dighet för vederbörande att utföra arbete i individuellt angivna företag, i lagen benämnda tjänstepliktberättigade företag. Det förutsattes att redan Kungl. Maj:ts förordnande om allmän tjänsteplikt kunde innehålla detalj- bestämmelser om vilka företag, som skulle intaga denna ställning, samt om det antal arbetstagare, till vilket varje sådant företags arbetsstyrka fick uppbringas med tillämpning av förordnandet. Avsikten var dock att be- stämmelser i nu angivna hänseenden i regel skulle meddelas av den myndig- het, som närmast under Kungl. Maj:t skulle handhava tillämpningen av lagen, eller, efter dess bemyndigande, av vederbörande länsorgan. Den in-

dividuella uttagningen skulle därefter ombesörjas av länsorganen, vilka dock enligt föreskrift i lagen ej fick sätta igång uttagningsproceduren förrän arbetsgivaren gjort framställning därom samt det konstaterats, att arbetskraftsbehovet ej kunde fyllas på annat sätt, t. ex. med frivilliga krafter.

Arbetsmarknadsstyrelsens förslag till ny tjänstepliktslag innebar ingen förändring i dessa avseenden.

Utredningsmannen finner det uppenbart att en beredskapslag om allmän tjänsteplikt, som är avsedd att tillämpas vid krig och krigsfara, måste vara så utformad att myndigheterna har stor frihet vid tillämpningen. Av särskild betydelse synes vara att formföreskrifter icke lägger hinder i vägen för snabba och effektiva ingripanden i kritiska situationer. I händelse av krig kommer stora delar av den arbetsföra befolkningen att tagas i anspråk för militära uppgifter. Som förut anförts kan visserligen arbetslöshet komma att uppstå på vissa områden, och med hjälp av arbetskraft härifrån ävensom av frivilliga krafter, som alltid i första hand bör anlitas, kan otvivelaktigt tomrummet efter de inkallade i viss omfattning fyllas. Emellertid måste man räkna med att brist på civil arbetskraft — icke minst kvalificerad sådan — kommer att föreligga på olika samhällsviktiga områden. De personalresurser, som står till buds för dessa områden, måste därför allt efter lägets växlingar kunna sättas in på de ställen, där de för tillfället bäst behövs. Härav följer att tjänstepliktiga vid behov måste kunna flyttas från en uppgift till en annan och mera angelägen. Framför allt i särskilt allvarliga situationer, t. ex. vid utrymning, krävs att arbetskraft kan disponeras av det allmänna på ungefär samma sätt som krigsmakten disponerar över värnpliktiga.

I de situationer, där ett verkligt behov föreligger att företaga plötsliga omplaceringar av tjänstepliktiga, torde förordnande om allmän tjänsteplikt alltid ha utfärdats. Denna form av tjänsteplikt innebär såsom förut nämnts i princip skyldighet för alla, som berörs av förordnandet, att efter myndighets föreläggande antaga och utföra arbete. Denna formulering medför, att vederbörande myndighet kan ålägga tjänstepliktiga att övergå från en till en annan och mera angelägen arbetsuppgift, att tjänstepliktiga kan förflyttas individuellt eller som arbetslag från ett arbete till ett annat eller för att utföra en helt tillfällig, fristående uppgift osv.

En uttagningsprocedur överensstämmande med den i 1939 års lag angivna synes i och för sig ej utgöra något hinder för sådana omflyttningar, som här avses. Bestämmelsen om att uttagningen fick påbörjas först sedan det visat sig, att arbetskraftsbehovet icke kunde tillgodoses på annat sätt, torde framför allt vara att anse som ett uttryck för den för 1939 års lagstiftning grundläggande principen, att tjänsteplikt fick tillgripas endast som en sista utväg. Hur långt efterforskningarna i fråga om frivillig arbetskraft skulle sträcka sig innan tjänstepliktsförfarandet anlidades, utsades helt natur-

ligt icke, eftersom detta med nödvändighet måste bli beroende på omständigheterna i varje särskilt fall. Föreskriften, att uttagningen fick påbörjas först efter framställning av arbetsgivaren, synes ha varit betingad av att tjänsteplikten i vissa avseenden kunde innebära ett tvång även för arbetsgivaren och att man därför icke ansett sig böra påtvinga honom tjänstepliktig arbetskraft mot hans vilja.

Den allmänna tjänsteplikten synes i enlighet med det sagda kunna tillämpas enligt följande. I Kungl. Maj:ts förordnande bör under alla omständigheter anges det allmänna behov, den näringsgren eller det verksamhetsområde, som skall tillföras arbetskraft. För vissa fall kan i förordnandet dessutom upptagas begränsningar t. ex. med avseende å ålder, kön och dylikt beträffande den behövliga arbetskraften, ävensom mera detaljerade bestämmelser om det eller de särskilda företag, den arbetsgivare eller det arbetskraftsbehov i övrigt, som kommer i fråga, samt uppgift om kvantiteten av den arbetskraft, som skall tagas i anspråk. I andra fall torde det vara lämpligare att detaljutformningen handhaves av arbetsmarknadsstyrelsen eller, efter dess anvisningar, av länsarbetsnämnderna. Vad gäller exempelvis industrin bör sålunda arbetsmarknadsstyrelsen äga att meddela erforderliga detaljföreskrifter varvid, där så kan ske, den efter riksnämndens direktiv verkställda planläggningen bör följas. Uttagningen av de tjänstepliktiga ankommer därefter på länsarbetsnämnderna, i vissa undantagsfall dock på arbetsmarknadsstyrelsen (jämför vad ovan sagts om uttagning till tjänsteförlängning). För situationer som ej har katastrofkaraktär torde förutsättningen att arbetsgivaren framställt begäran om arbetskraft fortfarande kunna upprätthållas i princip; i regel lär arbetsgivare, som har behov av arbetskraft, hålla nära kontakt med uttagningsmyndigheten. Men initiativ från arbetsgivare kan ej uppställas som ett oavvisligt krav. Vid uttagningen bör först undersökas, om frivillig arbetskraft finns tillgänglig. Särskilt å orter, dit omfattande utrymning skett, torde åtskilliga behov kunna fyllas med anlitande av frivilliga. Uttagningsmyndigheten torde vidare böra i enlighet med principen, att tjänsteplikten ej skall medföra större olägenheter än nödvändigt, i mån av tillgång uttaga sådana personer, för vilka ianspråktagandet kan förmodas ej medföra ekonomiskt avbräck, dock givetvis med beaktande av angelägenheten av att för arbetet lämpade personer kommer i fråga. Den i lagen givna bestämmelsen, att det skall röra sig om arbete, som vederbörandes hälsa och kroppskrafter medger, kan givetvis medföra, att läkarundersökning blir nödvändig. För övrigt bör naturligen, där så kan ske, redan föreliggande planläggning och registrering av olika slag läggas till grund för uttagningen.

Att med strikta regler binda uttagningsmyndighetens rörelsefrihet när det gäller urvalet av tjänstepliktiga synes emellertid ej vara lämpligt. Hänsyn bör tagas till såväl det allmännas som arbetsgivarens och arbetstagarens

intressen. De i 1939 års lag angivna principerna för uttagningen torde fortfarande få anses bärande, men det kan ifrågasättas, om detaljerade bestämmelser rörande ordningen för uttagningen bör intagas i lagtexten. Med hänsyn till det tidigare omnämnda önskemålet att i lagen medtaga endast grundläggande bestämmelser av vital betydelse, torde det vara att föredraga att Kungl. Maj:t eller arbetsmarknadsstyrelsen meddelar detaljföreskrifter i frågan. Något hinder för reglering av dylik fråga i administrativ ordning torde ej föreligga.

KAPITEL IX

Villkoren vid arbete under tjänsteplikt

1. Allmänna arbetsvillkor

Enligt 1939 års tjänstepliktslag skulle en med tjänsteplikt ålagd anställning, bortsett från tvånget med avseende å antagandet av anställningen, i princip betraktas som en vanlig frivillig sådan. För densamma skulle gälla den lagstiftning, som gällde för frivillig anställning av ifrågavarande slag, även som vad enskilda parter avtalade därom eller vad kollektivavtal i facket eller sedvänja föreskrev, allt i den mån tjänstepliktslagen ej uttryckligen bestämde annorlunda.

Beträffande arbetsvillkoren skulle sålunda i allmänhet råda avtalsfrihet. Om parterna hade blivit bundna av ett kollektivavtal, därest de frivilligt slutit arbetsavtal med varandra, blev kollektivavtalet utan vidare gällande även för den anställning, som kom till stånd med anlitande av tjänsteplikt. Fanns intet sådant kollektivavtal, stod det parterna fritt att avtala om villkoren.

För det fall att avtal ej gällde och parterna inte kunde enas om särskilt avtal för ifrågavarande arbete måste emellertid, enär vid tjänsteplikt öppen konflikt ej fick tillgripas för att slita intressetvisten, tvångsavgörande komma till stånd.

I allmänhet skulle detta tvångsavgörande åstadkommas genom ett skiljedomsförfarande, som överlämnades åt särskild myndighet, lönenämnd för tjänsteplikt, eller i vissa fall åt Kungl. Maj:t. Lönenämnden var gemensam för hela riket, där ej Kungl. Maj:t förordnade att särskilda nämnder skulle inrättas för olika arbetsområden eller delar av riket. Nämnden skulle utses av Kungl. Maj:t delvis efter förslag av organisationer företrädande parterna inom nämndens verksamhetsområde. Antalet ledamöter, som skulle delta i handläggningen av ett ärende, skulle utgöra antingen sju eller tre. Lönenämnds-förfarandet kunde vara kollektivt, varvid avgörandet band organisationens medlemmar på samma sätt som ett av densamma slutet kollektivavtal. Tvist om tolkning och tillämpning av dylikt avgörande skulle i princip handläggas av arbetsdomstolen.

Emellertid föreskrevs vidare att det slutliga avgörandet skulle kunna förbehållas Kungl. Maj:t. En särskild av Kungl. Maj:t utsedd befattningshavare, kallad kronoombud, skulle följa lönenämndens verksamhet; han skulle hållas underrättad om förekommande lönefrågor hos nämnden och hade rätt att delta i dess förhandlingar. Nämndens beslut fick icke utfär-

das förrän kronoombudet avgjort frågan huruvida beslutet skulle underställas Kungl. Maj:ts prövning.

För lönenämnds avgörande av lönefråga vid tjänsteplikt föreskrevs i lagen, att nämnden, i den mån särskilda förhållanden ej annat föranledde, borde i huvudsak följa villkor, som i betydande utsträckning tillämpades på arbetsplatsen eller eljest inom näringen. Avgörandet hade retroaktiv verkan. Arbetsgivaren ägde nämligen bestämma villkoren för tiden till dess avgörandet träffades, men om i avgörandet större förmåner för arbetstagaren fastställdes än vad arbetsgivaren utgivit skulle skillnaden utgå i efterhand.

I lagen behandlades jämväl två specialfall av villkorens bestämmande. Såvitt gällde tjänstepliktigs anställning hos staten som arbetsgivare skulle, där för statstjänst eljest gällande föreskrifter ej var tillämpliga, villkoren bestämmas av Kungl. Maj:t, varvid i princip borde följas de bestämmelser, som eljest gällde för statlig tjänst av ifrågavarande slag. Det andra undantaget hade samband med förordnande om tjänsteplikt för ungdom. Härvid föreskrevs att Kungl. Maj:t, om särskilda skäl därtill förelåg, ägde beträffande alla med förordnandet avsedda tjänstepliktiga fastställa likformiga villkor för anställningen.

En lönenämnd för tjänsteplikt för medicinalpersonal, anställd hos annan tjänstepliktberättigad arbetsgivare än staten, inrättades genom kungörelse den 8 november 1940 (nr 929). Lönenämnden bestod enligt kungörelsen av en ordförande samt såsom ledamöter arbetsgivar- och arbetstagarrepresentanter till det antal Kungl. Maj:t bestämde. I nämndens handläggning av lönefråga skulle utom ordföranden eller ersättare för denne deltaga en arbetsgivar- och en arbetstagarrepresentant. För nämndens verksamhetsområde skulle finnas ett särskilt kronoombud jämte ersättare för denne.

För tjänstepliktig medicinalpersonal, anställd hos staten som tjänstepliktberättigad arbetsgivare, fastställde Kungl. Maj:t vissa avlöningsbestämmelser genom kungörelse den 16 maj 1941 (nr 249). Vederbörande personal skulle äga åtnjuta lön enligt en vid kungörelsen fogad löneplan ävensom vissa i kungörelsen angivna förmåner, såsom semester, ersättning vid olycksfall i tjänsten och vid sjukdom, fri läkar- och sjukhusvård m. m.

Med avseende å andra tjänstepliktiga än medicinalpersonal, vilka var anställda hos annan tjänstepliktberättigad arbetsgivare än staten, inrättades genom kungörelse den 13 november 1942 (nr 879) en allmän lönenämnd för tjänsteplikt. Nämnden bestod enligt kungörelsen av en ordförande samt såsom ledamöter dels två personer, som icke kunde anses företräda arbetsgivar- eller arbetstagarintressen, och dels arbetsgivar- och arbetstagarrepresentanter till det antal Kungl. Maj:t bestämde. I handläggningen av lönefråga skulle utom ordföranden eller dennes ersättare deltaga sex leda-

möter eller suppleanter för dem, därav två arbetsgivar- och två arbetstagarrepresentanter. För att följa nämndens verksamhet skulle finnas ett kronombud jämte ersättare för denne.

I sitt förslag till ny tjänstepliktslag bibehöll arbetsmarknadsstyrelsen principen att för tjänstepliktigs anställning skulle gälla vad som enligt lag, avtal eller sedvänja gällde för frivillig anställning av ifrågavarande slag, där ej tjänstepliktslagen annat föreskrev.

Enligt styrelsens uppfattning skulle det emellertid ur skilda synpunkter och i olika lägen vara av värde, att den möjlighet, som den gamla lagen gav Kungl. Maj:t att i vissa fall vid tjänsteplikt för ungdom fastställa likformiga villkor för anställningen beträffande alla med förordnandet avsedda tjänstepliktiga, för den nya lagens vidkommande utvidgades att avse samtliga former av tjänsteplikt. Det vore tänkbart att för visst eller vissa slag av arbeten förordnande om tjänsteplikt kunde anses lämpligen böra meddelas för något äldre personer än ungdom i åldern 16—19 år. Om så skedde, kunde det enligt styrelsen vara praktiskt att ha möjlighet att fastställa enhetliga förmåner. Där fråga vore om tjänsteplikt för viss yrkesgrupp skulle dylika förmåner, vilka uppenbarligen i den mån så kunde ske borde fastställas på grundval av gällande kollektivavtal, skapa fasthet och reda och onödiggöra belastning av den föreslagna lönenämnden. Om och i den mån förmåner måste eller lämpligen borde beredas in natura genom inkvartering och kost, underlättades vidare avsevärt den hänsyn, som måste tagas till dylikt förhållande. Styrelsen föreslog därför att Kungl. Maj:t skulle vid förordnande om tjänsteplikt äga att, om särskilda skäl därtill förelåge, beträffande alla med förordnandet avsedda tjänstepliktiga fastställa likformiga villkor för anställningarna.

Arbetsmarknadsstyrelsen bibehöll i sitt förslag bestämmelsen att Kungl. Maj:t skulle beträffande anställning hos staten fastställa villkoren i den mån för statstjänst eljest gällande föreskrifter inte var tillämpliga. Denna regel skulle gälla i de fall då Kungl. Maj:t ej enligt vad ovan angivits fastställt likformiga villkor för anställningarna.

För andra fall — alltså då avtal ej gällde, då Kungl. Maj:t ej fastställt likformiga villkor och då det eljest ej var fråga om statstjänst — föreslog arbetsmarknadsstyrelsen, att villkoren för tjänstepliktigs anställning skulle avgöras av en lönenämnd för tjänsteplikt, antingen en för hela riket gemensam nämnd eller, om Kungl. Maj:t därom förordnade, särskild nämnd för ett arbetsområde eller del av riket.

Liksom 1939 års lag innehöll förslaget vissa direktiv enligt vilka Kungl. Maj:t, såvitt avsåg anställning i statstjänst, och lönenämnd icke utan särskilda skäl borde frånga villkor som eljest gällde för tjänst av ifrågavarande slag eller som allmänt tillämpades i facket eller på arbetsplatsen. Lönenämnds beslut skulle gälla retroaktivt.

Rörande lönenämnds sammansättning, arbetssätt och beslutförhet upptog förslaget inga närmare bestämmelser utöver vad gällde det s. k. kollektiva lönenämnds förfarandet, i vilket hänseende föreslogs stadganden av enahanda innebörd som de i 1939 års lag förekommande. I övrigt föreslogs att de i sistnämnda lag upptagna detaljbestämmelserna skulle ersättas med ett bemyndigande för Kungl. Maj:t eller, efter Kungl. Maj:ts förordnande, arbetsdomstolen att meddela närmare föreskrifter i ifrågavarande avseenden.

Från vissa håll framfördes under remissbehandlingen erinringar mot förslaget i vad det innebar att Kungl. Maj:t skulle äga fastställa likformiga villkor för alla med ett förordnande om tjänsteplikt avsedda arbetstagare. En remissmyndighet ansåg sålunda, att ett så vidsträckt bemyndigande för regeringsmakten icke kunde anses påkallat och att bestämmelsen borde modifieras så att Kungl. Maj:ts ifrågavarande rätt borde avse, förutom ungdom, endast ett begränsat område av arbetsmarknaden eller visst fall och få tillgripas endast vid krig eller krigsfara. I ett annat remissyttrande uttalades att det kunde befaras att av administrativa hänsyn den likformiga regleringen av anställningsvillkoren kom att tillämpas i betydligt större omfattning än som varit avsett och som kunde vara sakligt motiverat. Det borde klarare utmärkas att fråga skulle vara om undantagsfall i vilka särskilda svårigheter mötte för upprätthållande av lagens huvudregel för anställningsvillkorens reglering.

Vidare framhölls från vissa remissmyndigheter, att lönenämnden vore ett så viktigt organ att åtminstone de grundläggande bestämmelserna för dess organisation och verksamhet borde upptagas i själva lagen samt att det i varje fall ej vore lämpligt att uppdraga åt arbetsdomstolen, som utövade en rent dömande verksamhet på ett särskilt känsligt område av samhällslivet och som i vissa fall skulle få handlägga tvist om tillämpningen av lönenämnds beslut, att meddela administrativa föreskrifter av den karaktär det här gällde.

Enligt krigssjukvårdskungörelsen skall om ersättning och andra förmåner till medicinalpersonal vid fullgörande av tjänsteplikt gälla vad därom är särskilt stadgat. Särskild utredning härom pågår.

Enligt utredningsmannens uppfattning torde frågan om bestämmande av villkoren för arbete, utfört under tjänsteplikt, i viss mån få bedömas med hänsyn till beskaffenheten av det läge, vari landet vid den aktuella tidpunkten befinner sig. Skulle samhällslivet, trots den inträdda situationen, flyta någorlunda normalt, bör i princip tillämpas samma metoder, som användes för att bestämma villkoren för ett frivilligt åtaget arbete. Tvånget i samband med tjänsteplikt ligger ju endast i skyldigheten att utföra arbetet.

Detta arbete torde åtminstone i regel vara av samma beskaffenhet som det, vilket den tjänstepliktige tidigare utfört, eller av liknande slag. Någon motsvarighet till bl. a. de ersättningsbestämmelser som kan tillämpas vid exempelvis värnplikt och civilförsvarsplikt (enhetslön, terminslön etc.) och som avser gottgörelse för uppgifter, vilka helt avviker från den ianspråktagnes normala arbete, synes därför i regel ej kunna komma i fråga.

Angelägenheten av att icke i onödan ingripa i arbetsmarknadsparternas bestämmanderätt gör att samma princip bör råda jämväl i mer allvarliga lägen. I dylika fall kan det emellertid tänkas föreligga behov av möjlighet att — exempelvis för uppbådsliknande ianspråktagande vid ett katastrof-fall, för brådskande uppgifter i samband med utrymning o. d. — bestämma lön efter enhetliga normer.

Någon anledning att frånga den i 1939 års lag intagna principiella ståndpunkten beträffande bestämmandet av arbetsvillkoren vid tjänsteplikt — nämligen att under normala förhållanden gällande regler skall tillämpas jämväl för arbete under tjänsteplikt — synes sålunda ej föreligga. Lagstiftningen om arbetarskydd, arbetstid, semester, kollektivavtal, föreningsrätt, förhandlingsrätt osv. bör gälla för tjänstepliktiga liksom för andra arbetstagare, avtalsfrihet råda i fråga om löner och andra arbetsvillkor, kollektivavtal och reglementen äga giltighet för tjänstepliktiga liksom för andra och fast utbildad sedvänja inom ett område gälla som eljest. Likaså bör i sådana tvister om villkoren, som kan uppstå i tjänstepliktsförhållanden, offentlig medling kunna äga rum på samma sätt som eljest. Härför krävs emellertid viss lagändring, som närmare behandlas nedan i special-motiveringen.

Det tvångsmoment, som ligger i skyldigheten att utföra det anvisade arbetet, innesluter emellertid förbud mot såväl arbetsinställelser i vanlig mening som individuell underlåtenhet att fullgöra arbetsprestationen. Härav följer, att om parterna trots förhandlingar och i viktigare fall förliknings-ingripanden icke kan enas om anställningsvillkoren, den eljest möjliga utvägen, nämligen öppen konflikt, är utesluten. För att i ett sådant fall komma till ett resultat i fråga om villkoren erfordras tydligen ett tvångsavgörande.

Liksom enligt 1939 års lag synes frågan i dylikt fall böra avgöras genom skiljedomsförfarande. Avgörandet bör överlämnas åt en särskilt inrättad myndighet, som liksom tidigare kan benämnas lönenämnd för tjänsteplikt. För att undvika splittring i tillämpningen vore det att föredraga om endast en för hela riket gemensam lönenämnd fungerade, men verksamhetens omfattning torde kunna bli så vidsträckt att möjlighet bör finnas att utse flera nämnder, eventuellt uppdelade för olika arbetsområden eller olika delar av riket. Nämnden eller nämnderna bör förordnas av Kungl. Maj:t Ordföranden och — beträffande nämnd som enligt vad nedan sägs skall vid handläggning av ett ärende bestå av sju personer — två eller flera andra ledamöter bör utses bland personer som ej kan anses företräda

arbetsgivar- eller arbetstagarintressen. Vidare bör ett visst antal ledamöter utses efter förslag av organisationer som företräder arbetsgivare eller olika grupper av arbetstagare, således även tjänstemännen, inom nämndens verksamhetsområde. Nämndens uppgifter torde få vara avgörande för dess ledamotsantal. Vid handläggningen av ett ärende skall en nämnd bestå antingen av tre utan förslag utsedda ledamöter och fyra partsrepresentanter, två från vardera sidan, eller av allenast tre ledamöter, nämligen ordföranden och en representant från vardera sidan. Å arbetstagersidan skall allt efter ärendets art representant eller representanter för ifrågavarande kategori arbetstagare delta.

Initiativ från parts sida skall krävas för att lönenämnden skall träda i verksamhet. Före nämndens avgörande skall parterna få tillfälle att utföra sin talan inför nämnden. Liksom gäller beträffande arbetsdomstolen synes förening av arbetsgivare eller av arbetstagare böra vara behörig att för medlems räkning påfordra att ett ärende upptages av nämnden och att därvid föra talan för medlemmen. Proceduren bör över huvud taget i möjligaste mån anknyta till föregående frivilliga förhandlingar. Därest dylika förhandlingar avsetts leda till slutande av kollektivavtal men parterna ej kunnat enas, bör nämndens avgörande träda i stället för de kollektiva överenskommelser, som åsyftats. Beslutet skall därför gälla som ett enligt kollektivavtalslagen träffat kollektivavtal mellan parterna och medföra ett dylikt avtals verkningar.

Den i tidigare gällande tjänstepliktslag upptagna föreskriften, att lönenämnd icke utan särskilda skäl borde frångå villkor, som eljest allmänt tillämpades i facket eller på den aktuella arbetsplatsen, bör bibehållas. Det samma gäller bestämmelsen om retroaktiv giltighet av lönenämnds beslut.

I de fall där lönenämnds beslut enligt vad ovan sagts skall gälla som kollektivavtal, bör tvist om innebörden eller tillämpningen av beslutet slitas av arbetsdomstolen. Eljest ankommer sådan prövning på allmän domstol. En tillämpningstvist rörande frågan huruvida en anställning eller ett arbete skall tillåtas upphöra eller ej tillkommer dock helt länsarbetsnämnd att avgöra.

I 1939 års lag upptogs som förut nämnts ett stadgande att bestämmanderätten i skiljedomsförfarandet i vissa fall tillkom Kungl. Maj:t. Det av Kungl. Maj:t utsedda kronoombudet ägde sålunda föreskriva att lönenämnds beslut skulle underställas Kungl. Maj:ts prövning. Som skäl härför anfördes i förarbetena till lagen att de ifrågavarande avgörandena stundom kunde få mycket stor betydelse för landets ekonomiska politik i stort. Underställning borde emellertid ske endast då ett betydelsefullt tillfälle gavs att av pris- eller valutapolitiska skäl begagna en uppkommen lönetvist till att påverka lönenivån i önskad riktning.

I denna fråga är följande att märka. Utan tvivel kan det i vissa situationer visa sig erforderligt att av samhällsekonomiska skäl införa en kon-

troll även av lönesättningen, på samma sätt som gäller för prisbildningen å varor. Tveksamt är dock huruvida särbestämmelser om dylik kontroll, som ju i stort måste avse lönesättningen över huvud taget och ej allenast lönesättningen vid tjänsteplikt, bör ges i en tjänstepliktslag. Med hänsyn därjämte till det önskvärda i att i största möjliga grad undvika att ge ställningstagande i lönefrågor vid tjänsteplikt särskild politisk betydelse, synes någon motsvarighet till det gamla kronoombudsinstitutet ej böra upptagas i den nya lagen.

Vad angår statsanställds arbete under tjänsteplikt föreskrev 1939 års lag, såsom framgår av det ovan anförda, att villkoren skulle fastställas av Kungl. Maj:t, i den mån för statstjänst eljest gällande föreskrifter ej var tillämpliga. Som motivering härför åberopades under lagens förarbeten att — med hänsyn till att på sina håll i samma arbete sysselsattes både sådana anställda, som var underkastade avlöningsreglementen, och sådana, för vilka tillämpades kollektivavtal — det vore praktiskt sett enklast att Kungl. Maj:t i fall av tjänsteplikt inom området ägde över lag bestämma villkoren, detta så mycket hellre som enligt förslaget Kungl. Maj:t även vad angick tjänstepliktiga i enskild tjänst skulle få avgörandet i sista hand.

För bedömande av frågan huruvida en bestämmelse, motsvarande den här ovan angivna, bör upptagas i en ny tjänstepliktslag, torde en kort redogörelse böra lämnas för hur anställningsförhållandena och lönefrågorna regleras beträffande statligt arbete. Bestämmelser om anställning i statens tjänst ges f. n. i reglementen, kollektivavtal eller fristående personliga avtal, av vilka de båda förstnämnda formerna är vida övervägande. Ett reglemente utgör ett komplex av normer avsedda att ingå som villkor i särskilda anställningsförhållanden. Reglementet föregås numera i realiteten av regelrätta förhandlingar mellan statligt förhandlingsorgan och vederbörande arbetstagarorganisation; förhandlingarna utmynnar i regel i ett gemensamt förslag, som parterna antager under förutsättning av Kungl. Maj:ts och riksdagens godkännande. Genom proposition underställs förslaget riksdagen, som har avgörandet i sin hand och som i samband med godtagande gör det till ett anslagsvillkor, att uppgörelsen iakttages. Reglementet blir tillämpat på visst anställningsförhållande därigenom att vid befattningens tillsättande uppställs som ett uttryckligt eller tyst villkor att reglementets bestämmelser skall vara normerande för det enskilda anställningsförhållandet. De arbetstagare som lyder under reglementet benämnes i regel löneplansanställda. F. n. är en särskild beredning, den s. k. löneförfattningsberedningen, sysselsatt med viss omarbetning av gällande avlöningsreglementen. — Beträffande arbetstagare, vars anställning hos staten regleras av kollektivavtal, gäller på vanligt sätt kollektivavtalslagens bestämmelser. Arbetstagarparterna äger att fritt överenskomma om arbets- och lönevillkoren med vederbörande statliga myndighet utan riksdagens

medverkan, och vid fall av intressetvist kan konflikt tillgripas. Jämväl för det fåtal arbetstagare i statens tjänst, vilkas förhållanden grundas på ett fristående avtal eller kontrakt, gäller vanliga privaträttsliga regler för villkorens bestämmande; riksdagens godkännande erfordras ej heller i dessa fall.

För det fall att tjänsteplikt tillgripes med avseende å ett arbete som är av beskaffenhet att normalt regleras av kollektivavtal eller fristående privat avtal, bör tydligen ett redan gällande sådant fortfarande tillämpas. Därest avtal för arbetet ej gäller och parterna ej kan enas om arbetsvillkoren synes dessa böra fastställas av lönenämnd på samma sätt som föreslås beträffande förhållandet på den övriga arbetsmarknaden. Därest tjänsteplikt tillgripes beträffande en befattning, för vilken villkoren är bestämda i ett reglemente, bör givetvis dessa villkor gälla. Skulle däremot befattningen ej vara reglerad, torde av praktiska skäl Kungl. Maj:t böra kunna efter förhandlingar med arbetstagarparten fastställa villkoren, därvid gällande bestämmelser för likartad tjänst bör tjäna till ledning. En motsvarighet till den medverkan från riksdagens sida, som i ett normalt fall krävs för godkännande av reglemente, skulle sannolikt i sådan situation då tjänsteplikt tillgripits medföra besvärande omgång.

Ett särskilt spørsmål är såsom tidigare framhållits huruvida det icke i ett annat avseende kan visa sig erforderligt att arbetsvillkoren för undantagsfall bestämmas genom Kungl. Maj:ts försorg. Såsom skäl härför har anförts bl. a. följande. Olika kategorier av arbetstagare kan komma att för enahanda arbete, utfört å en och samma arbetsplats, erhålla ersättning enligt skiftande normer. Så kan t. ex. vid en militär verkstad i samma eller liknande arbete tjänstgöra bl. a. dels rent militär personal och inkallade värnpliktiga, vilka avlönas enligt militärt avlöningsreglemente, dels civilmilitär personal och civilanställda, avlönade enligt civilt avlöningsreglemente, dels värnpliktiga, som erhållit uppskov från militärtjänst och i stället tagits i anspråk med tjänsteplikt, ävensom kontraktsbunden överårig personal, vilka sistnämnda grupper sannolikt skulle avlönas enligt kollektivavtal. Skillnaden mellan de olika ersättningarna kunde i vissa fall vara synnerligen stor, och det vore angeläget att Kungl. Maj:t i möjligaste mån kunde utjämna angivna skiljaktigheter. Såsom förut anförts kan det emellertid knappast komma i fråga att för de tjänstepliktigas del tillämpa någon sorts enhetslön. En önskvärd likformighet lär sålunda ej kunna åstadkommas genom en befogenhet för Kungl. Maj:t att bestämma de tjänstepliktigas löner. Härigenom påverkas ju f. ö. ej övriga arbetstagares förhållanden.

I vissa andra situationer torde emellertid behov av liknande befogenhet kunna uppstå sig. Detta gäller då främst katastroffall. T. ex. för snabbt återställande av en bombad väg eller för vissa arbeten i en utrymningssitua-

tion, med avseende å vilka uppgifter förordnande om tjänsteplikt meddelats, kan det tänkas bli erforderligt att snabbt bestämma arbetsvillkoren. Tidsödande förhandlingar och eventuellt lönenämnds-förfarande synes då ej kunna tillgripas. Liksom ungdom kunde enligt 1939 års lag tagas i anspråk i uppståndsform och för det utförda arbetet erhålla likformig lön, torde i de nu angivna situationerna med hänsyn bl. a. till arbetets art och de för arbetet erforderliga kvalifikationerna enhetliga lönenormer böra kunna tillämpas. Vidare synes jämväl för den nya lagstiftningens del en motsvarighet till det nyss angivna fallet — likformig lön i samband med uppstånd av ungdom — böra kunna komma i fråga. Det måste emellertid klart fastslås, att denna befogenhet för Kungl. Maj:t skall få utnyttjas endast i undantagssituationer av den beskaffenhet som här förut nämnts eller liknande. I övrigt bör ingrepp i arbetsmarknadens normala funktioner ej äga rum. Av praktiska skäl synes Kungl. Maj:t böra äga delegera åt arbetsmarknadsstyrelsen eller länsarbetsnämnd att enligt Kungl. Maj:ts anvisningar närmare utforma ifrågavarande ersättningsbestämmelser.

Det torde stå utom diskussion att i lagen uttryckligen bör upptagas så betydelsefulla bestämmelser som att arbetsvillkoren i regel skall fastställas på samma sätt som vid frivillig anställning, att vid brist på överenskomelse skiljedomsförfarande genom lönenämnd skall tillgripas samt att Kungl. Maj:t i vissa undantagsfall skall äga förordna om villkorens bestämmande. Jämväl de grundläggande bestämmelserna för lönenämndens sammansättning, däribland stadgandet om partsrepresentationen, torde få anses vara av den vikt, att de bör upptagas i själva lagen. Detaljbestämmelserna om förfarandet inför nämnden synes däremot lämpligen kunna utfärdas av Kungl. Maj:t eller, efter Kungl. Maj:ts förordnande, av arbetsmarknadsstyrelsen.

2. Särskilda förmåner

Såsom framgår av den i kap. I lämnade översikten upptog 1939 års lag åtskilliga stadganden om särskilda förmåner, som i vissa fall kunde utgå av statsmedel till tjänstepliktiga. Sålunda skulle under vissa angivna förutsättningar rese- och traktamentsersättning utgå samt, efter skälighetsprövning, flyttningersättning och utjämningsbidrag kunna beviljas. Vidare skulle staten garantera att tjänstepliktigt utfick förfallna löneförmåner.

I samband med framläggandet av sitt förslag till ny tjänstepliktslag framhöll arbetsmarknadsstyrelsen, vad först gäller ersättning för resa, traktamente och flyttningersättning, att bestämmelser i dessa hänseenden syntes vara av jämförelsevis ringa principiell betydelse. Vad angick detaljspörsmål i allmänhet borde en tjänstepliktslag allenast innehålla be-

myndigande för Kungl. Maj:t eller myndighet, åt vilken Kungl. Maj:t så uppdrog, att utfärda föreskrifter. Detaljföreskrifter som endast tyngde den grundläggande författningen borde icke medtagas. Förhållandena kunde också, när det blev aktuellt att tillämpa bestämmelserna, ha utvecklat sig så att andra lösningar än de förut tänkta visade sig mer ändamålsenliga. Genom delegering till underordnad myndighet vanns minskning av Kungl. Maj:ts i kritiska lägen stora arbetsbörda. Vederbörande myndighet borde göras underkunnig om att på densamma kunde ankomma utfärdandet av dylika föreskrifter samt i anledning härav utarbeta utkast till föreskrifterna ävensom då och då överse utkastet med hänsyn till eventuellt ändrade förhållanden och utvecklingen på jämförliga områden. Möjligheten till snabba ändringar vore av stor betydelse. Bestämmelser angående reseersättning, traktamente och flyttningersättning syntes sålunda böra kunna utfärdas av styrelsen i anslutning till de föreskrifter, som förelåg för likartade fall på andra områden av styrelsens verksamhet.

Enligt arbetsmarknadsstyrelsens mening kunde lämpligheten av föreskrifter, motsvarande de i 1939 års lag upptagna stadgandena om utjämningsbidrag, ur särskilda synpunkter ifrågasättas. I ett för landet mycket trängt läge kunde försörjningen av den vida övervägande delen av landets befolkning vara byggd på de bestämmelser, som gällde ifråga om den, som togs i anspråk för militärtjänst eller för civilförsvaret eller som berördes av bestämmelserna om utrymningshjälp. Dessa bestämmelser gav icke — i vart fall i blott ringa utsträckning — komensation för inkomstminskning eller utgiftsökning. Vid krig kunde vidare en betydande grupp medborgare få sin försörjning enligt de bestämmelser, som kunde bli meddelade i fråga om anhöriga till dem som på grund av krigshändelser kroppsskadats eller dödats. Det syntes föga sannolikt att för denna grupp inkomstminskning skulle åtminstone i mera nämnvärd utsträckning komma i betraktande. Rent principiellt syntes skäl icke föreligga att i ett läge, där särskilt stora krav måste ställas på medborgarnas samhörighet med varandra och med landet, sätta de tjänstepliktiga i bättre ställning än andra grupper, som mera direkt berördes av beredskaps- eller krigsförhållandena.

Arbetsmarknadsstyrelsen framhöll vidare att det i praktiken torde visa sig synnerligen svårt att med någorlunda säkerhet bedöma, huruvida tjänsteplikten verkligen föranlett inkomstminskning. Bl. a. skulle det ofta kunna inträffa att en arbetstagare, därest han kvarstannat på sin gamla arbetsplats, i betydligt större utsträckning tagits i anspråk för militärtjänst eller för civilförsvaret. Bedömningen kunde vidare försvåras av att de anhöriga samtidigt berördes av exempelvis bestämmelser rörande förmåner vid värnpliktstjänstgöring, civilförsvaret eller utrymning. Även i de fall där inkomstminskning eller utgiftsökning kunde föreligga måste det bli mycket svårt att fastställa storleken eller den del, som skäligen borde ersättas.

Särskilt blev detta fallet om man ville upprätthålla krav på någorlunda rättvisa och jämnhet för likartade fall. Tillämpningen av dylika föreskrifter torde under alla förhållanden kräva betydande administrativ personal, vilket måste anses förkastligt i ett läge, där tjänsteplikt kunde behöva uttagas. Moratoriebestämmelser, hyres- och prisstopp, bostadsbrist m. m. kunde vidare inverka. Ur nu angivna synpunkter syntes, enligt styrelsen, försörjningen av de tjänstepliktigas anhöriga böra tryggas i anslutning till bestämmelserna om familjebidrag till värnpliktiga, vilka stadganden möjliggjorde tryggheten av de mest trängande behoven för de anhöriga. Vad angick närings- eller rörelseidkare kunde man vidare i viss utsträckning sörja för näringsens eller rörelsens fortsatta drivande eller för dess återupptagande. Det närmare tillvägagångssättet borde avgöras med hänsyn till förhållandena i olika lägen.

Något annorlunda kunde, enligt arbetsmarknadsstyrelsen, förhållandena böra bedömas, därest tjänsteplikt, måhända blott i viss omfattning, anbefalldes i ett läge, där en mer betydande del av befolkningen kunde relativt ostörd fortsätta sin vanliga civila gärning och förvärva därav härflytande inkomst. Då kunde rättvisesynpunkten kräva hänsynstagande till inkomstminskning eller utgiftsökning. I ett dylikt läge fanns också större möjligheter till rättvis prövning.

För att i olika lägen kunna tillgodose olika krav fann arbetsmarknadsstyrelsen de i 1939 års tjänstepliktslag intagna bestämmelserna om utjämningsbidrag böra i den nya lagen ersättas av ett stadgande, som bemyndigade Kungl. Maj:t eller, efter Kungl. Maj:ts förordnande, arbetsmarknadsstyrelsen att meddela föreskrifter om bidrag i anledning av att tjänsteplikts fullgörande för den tjänstepliktige medför minskad arbetsinkomst eller ökade levnadskostnader genom att han och hans familj kommer att bo på skilda orter.

Bestämmelser rörande möjlighet för tjänstepliktig att av statsmedel utfå oguldna löneförmåner skulle enligt arbetsmarknadsstyrelsens förslag upptagas jämväl i den nya lagen och helt överensstämma med den gamla lagens stadganden.

Arbetsmarknadsstyrelsens förslag i nu förevarande del lämnades utan erinran av de flesta remissmyndigheterna, varvid emellertid från vissa håll betonades att de bestämmelser, som komme att utfärdas i särskild ordning, i möjligaste mån anslöt sig till motsvarande stadganden i 1939 års lag. Några remissmyndigheter ansåg emellertid de grundläggande bestämmelserna om tjänstepliktigs förmåner vara av sådan betydelse att de borde fastställas av Kungl. Maj:t och riksdagen gemensamt, antingen i tjänstepliktslagen eller i en författning, som berörde förmåner jämväl till dem som på annat sätt än med tjänsteplikt tagits i anspråk för totalförsvaret.

Vad angår förmåner till medicinalpersonal vid fullgörande av tjänsteplikt skall enligt krigssjukvårdskungörelsen gälla vad därom är särskilt stadgat. Särskild utredning härom pågår.

Utredningsmannen anser det ligga i sakens natur att en person, som med tjänsteplikt toges i anspråk för att utföra ett arbete på annan ort än hemorten eller den plats där han eljest stadigvarande vistas, skall av statsmedel kompenseras för de extra kostnader, förflyttningen medför. Den tjänstepliktige skall sålunda i princip beredas fri resa och fritt uppehälle under resan. I likhet med vad stadgades i 1939 års lag torde dock viss minimigräns beträffande resans och restidens längd böra uppställas, men i undantagsfall bör ersättningen kunna utgå oberoende av denna gräns. Liknande rätt till ersättning bör gälla därest den tjänstepliktige efter anställningens slut återvänder till hemorten. Bestämmelser i nu förevarande avseenden får anses ersätta ett eventuellt förefintligt kollektivavtals reglering av frågan. Under förutsättning att arbetet under tjänsteplikt blir mera varaktigt bör vidare gottgörelse för överflyttning av den tjänstepliktiges familj och bohag kunna meddelas. Skäligheten av en dylik flyttning ersättning torde emellertid böra prövas jämväl med hänsyn till eventuellt högst förbättrade anställningsvillkor i övrigt. Motsvarande bör gälla för återflyttning till hemorten.

Den närmare utformningen av bestämmelserna rörande de i föregående stycke nämnda ersättningarna torde icke böra fastslås i själva lagen. De i varje situation rådande förhållandena synes böra vara avgörande för den detaljerade lösningen av dessa frågor, varför lämpligen bör uppdragas åt Kungl. Maj:t att meddela de erforderliga bestämmelserna i ämnet med rätt för Kungl. Maj:t att delegera denna befogenhet till arbetsmarknadsstyrelsen.

Vad härefter gäller frågan, huruvida en tjänstepliktig skall kunna erhålla compensation för minskad inkomst eller ökade levnadsomkostnader, synes det — såsom arbetsmarknadsstyrelsen framhållit — önskvärt att generella regler meddelades härom liksom i allmänhet rörande försörjningen i krislägen av anhöriga till sådana personer, vars förvärvsarbete till följd av värnplikt, civilförsvarsplikt, tjänsteplikt, utrymning eller annan liknande omständighet röner påverkan av situationen. Enligt direktiven för en år 1954 tillsatt utredning, värnpliktsavlöningsutredningen, åligger det nämnda utredning att pröva de åtgärder av social och ekonomisk natur för de inkallade och deras anhöriga som kan bli erforderliga i ett krisläge, varvid även frågan om familjebidragssystemet under krig syntes böra tagas under närmare övervägande. Enligt vederbörande departementschef vore det angeläget att de sakkunniga jämväl undersökte möjligheterna att samordna nu ifrågavarande bidragsformer med de hjälpåtgärder

som må komma att vidtagas genom civilförsvarets och den allmänna socialtjänstens försorg.

Utredningsmannen finner det vara lämpligast att förevarande fråga jämväl för de tjänstepliktigas del löses i det större sammanhang, som ovan nämnts, och inskränker sig därför till att ange vissa allmänna synpunkter.

I ett läge då landet befinner sig i krig eller krigsfara kommer landets samtliga krafter att få spännas för att lotsa landet välbehållet genom farosituationen. Det huvudsakliga i ett dylikt läge torde vara att medborgarna erhåller skäligen möjligheter att klara sig genom krisen. I avvaktan på de mera allmängiltiga regler och den samordning, som förutsätts bli resultatet av den ovan nämnda utredningens arbete, synes de för värnpliktiga gällande föreskrifterna om familjebidrag böra läggas till grund för bestämmelser om motsvarande förmåner för de tjänstepliktiga. Dessa familjebidrag avser att trygga försörjningen av de värnpliktigas familjer. I stort sett torde särskild hänsyn till minskad inkomst icke i någon större utsträckning tagas vid bestämmandet av denna förmån. Ur rättvisesynpunkt synes de tjänstepliktiga ej böra ställas i ett bättre läge än övriga kategorier medborgare, som närmare berörs av situationen.

De närmare bestämmelser, som erfordras för reglering av sådana förmåner åt de tjänstepliktiga, som nu avses, torde böra utfärdas i administrativ ordning av Kungl. Maj:t.

Den i 1939 års lag såsom en särskild förmån upptagna rätten för en tjänstepliktig att av statsmedel utfå ersättning för oguldna löneförmåner bör bibehållas i den nya lagen. Det synes icke mer än rimligt att staten ikläder sig garanti för att en tjänstepliktig, som tvingas att utföra visst arbete, skall utfå lön för arbetet. Det torde emellertid böra åläggas den tjänstepliktige att inom viss kortare tid — vilken liksom i 1939 års lag torde kunna bestämmas till tre månader efter förfallodagen, där ej i undantagsfall skäl kan åberopas för en förlängning av denna frist — göra framställning om utfående av ersättningen. Detaljbestämmelserna om det närmare förfarandet, som i stort sett bör utformas i överensstämmelse med de i 1939 års lag angivna principerna, torde lämpligen böra meddelas i administrativ ordning.

KAPITEL X

Specialmotivering

1. Förslaget till allmän tjänstepliktslag

Lagens rubrik m. m.

Såsom rubrik för lagen föreslås i analogi med beteckningarna för motsvarande lagar på bl. a. förfogande- och ransoneringsområdena »Allmän tjänstepliktslag». Tjänsteplikt innebär den mest ingripande åtgärden enligt lagen. Ordet allmän har använts för att betona lagens vittomfattande karaktär. Enbart beteckningen »Tjänstepliktslag» synes ej lämpligen kunna komma i fråga, enär enligt förslaget särskilda bestämmelser om tjänsteplikt skall bibehållas i krigssjukvårdslagen.

I enlighet med direktiven för utredningen har eftersträfvats att i lagen upptaga endast mera grundläggande stadganden.

Någon kapitelindelning har ej ansetts erforderlig. Emellertid har vissa bestämmelser förts samman under särskilda underrubriker: stadganden rörande ingripanden med avseende å arbetsförmedlingen (4—7 §§), huvudbestämmelserna om tjänsteplikt (8—11 §§) samt regleringen av arbetsvillkoren vid tjänsteplikt (12—19 §§). Härtill kommer vissa inledande bestämmelser (1—3 §§) och under rubriken Särskilda bestämmelser (20—27 §§) stadganden om upplysningsskyldighet, påföljder för brott mot lagen, rätt att överklaga beslut enligt lagen samt andra specialstadganden.

Beträffande frågan när de olika bestämmelserna skall kunna tillämpas är följande att framhålla. I enlighet med principen för fullmaktslagstiftning upptages särskilda regler för tillämpligheten av de bestämmelser, som innehåller de åt Kungl. Maj:t lämnade grundläggande fullmakterna att vidtaga åtgärder av olika slag. Fullmaktsbestämmelser av angiven karaktär har i förevarande lagförslag intagits i 4, 5, 8 och 9 §§; dessa bestämmelser skall enligt vad tidigare framhållits kunna tillämpas först då vissa faktiska förutsättningar föreligger. Nämnda förutsättningar har upptagits i 1 §, vilken givetvis skall vara tillämplig under hela den tid lagen är i kraft. Sistnämnda tillämplighet synes vidare under alla förhållanden böra gälla 3 §, som reglerar lagstiftningens administration, och 27 §, vari upptagits befogenheter att meddela för lagens tillämpning erforderliga föreskrifter. Övriga paragrafer (2, 6, 7 samt 10—26 §§) innehåller stadganden som i ett eller annat avseende ansluter sig till ovannämnda

fullmaktsbestämmelser och varav vissa egentligen torde behöva kunna tillämpas allenast å tid, när dylik bestämmelse är tillämplig, under det att andra därutöver bör kunna användas antingen före eller efter denna tid. Några måste kunna användas i samband med förberedande och möjliggörande av fullmaktsparagrafernas tillämpning, andra i samband med reglering av förhållanden, som uppkommit vid en dylik tillämpning. Något praktiskt hinder mot att låta samtliga dessa stadganden bli tillämpliga omedelbart synes emellertid ej föreligga, och ur överskådlighetssynpunkt torde det vara att föredraga att särskilda föreskrifter om tillämpligheten upptages endast för de grundläggande fullmaktsbestämmelserna. Ej heller ur lagteknisk synpunkt synes något hinder föreligga mot en dylik konstruktion.

Inledande bestämmelser

1 §

Denna paragraf upptager de faktiska betingelserna för tillämpningen av bestämmelserna om fullmakter för Kungl. Maj:t att vidtaga de grundläggande ingripandena. Vidare regleras huru nämnda bestämmelser träder eller försätts i och ur funktion. Närmare redogörelse för dessa frågor har i viss utsträckning lämnats i den allmänna motiveringen; se sid. 103 ff och 110 f.

Vad gäller krigs- och krigsfarefallen borde principiellt tillämpning av fullmaktsparagraferna upphöra så snart den förutsättning, som föranlett deras användande, ej längre är för handen. Behov kan emellertid, som tidigare (se sid. 108) framhållits, antagas komma att föreligga att, sedan krig eller krigsfara upphört, fortfarande låta ifrågavarande bestämmelser vara tillämpliga någon tid. Med hänsyn härtill föreslås, vad gäller krigsfallet, att tillämpligheten ej upphör automatiskt och genast, när kriget upphört, utan fortsätter till dess Kungl. Maj:t senast före avslutandet av den riksdagssession, som börjar näst efter krigets slut, förordnat, att bestämmelserna ej längre skall tillämpas. Något uttryckligt upphävande av den på krig grundade automatiska tillämpningen torde dock ej erfordras, i den mån efter krigets slut ett på krigsfara grundat eller jämlikt paragrafens tredje stycke meddelat tillämpningsförordnande tillkommit. Vad gäller frågan när krig skall anses ha upphört hänvisas till framställningen å sid. 104. Krigsfaras upphörande fastslås lika litet som dess inträffande på något sätt officiellt. Redan på denna grund krävs i krigsfarefallet alltid ett upphävande av tillämpningsförordnandet; enligt förslaget kan Kungl. Maj:t dröja härmed intill nästkommande riksdagssessions avslutande. Det skulle möjligen kunna göras gällande att nu ifrågavarande övergångstid borde vara kortare, men med hänsyn till angelägenheten av enhetlighet mellan de viktigare beredskapslagarna har stadgandet utformats i saklig

överensstämmelse med motsvarande bestämmelser i förfogande- och ransoneringslagarna.

En tillämpning av fullmaktsbestämmelserna, grundad på stadganden i tredje stycket, föreslås alltid bli tidsbegränsad.

Kommer riket i krig, torde samtliga fullmaktsbestämmelser automatiskt böra kunna tillämpas. Beredskapslarm synes böra innebära ett förordnande om att samtliga angivna bestämmelser äger tillämpning. För övriga fall bör — i enlighet med den grundläggande principen att mera vittgående åtgärder än som är nödvändigt ej bör tillgripas — ett tillämpningsförordnande kunna begränsas till att avse en eller vissa av fullmaktsbestämmelserna.

2 §

Denna paragraf motsvarar 2 § i 1939 års lag. I paragrafen bestämmes de ändamål för vilkas tillgodoseende de grundläggande ingripandena får ske. Rörande den närmare motiveringen hänvisas till sid. 97 ff.

Med hänsyn till att förevarande lagförslag ej berör hälso- och sjukvårdens behov av medicinalpersonal lämnas i paragrafens andra stycke en hänvisning till vad i detta ämne särskilt stadgats, dvs. krigssjukvårdsförfattningarna. Vad gäller övrig arbetskraft inom hälso- och sjukvården torde behovet därav falla under beteckningen »annat ändamål av synnerlig vikt för det allmänna».

Ett förordnande om tvångsingripande synes liksom enligt 1939 års lag ej behöva direkt specificera arbetskraftsbehovet, även om så givetvis också kan ske. Ingripandet bör kunna bestämmas att gälla till förmån för viss näring eller visst verksamhetsområde och i dylikt fall kunna begränsas i olika avseenden, exempelvis geografiskt.

3 §

Paragrafen motsvarar 3 § i 1939 års lag.

Beträffande tillämpningsmyndigheterna, se allmänna motiveringen sid. 113 ff.

Beteckningen länsarbetsnämnd har i fortsättningen av förslaget använts för att ange arbetsmarknadsstyrelsens regionala organ. I andra stycket av förevarande paragraf har för fullständighetens skull intagits en erinran om att bestämmelserna givetvis skall gälla även arbetsnämnden i Stockholm.

Frågan om vilken länsarbetsnämnd som i det speciella fallet skall vara behörig synes för den nya lagstiftningens tillämpning kunna lösas i överensstämmelse med de i 1939 års lag upptagna reglerna. En persons uttagning till tjänsteplikt eller befrielse från fullgörande av sådan plikt bör således avgöras av länsarbetsnämnden i det län där vederbörande vistas; övriga frågor bör avgöras av nämnden i det län där arbetet utförs eller skall utföras. Arbetsmarknadsstyrelsen, som i egenskap av länsarbets-

nämndernas närmaste överinstans har att avgöra eventuella kompetenskonflikter mellan nämnderna, torde lämpligen böra utfärda närmare föreskrifter i ämnet.

Vad angår kristidsnämnd må följande anföras. Lagen den 15 juni 1939 (nr 254; ändr. bl. a. 288/1957) om skyldighet för kommun att fullgöra vissa av krig m. m. föranledda arbetsuppgifter är en permanent beredskapslag, som enligt nu gällande lydelse automatiskt skall tillämpas, då riket befinner sig i krig, och kan bringas i tillämpning genom förordnande av Kungl. Maj:t vid krigsfara, vari riket befinner sig, eller i vissa andra krislägen; förordnandet skall dock inom viss kortare tid underställas riksdagen. Enligt 2 § äger Kungl. Maj:t föreskriva att rikets kommuner skall i den omfattning Kungl. Maj:t bestämmer fullgöra sådana uppgifter, som är erforderliga för att fylla befolkningens eller produktionens behov av viktiga förnödenheter, för att lämpligt utnyttja tillgänglig arbetskraft eller för att tillgodose annat ändamål av betydelse för folkförsörjningen. Handhavandet av sådana uppgifter skall enligt 3 § ankomma å kommunala kristidsnämnder. Enligt 1 § kungörelsen den 8 september 1939 om kristidsnämnder (nr 658; ändr. bl. a. 471/1949) skall, för fullgörande av uppgifter enligt 2 § nämnda lag, i princip inom kommunerna i riket finnas kristidsnämnder; där inom viss kommun med hänsyn till omfattningen av berörda uppgifter behov av särskild kristidsnämnd befinns ej föreligga, äger dock kommunen, efter inhämtande av länsstyrelsens medgivande, uppdraga åt annan kommunal myndighet att fullgöra de uppgifter, som ankommer på kristidsnämnd.

Arbetsförmedling m. m.

4 §

Denna paragraf överensstämmer i sak helt med 7 § i 1939 års lag.

Beträffande enskild arbetsförmedling, se ovan kap. VI.

För att ett effektivt resultat av arbetsförmedlingens verksamhet i de situationer, som lagen avser, skall kunna uppnås, krävs tydligen en enhetlig organisation. Annan arbetsförmedling än den offentliga bör därför i princip kunna förbjudas. Ett sådant förbud torde dock vara oundgängligt endast i den mån en kontroll av anställningsförhållandens ingående, dvs. arbetsförmedlingstvång, genomförs. Därest ett sådant tvång inskränks med avseende å något arbetsområde eller geografiskt område, torde också på motsvarande sätt förbudet för enskild arbetsförmedling kunna begränsas.

Såsom framgår av den i kap. VI lämnade redogörelsen kan tillstånd att bedriva enskild arbetsförmedling i förvärvssyfte i vissa fall fortfarande och tills vidare till den 1 januari 1963 beviljas för ett år i sänder. Om förlängning av dylikt tillstånd ej sker, går det ej att senare återuppliva tillståndet. För att bibehålla de förmedlingar som erhållit dylikt tillstånd vid den på tillståndet grundade rätten att bedriva sin verksamhet under nor-

mala förhållanden, torde frågor om förlängning av tillstånd böra prövas även i situationer, då ett förbud för enskild arbetsförmedling gäller. Förlängning av tillståndet bör sålunda kunna meddelas, men förordnande samtidigt ges om erforderlig inskränkning i utövandet av den på tillståndet grundade rätten. Jämväl tillstånd till bedrivande av avgiftskrävande arbetsförmedling utan förvärvssyfte bör kunna meddelas oberoende av det generella förbudet men utövandet av tillståndet vara underkastat erforderliga inskränkningar.

Möjlighet att göra specificerade undantag från förbud mot eller inskränkning av enskild arbetsförmedling synes böra finnas. I den mån viss arbetskraft koncentreras till ett bestämt, isolerat yrkesområde utan närmare kontakt i arbetskraftshänseende med närings- eller samhällslivet i övrigt, torde eventueellt förekommande enskild förmedling av dylik arbetskraft kunna få bedrivas, dock i samverkan med den offentliga och på villkor, som arbetsmarknadsstyrelsen torde få föreskriva.

5 §

Rörande den allmänna motiveringen för denna paragraf, som motsvarar 8 och 9 §§ i 1939 års lag, hänvisas till sid. 91 f. och 116 f.

I paragrafens tredje stycke stadgas möjlighet att medgiva individuella undantag från tillämpningen av en företrädesbestämmelse. Det synes böra ankomma på länsarbetsnämnd att utöva denna befogenhet, varvid en avvägning bör ske mellan å ena sidan den enskildes för ett undantag anförda skäl — personliga eller hänförande sig till det arbete som han vill antaga i strid mot företrädesbestämmelsen — och å andra sidan det allmännas intresse av att det företrädesberättigade behovet tillförs arbetskraft. De skäl som skall kunna föranleda undantag torde med hänsyn till att företrädesbestämmelse normalt är av stor betydelse böra vara särskilt vägande. I lagtexten har dessa skäl angivits såsom »särskilda».

6 §

Denna paragraf motsvarar i sak 10 § i 1939 års lag.

Därest en arbetsgivare med vetskap om att bestämmelser om arbetsförmedlingstvång gäller anställer arbetstagare i strid mot dessa bestämmelser, ådrager sig arbetsgivaren straff; se härom nedan under 24 §. Skulle anställningen ej strida mot meddelade företrädesbestämmelser, erfordras tydligen ingen ytterligare påföljd med avseende å anställningen. För det fall däremot att en bestämmelse av sistnämnd art åsidosatts, bör anställningen kunna hävas och detta helt oberoende av huruvida parterna haft vetskap om arbetsförmedlingstvånget eller ej. Avgörandet torde böra överlämnas åt länsarbetsnämnden, som därvid har att taga hänsyn till omständigheterna i det särskilda fallet. En förutsättning för hävande av anställningen synes vara att denna såväl vid avtalets ingående som vid tidpunkten för det ifrågasatta hävandet strider mot företrädesbestämmelse.

7 §

Denna paragraf har utformats i överensstämmelse med 11 § i 1939 års lag, dock med vissa tillägg.

Bestämmelserna om arbetsförmedlingstvång och företräde för visst arbetskraftsbehov synes rent allmänt ej böra äga tillämpning på vissa anställningsförhållanden. Sålunda bör de ej gälla för ett tillfälligt, kortvarigt anlitande av arbetskraft, där fråga för övrigt kan uppstå huruvida ett anställningsförhållande rättsligt sett föreligger. Vad beträffar arbetstagarnas ålder bör i enlighet med vad ovan sid. 95 f närmare utförts för de nu förevarande åtgärderna gälla samma åldersgränser som föreslagits för de tjänstepliktiga. Med hänsyn till den arbetsgemenskap, som i allmänhet får anses råda i ett arbetsförhållande mellan nära släktingar och anförvanter, bör ifrågasättande bestämmelser ej heller gälla för anställning, där parterna är på angivet sätt anknutna till varandra. De i 1939 års lag upptagna begränsningarna synes fortfarande vara tillämpliga; dock torde undantaget böra anges gälla även för anställningsförhållande mellan makar.

Förutom vad avser nya anställningar bör de angivna undantagen tillämpas jämväl då fråga uppkommer om hävande av anställning enligt 6 §. En förutsättning för hävande skall sålunda vara t. ex. att arbetstagaren faller inom de angivna åldersgränserna såväl vid avtalet om anställningen som vid det ifrågasatta hävandet.

Tjänsteplikt

8 §

Rörande den närmare innebörden av bestämmelserna i denna paragraf, som motsvarar 12 § i 1939 års lag, hänvisas till sid. 93 f och 117.

Beträffande åldersgränserna, se sid. 96.

Med hänsyn till att enligt förslaget endast arbetsmarknadsverket skall fungera som tillämpande organ har direkt utsagts att föreläggande, dvs. uttagning, som ju skall verkställas även vid tjänsteförlängning, skall ske genom arbetsmarknadsstyrelsen eller länsarbetsnämnd.

Om medgivande att lämna anställning eller eljest upphöra med arbetet stadgas i 13 §.

9 §

De grundläggande bestämmelserna om allmän tjänsteplikt överensstämmer med motsvarande stadganden i 16 § 1939 års lag. Beträffande den allmänna motiveringen härför hänvisas till sid. 93 f och 117 ff.

Vad angår det direkta angivandet av arbetsmarknadsstyrelsen och länsarbetsnämnd, se ovan under 8 §.

10 §

Denna paragraf innehåller vissa för tjänsteförlängning och allmän tjänsteplikt gemensamma stadganden och motsvarar 16 § (delvis) samt 17 § i 1939 års lag. Beträffande den allmänna motiveringen, se sid. 94 och 96.

Såsom bosatt i riket torde i första hand få anses den som är kyrkobokförd här. Jämlikt 13 § folkbokföringsförordningen den 28 juni 1946 skall i princip envar kyrkobokföras i den församling där han är bosatt; en person anses därvid i allmänhet bosatt å den fastighet där han regelmässigt vistas under nattvilan eller där han eljest kan anses ha sitt egentliga hemvist.

Jämväl beträffande person, som visserligen har sitt hemvist och får anses bosatt här men av någon anledning ej kyrkobokförts, ävensom person, som kan sägas stadigvarande vistas i riket utan att vara bosatt här, bör tjänsteplikt kunna tillgripas.

Sjöman som är svensk medborgare torde i regel uppfylla förutsättningen att vara kyrkobokförd och alltså bosatt i riket. Om så ej skulle vara fallet, torde viss anknytning böra sökas till bestämmelserna i anvisningarna till 53 § kommunalskattelagen, vari det heter bl. a. att sjöman som under utövning av sitt yrke uppehåller sig i främmande farvatten men är inskriven å sjömanshus här i riket eller har sin familj härstädes fortfarande anses vara bosatt här i riket. Sjöman som är verksam i utrikesfart måste alltid vara inskriven å sjömanshus. Gäller det inrikesfart, för vilken sådan inskrivning ej är nödvändig, torde sjömannen i regel vara kyrkobokförd här; i varje fall får han anses stadigvarande vistas i riket.

11 §

Beträffande den allmänna motiveringen för bestämmelserna i denna paragraf, som i stort motsvarar 18 § (delvis även 16 §) i 1939 års lag, se sid. 96.

Frågan huruvida aktiv tjänstgöring i civilförsvaret utgör hinder för någon att fullgöra tjänsteplikt torde med hänsyn till det allvarliga läge, som sannolikt råder då civilförsvartjänsten utförs, i första hand böra avgöras av civilförsvarschefen. Skulle tvist uppstå, bör den lösas av personalprövningsnämnd.

Den i fjärde stycket upptagna bestämmelsen om möjlighet till individuell befrielse från att tagas i anspråk har i motsats till vad gällde enligt 1939 års lag gjorts tillämplig även på tjänsteförlängning, detta med hänsyn till att individuell uttagning blir tillämplig även för nämnda slag av tjänsteplikt. Det bör ankomma på länsarbetsnämnd att i samband med uttagningen pröva framställning om befrielse. Enär det i en situation då tjänsteplikt tillgrips är i hög grad angeläget att föreliggande behov av arbetskraft effektivt tillgodoses, torde emellertid endast speciellt beaktansvärda skäl (i lagtexten benämnda synnerliga skäl) kunna få medföra befrielse. De i 1939 års lag anförda exemplen — beträffande pensionstagare betydlig förlust eller olägenhet samt beträffande ungdom det förhållandet att tjänstepliktigs anhörig är huvudsakligen beroende av hans arbete för sin försörjning — torde för nämnda fall fortfarande få anses tillämpliga.

Arbetsvillkor vid tjänsteplikt

12 §

Paragrafen motsvarar 22 § i 1939 års lag. Se allmänna motiveringen sid. 124 f.

För fullständighetens skull har utöver de i 1939 års lag upptagna termerna lag, avtal och sedvänja medtagits jämväl reglemente.

13 §

Paragrafen motsvarar 24 § i 1939 års lag.

Såsom framgår av stadgandet i 8 § åligger det envar som omfattas av ett förordnande om tjänsteförlängning att stanna kvar i anställningen och fortsätta med arbetet. I 9 § stadgas att den som tages i anspråk med allmän tjänsteplikt skall antaga och utföra ålagt arbete. Ibland kan slutdag för ianspråktagandet ha bestämts i förväg, i andra fall kan åläggandet gälla obestämd tid.

Den sålunda ålagda skyldigheten synes emellertid ej böra göras ovillkorlig. Under vissa omständigheter torde alltså anställningen eller arbetet böra kunna få upphöra i förväg. Av praktiska skäl bör så få ske när parterna är ense därom. Att påtvinga båda parter tjänstepliktens fullgörande torde ej medföra effektivt arbetsresultat. Om endera parten vägrar att gå med på att anställningen eller arbetet skall upphöra, torde det få ankomma på särskild myndighet att fälla avgörandet. För det fall att tvisten rör frågan om behov över huvud föreligger att arbetet utförs och sålunda det allmännas intresse kan beröras, synes det uppenbart att avgörandet bör tillkomma myndighet, som har att tillämpa förevarande lag, då närmast länsarbetsnämnd. Jämväl då mera individuella skäl åberopas från endera sidan, torde det vara lämpligast praktiskt sett — med hänsyn till bl. a. önskvärdheten av snabba avgöranden — att länsarbetsnämnden får lösa tvisten. Som exempel på anledning att medge avsked mot arbetsgivarens vilja kan nämnas tillkomsten av en omständighet, som skulle ha fritagit arbetstagaren från tjänsteplikten om den förelegat vid uttagnings-tillfället. Mot arbetstagarens vilja synes anställningen eller arbetet böra kunna bringas att upphöra, därest arbetsgivaren kan åberopa godtagbart skäl för exempelvis omläggning av driften, likaså därest den tjänstepliktige gjort sig skyldig till exempelvis obstruktion mot den verksamhet där han sysselsatts. Länsarbetsnämnden har över huvud att vid sitt avgörande följa rådande praxis i arbetsrättsliga förhållanden. Härvid är det angeläget att ärenden av nu ifrågavarande art behandlas av en såvitt möjligt fullsatt nämnd; f. n. finns i samtliga nämnder representanter för arbetsmarknadens organisationer. Över nämndens beslut kan talan i vanlig ordning föras. — För att ge arbetsförmedlingen tillfälle till att vidtaga nya dispositioner kan i vissa fall uppsägningstid tillskapas eller förlängas.

Nedläggande av arbete under tjänsteplikt är för den tjänstepliktige be-
lagt med straff; se 24 §. En arbetsgivare bör å sin sida icke utan vidare
kunna genom permittering eller liknande åtgärd, utan att anställningen
bringas till upphörande, frigöra sig från sina skyldigheter gentemot den
tjänstepliktige. Jämväl vid tvist i ett dylikt fall bör länsarbetsnämnden
ha avgörandet i sin hand. Arbetsgivaren bör i princip vara skyldig att
fortsätta att erlägga lön och andra förmåner åt den tjänstepliktige och
befrias därifrån först därest länsarbetsnämnden, som omedelbart bör upp-
taga frågan till prövning, finner arbetsgivarens åtgärd sakligt motive-
rad, exempelvis förorsakad av oförutsedda omständigheter eller av svårig-
heter som kan medföra åtgärder mot såväl tjänstepliktiga som andra ar-
betstagare. Rent tekniska hinder kan ju uppstå, en fabrik förstöras genom
bombning etc. Länsarbetsnämnden bör så skyndsamt som möjligt pröva,
huruvida de av arbetsgivaren åberopade skälen bör få föranleda arbetets in-
ställande, och om så finns vara fallet återkalla ordern till de tjänstepliktiga
samt vid behov överflytta dem till annat arbete.

För beräkning av den lön, som sålunda i vissa fall skall utgå till den
tjänstepliktige, bör som utgångspunkt tagas lönebeloppet under den tids-
period, för vilken sådant senast blivit fastställt, eventuellt ett genomsnitt
av de senaste periodernas lönebelopp.

I sista stycket av motsvarande paragraf i 1939 års lag upptogs ett stad-
gande att »fråga, som enligt denna lag tillhör länsarbetsstyrelses avgö-
rande, må ej prövas av domstol». Av förarbetena till lagen framgår, att
det ansågs erforderligt att i lagen upptaga ett stadgande till undvikande
av kompetenskonflikter — såvitt angick frågan om upphörande av tjänste-
pliktigs anställning — mellan »länsarbetsstyrelserna» och de domstolar,
allmänna domstolar och arbetsdomstolen, som hade att pröva tvister om
tillämpning av arbetsavtal. På föranledning av vederbörande riksdagsut-
skott formulerades stadgandet så som ovan angivits. — Utredningsmannen
är visserligen tveksam om ett kompetensstadgande i förevarande fall över
huvud är erforderligt (jfr artiklar i Förvaltningsrättslig Tidskrift år 1951
sid. 41 och i Svensk Juristtidning år 1952 sid. 349) men har ej velat ute-
sluta bestämmelse härom. Enär emellertid stadgandet synes ha fått en
för generell formulering i 1939 års lag, har det i viss mån omformulerats
och i klarhetens intresse angivits omfatta jämväl fråga som avses i para-
grafens andra stycke.

14 §

Frågan om bestämmande i vissa fall av arbetsvillkoren för statsanställda
behandlades i 1939 års lag i 25 §.

Se allmänna motiveringen sid. 127 f.

15 §

Paragrafen motsvarar 27 § i 1939 års lag.

Se allmänna motiveringen sid. 125 f.

För att lönenämnd för tjänsteplikt skall vara behörig förutsätts således att fråga ej är om sådant arbete varom förmåls i 14 §, samt att arbetet ej regleras av kollektivavtal eller personligt avtal eller, såvitt rör kommunala tjänstemän, reglemente.

I lönenämnds beslut bör upptagas föreskrift om beslutets giltighetstid. Lämpligen kan därvid tjäna som ledning vad kollektivavtal regelmässigt stadgar i ämnet, dvs. att giltighetstiden bestämmes till viss tid, exempelvis ett eller två år, varefter nytt beslut kan påkallas, därest ej parterna kan enas om avtal eller reglemente blivit tillämpligt.

16 och 17 §§

Paragraferna motsvarar 28, 29, 32 och 33 §§ i 1939 års lag.

Se allmänna motiveringen sid. 125 f.

Vad gäller omröstning i lönenämnd synes allmänna regler för omröstning i tvistemål i rådhusrätt eller överrätt böra analogivis gälla; jfr 16 kap. rättegångsbalken.

18 §

Paragrafen motsvaras delvis av 26 § i 1939 års lag.

Se allmänna motiveringen sid. 128 f.

Beteckningen »synnerliga skäl» har föreslagits för att betona att ifrågasättande befogenhet för Kungl. Maj:t får begagnas endast i undantagsfall.

19 §

Paragrafen motsvarar 34—38 §§ i 1939 års lag.

Rörande första stycket, se allmänna motiveringen sid. 133. Avtalade naturaförmåner, vilka arbetstagaren ej erhållit, torde få ersättas kontant med ett efter ortens pris beräknat värde. De i 1939 års lag angivna bestämmelserna om förutsättningarna och tidpunkten för utbetalning torde kunna tjäna till ledning vid tillämpningen av stadgandet. Utbetalningen bör således ske genast i den mån fordringen är ostridig eller eljest klar. I annat fall bör först genom rättslig prövning fastställas att den tjänstepliktige verkligen har en fordran hos arbetsgivaren. Dennes oförmåga att betala måste också vara fastslagen. Förfarandet bör utformas på enklaste möjliga sätt, som vid behov tillåter en snabb utbetalning av förskottet.

Vad angår andra och tredje styckena, se allmänna motiveringen sid. 132 f.

Särskilda bestämmelser

20 §

Stadgandet i 20 § överensstämmer i stort med motsvarande bestämmelse i 1939 års lag (40 §).

I ett skärpt läge torde föreligga ett starkt behov för de tillämpande myndigheterna att erhålla en sådan överblick över arbetsmarknaden som

ger säker grund för vidtagande av åtgärder, vilka nämnda myndigheter själva kan genomföra, eller för de förslag till reglering av arbetsmarknaden som skall underställas Kungl. Maj:ts prövning. Uppgifter bör i detta syfte kunna inhämtas från dels arbetsgivare och dels envar, som kan komma att tagas i anspråk med tjänsteplikt. Arbetsgivares anmälan av såväl förestående rekrytering av arbetskraft som friställande av sådan ävensom nyanställd arbetskrafts tidigare yrkestillhörighet o. d. synes i visst läge i hög grad kunna underlätta en riktig bedömning av situationen. Jfr f. ö. Kungl. Maj:ts cirkulär den 2 december 1949 (nr 716) till statsmyndigheterna angående vissa anmälningar rörande tillämnad antagning av personal. — För den som kan komma att ianspråktagas med tjänsteplikt synes även personlig inställelse i särskilda fall kunna bli erforderlig. Även om fullständig registrering av arbetskraften ej skulle komma i fråga, kan dock behov av olika slag av upplysningar göra sig gällande. Den offentliga arbetsförmedlingen, till vilken upplysningarna bör lämnas, äger numera en så förgrenad organisation (jfr ovan kap. V) att onödig olägenhet för den enskilde i möjligaste mån bör kunna undvikas.

Den närmare tillämpningen av denna paragraf torde bli helt avhängig av de förhållanden som råder då bestämmelserna behöver tillgripas och av de behov som då skall täckas. Tydligt är emellertid att skyldigheten såvitt avser andra än arbetsgivare kan komma att differentieras med hänsyn till kön, ålder, yrke, arbetsplats o. d.

21 §

De i arbetarskyddslagstiftningen förekommande bestämmelserna om tillsyn å arbetsplatser skall givetvis gälla även sådana platser där tjänstepliktiga arbetar. Stadgandet i förevarande paragraf, som motsvarar 23 § i 1939 års lag, ger möjlighet till särskild kontroll av att arbetskraften på ett arbetsställe används i enlighet med upplysningar, som lämnats jämlikt 20 § och som myndigheterna använt som grund för beräkningar och åtgärder. Såsom tillsynsmän synes böra fungera vissa redan utsedda experter hos länsarbetsnämnderna vid planläggningen och tillgodoseendet inom länen av den krigsviktiga industrins försörjning med arbetskraft under krig. Dessa experter är förordnade av arbetsmarknadsstyrelsen i samråd med arbetarskyddsstyrelsen och har till uppgift under krig bl. a. att vid besök hos krigsviktiga industriföretag efterse hur dessa utnyttjar sin arbetskraft.

Vad i arbetarskyddslagen stadgats i 50 § om rätt till tillträde till arbetsplats, undersökning därå samt upplysningar för tillsynens verkställande, i 51 § om tystnadsplikt för tillsynsmannen samt i 68 § om påföljd för brott mot 51 § och åtalsrätt synes böra tillämpas jämväl å den nu ifråga-
varande tillsynen. Detaljbestämmelser om förfarandet torde böra utfärdas i administrativ ordning i samband med att förordnande om tillsyn ges.

22 §

Paragraf 22 motsvarar 41 § i 1939 års lag.

Det torde falla av sig självt att den som till följd av tjänsteplikt hindras att utföra ett åtaget arbete ej skall kunna göras skadeståndsskyldig härför ävensom att han därigenom ej förverkat sådana förmåner som han intjänat innan han togs i anspråk på annat håll. Vad nu sagts gäller även för det fall att en arbetstagare efter föreläggande enligt 6 § nödgats frånträda anställning.

Vad angår andra stycket synes en kortfattad redogörelse böra lämnas för lagen den 14 oktober 1939 (nr 727) om förbud mot arbetstagares avskedande med anledning av värnpliktstjänstgöring m. m. Enligt denna lag må ej någon på grund av tjänstgöring, som åligger honom enligt värnpliktslagen eller som han eljest jämlikt stadgande i lag är skyldig att utföra åt det allmänna, skiljas från anställning som han innehar. Arbetstagaren skall ej vara pliktig att med anledning av tjänstgöringen vidkännas minskning i de med anställningen förenade förmånerna i vidare mån än som följer av uppehållet i arbetet. Från förbudet mot avskedande stadgas visst undantag beträffande värnpliktstjänstgöring över tre månader, som är till tiden i lag bestämd. Arbetstagare bör i god tid meddela arbetsgivaren om den dag, då han kan återinträda i arbetet, och han kan efter viss längre frånvaro icke göra anspråk på att få återinträda tidigare än två veckor efter sådan underrättelse. Överträdelse av förbudet mot avskedande medför skadeståndsskyldighet.

Bakgrunden för nämnda lag utgjorde önskemålet att underlätta för personer, som på ett eller annat sätt tagits i anspråk i samhällets intresse, att återgå till sin normala sysselsättning och neutralisera vissa verkningar av deras frånvaro därifrån. Jämväl för de tjänstepliktiga torde behov av motsvarande förfarande föreligga. En tjänstepliktig skall således kunna återfå sin tidigare anställning, och han bör principiellt beträffande förmåner som är beroende av viss turordning eller viss tjänstgöringstid ej komma i ett sämre läge än om han varit kvar i arbetet hela tiden.

En bestämmelse innebärande att den som fullgjort allmän tjänsteplikt och vill återinträda i den anställning han innehade, innan han togs i anspråk med sådan plikt, inom viss tid har att tillkännage denna sin avsikt synes utredningsmannen i och för sig önskvärd. Det torde ligga i såväl arbetsgivarens som en vikarierande arbetstagares intresse att så fort som möjligt få klarhet i hur arbetsförhållandet skall gestalta sig för framtiden. Möjligheten för den som fullgjort allmän tjänsteplikt att anmäla sin önskan för arbetsgivaren synes i regel vara betydligt större än möjligheten för arbetsgivaren, som väl ofta ej vet när ifrågavarande tjänsteplikt upphört eller var den tjänstepliktige befinner sig, att kontakta denne. Den tjänstepliktige borde, där ej laga förfall kan åberopas, inom exempelvis en månad från det tjänsteplikten upphört kunna bestämma sig för huru-

vida han skall återtaga sitt gamla arbete och i så fall göra anmälan som nu sagts.

Spörsmålet synes emellertid ha en vidsträcktare räckvidd och beröra jämväl förhållanden som uppstår efter fullgörande av värnplikt, i varje fall under krig och i liknande lägen, samt civilförsvarsplikt. Med hänsyn härtill har utredningsmannen ansett sig ej böra framlägga något förslag i detta hänseende.

23 §

Paragrafen motsvarar 42 § i 1939 års lag.

Skyldigheten att enligt myndighets föreläggande utföra arbete upphör givetvis därest lagens bestämmelser om dylik skyldighet, 8 och 9 §§, ej längre får tillämpas. Vidare upphör skyldigheten om det Kungl. Maj:ts förordnande enligt någon av nämnda paragrafer, som ligger till grund för arbetsläggandet, upphävs. Därest skyldigheten sålunda upphör under det att tjänstepliktig ännu utför arbete, ålagt medelst dylik plikt, rycks grunden för arbetsförhållandet mellan parterna bort. Parterna kan då givetvis sinsemellan ordna upp förhållandet; avtal kan träffas om att arbetet antingen omedelbart skall upphöra eller också fortsätta på villkor, varom parterna enas. Men för de fall att avtal ej kommer till stånd, erfordras tydligen bestämmelser som reglerar parternas rättigheter och skyldigheter under en avvecklingstid. En rättsgrund för förhållandet mellan parterna måste skapas. Lämpligast synes vara att, såsom skedde enligt 1939 års lag, stadga att fortsatt arbete skall anses avtalat mellan parterna. De tidigare gällande villkoren skall därvid i princip tillämpas. Vad gäller uppsägning, som sker omedelbart i anslutning till tjänstepliktens upphörande, torde dock erfordras särskilda regler. Med hänsyn till önskemålet att åstadkomma en lugn avveckling av förhållandet, bör båda parter beredas tid att vidtaga erforderliga dispositioner för framtiden; denna tid bör dock ej kunna sträcka sig utöver en redan före tjänstepliktens upphörande fastställd slutdag. I övrigt bör uppsägningstiden bestämmas med hänsyn till de i föreliggande situation rådande förhållandena, som givetvis kan i hög grad variera. Vidare bör sådana förmåner av statsmedel som kunnat tillerkännas en tjänstepliktig, exempelvis löne- och reseersättningar, kunna utgå även för den på nu angivet sätt lagstadgade fortsättningen av arbetet och hemresa efter arbetets slut, dock avseende endast en som skälig ansedd tid. Jämväl en motsvarighet till den i 13 § andra stycket stadgade rätten för arbetstagaren att vid omotiverad permittering fortfarande erhålla lön torde böra genomföras för att bereda arbetstagaren ekonomiskt skydd under uppsägningstiden.

I lagen synes böra upptagas stadgande om den erforderliga grunden för förhållandet mellan parterna i angiven situation ävensom bestämmelser om de förmåner, som enligt vad ovan sagts bör kunna utgå. Detaljföreskrifter däremot torde böra utfärdas i administrativ ordning.

24 §

Paragrafen motsvarar 44 § i 1939 års lag.

Det är att förmoda att i så allvarliga lägen som förutsatts för tillämpning av tjänstepliktslagen allmänheten skall lojalt efterkomma de påbud och föreskrifter som kan meddelas enligt lagen. Med hänsyn till nödvändigheten av att i allvarliga situationer givna förordnanden strikt efterlevs, torde dock bestämmelser om påföljder för överträdelse av vissa föreskrifter icke kunna undvaras.

Endast uppsåtliga brott synes böra straffbeläggas. Av gärningsbeskrivningarna torde endast uttrycket »på annat sätt i väsentlig grad brister i fullgörandet av tjänsteplikten» erfordra närmare kommentar. Härmed avses en tjänsteplikts uppträdande eller åtgärd som utan att innebära arbetsnedläggelse försvårar eller kan försvåra uppnående av ett effektivt arbetsresultat. Av uttrycket »i väsentlig grad» torde vidare framgå, att det skall vara fråga om ett beteende, som kan sägas mera påtagligt inverka i menlig riktning på det åsyftade resultatet.

Av gärningsbeskrivningarna framgår att det är fråga om synnerligen olikartade överträdelser, alltifrån bedrivande av enskild arbetsförmedling trots förbud däremot till vägran att fullgöra ålagt arbete under tjänsteplikt. Överträdelserna kan också komma att begås under högst varierande yttre förhållanden. Med hänsyn härtill har — i likhet med vad gäller nyare strafflagstiftning — beträffande de flesta brotten upptagits tre olika straffskalor, som ger möjligheter till en synnerligen differentierad straffmätning. Den första avser brott av normal svårighetsgrad och upptager dagsböter samt fängelse i högst sex månader; i första hand skall således dagsböter komma i fråga. För brott som är av så obetydlig beskaffenhet att de med hänsyn till omständigheterna vid begåendet kan rubriceras som ringa föreslås endast dagsböter som straff, vilket medför att åtalseftergift och strafföreläggande kan tillämpas. Å andra sidan kan brott ha begåtts under omständigheter vilka kan sägas vara synnerligen försvårande, såsom vägran att fullgöra tjänsteplikt i krig eller likartade situationer, vid utrymning e. d. För dylika grova brott föreslås — med hänsyn till de synnerligen allvarliga följder som sådana överträdelser kan medföra — en straffskala upptagande fängelse och straffarbete i högst två år.

Enligt 25 kap. 4 § strafflagen skall ämbetsman, som av försummelse, oförstånd eller oskicklighet åsidosätter vad honom åligger enligt lag, instruktion eller annan författning, särskild föreskrift eller tjänstens beskaffenhet, dömas, där ej gärningen är särskilt belagd med straff, för tjänstefel till böter eller suspension. Är tjänstefelet grovt dömes till avsättning eller suspension; om skäl därtill är, skall tillika dömas till fängelse.

Ett åsidosättande från ämbetsmans sida av skyldighet enligt förevarande lag eller enligt föreskrift meddelad med stöd av lagen skulle således vara att betrakta som tjänstefel, om gärningen ej eljest är särskilt belagd

med straff. Med hänsyn till att straffskalorna uppenbarligen bör vara lika för alla som bryter mot lagen synes emellertid även ämbetsmän böra falla in under de föreslagna straffbestämmelserna.

Länsarbetsnämnd torde äga de bästa förutsättningarna för att bedöma om ett åtal för överträdelse mot lagens bestämmelser bör komma till stånd eller ej. Allmän åklagare bör alltså ej väcka talan såvida ej länsarbetsnämnd anmält brottet till åtal. För ernående av likformigaste möjliga tillämpning synes emellertid anvisningar böra meddelas av arbetsmarknadsstyrelsen.

25 §

Länsarbetsnämnd, som i allmänhet har att verkställa beslut enligt lagen, bör beredas möjlighet att av polismyndighet erhålla handräckning gentemot tredskande och även mot personer, som av annan anledning icke fullgör sin skyldighet enligt lagen eller åläggande. Motsvarighet till bestämmelsen upptogs i 45 § i 1939 års lag.

26 §

Fullföljdsbestämmelser upptogs i 1939 års lag i 46 och 47 §§.

Avgörandet av vissa frågor enligt denna lag kan för den enskildes personliga förhållanden vara av allvarlig betydelse. Med hänsyn härtill bör möjlighet finnas att föra talan mot besluten. Instansordningen bör därvid vara länsarbetsnämnd — arbetsmarknadsstyrelsen — Kungl. Maj:t i vederbörande statsdepartement.

Beslut av lönenämnd för tjänsteplikt skall ej kunna överklagas. Tvist om innebörden eller tillämpningen av ett dylikt beslut får emellertid som framgår av vad tidigare sagts givetvis dragas inför domstol.

Angående sättet och tiden för förande av talan mot beslut enligt lagen bör gälla allmänna regler för klagan mot administrativ myndighets beslut. Talan skall sålunda föras genom besvär, och besvären skall ha inkommit till vederbörande myndighet inom tre veckor, menighets besvär dock inom fem veckor, allt från det klaganden fått del av beslutet.

Utan hinder av att talan förs mot ett beslut skall det i princip verkställas. Beslutande myndighet kan dock föreskriva att med verkställigheten skall anstå till dess laga kraft ägande beslut föreligger, liksom överordnad myndighet kan förordna om inhibition.

27 §

Som förut framhållits har bestämmelser av tillämpningskaraktär i möjligaste mån ej medtagits i lagförslaget. Utformningen av närmare regler för tillämpning av lagen torde i viss utsträckning bli beroende på förhållandena vid den tidpunkt då tillämpningen blir aktuell. Andra tillämpningsföreskrifter bör otvivelaktigt utfärdas i så nära anslutning till lagens ikraftträdande som möjligt. Såväl dylika regler som erforderliga tillämpningsbestämmelser

i övrigt torde böra meddelas av Kungl. Maj:t eller, efter Kungl. Maj:ts be-
myndigande, av arbetsmarknadsstyrelsen. Arbetsmarknadsstyrelsen har
därvid givetvis att beakta de anvisningar som riksnämnden instruktions-
mässigt kan komma att meddela.

Ikraftträdandebestämmelser

Allmänna tjänstepliktslagen föreslås skola träda i kraft den 1 juli 1959.

2. Förslaget till lag angående ändrad lydelse av 3 och 9 §§ lagen den 28 maj 1920 (nr 245) om medling i arbetstvister

Enligt lagen den 28 maj 1920 (nr 245) om medling i arbetstvister (nedan
kallad medlingslagen) förordnas av Kungl. Maj:t förlikningsmän med sär-
skilda distrikt med uppgift att medla i tvister mellan arbetsgivare och ar-
betare (1 §). Förlikningsman åligger bl. a. att ingripa, därest inom hans
verksamhetsområde uppkommit arbetstvist, som medfört eller synes hota
att medföra arbetsinställelse av större betydelse (3 § första stycket). Även
om uppkommen arbetstvist icke medfört eller synes hota att medföra sådan
arbetsinställelse, skall förlikningsman ingripa, därest begäran därom fram-
ställs av arbetsgivare eller organisation, omfattande minst hälften av de
av tvisten berörda arbetarna (3 § andra stycket). Nu angivna regler om in-
gripande skall icke gälla vid arbetstvist inom näringsgren, industriell an-
läggning eller arbetsföretag, där särskild förhandlings-, förliknings- eller
skiljenämnd är upprättad, med mindre de tvistande å ömse sidor påkallar
förlikningsmannens mellankomst eller det är sannolikt att nämnden ej
anlitas eller nämnden fungerat utan resultat (9 §).

I lag den 30 december 1939 (nr 935) om utvidgad tillämpning i vissa fall
av medlingslagen förordnades att under tid, då 4 eller 7 kap. lagen om tjäns-
teplikt ägde giltighet, i fråga om arbetsområde, som avsågs i 2 § sistnämnda
lag, medlingslagen skulle äga vidgad tillämpning därutinnan att lagens 3
§ skulle vara tillämplig utan hinder av att lönenämnd enligt lagen om
tjänsteplikt var upprättad, samt att förlikningsmans ingripande enligt första
stycket av sistnämnda paragraf borde ske i arbetstvist av större betyden-
het, oaktat densamma icke medfört eller syntes hota att medföra arbets-
inställelse. Denna lag (nr 935) gällde ursprungligen till och med den 31
mars 1941 men förlängdes sedermera till och med den 30 juni 1946.

Såsom utredningsmannen framhållit i motiveringen till de i förslaget till
allmän tjänstepliktslag upptagna bestämmelserna om lönenämnd, avses
arbetsvillkoren för tjänstepliktiga i första hand skola bestämmas genom
parternas egen försorg. Enär det städse torde vara att föredraga att frivil-
liga avgöranden träffas, bör förlikningsman kunna anlitas även i dessa fall.

Förlikningsman skall emellertid enligt 3 § första stycket medlingslagen ingripa ex officio om öppen konflikt eller fara för sådan föreligger. Efter- som stridsåtgärd är utesluten i tjänstepliktsförhållanden, bör tydligen nämnda förutsättning ej gälla för medling i arbetstvister, vari tjänstepliktig är part. Vad gäller tvister, berörande andra arbetstagare, kan vidare i situationer och på områden där tjänsteplikt kan tillgripas, redan möjligheten av ett sådant ingripande inverka på sannolikheten av en öppen konflikt och därmed även på förlikningsmannens skyldighet att vidtaga medlingsförsök. Och därest tjänsteplikt förekommer delvis inom ett arbetsområde, torde möjligheten för de icke tjänstepliktiga arbetstagarna på området att vidtaga arbetsinställelse och följaktligen även hotet om dylik inställelse minska. Även för dessa fall torde föreskrift om utvidgad tillämpning av ifrågavarande bestämmelser vara önskvärd.

Med hänsyn till det sagda bör den i 3 § första stycket medlingslagen upptagna formen för medlingsingripande kunna användas vid arbetstvister, som uppstår å tid, då tjänsteplikt enligt allmänna tjänstepliktslagen eller krigs- sjukvårdslagen tillgripits eller kan tillgripas, och inom områden, som berörs eller kan beröras av dylik tjänsteplikt, oberoende av om tvisten medfört eller synes hota att medföra arbetsinställelse. Förlikningsmannens ingripande bör emellertid begränsas till arbetstvist av större betydelse.

Vad gäller detaljutformningen må följande påpekas. Enligt gällande lydelse av 3 § första stycket medlingslagen bör förlikningsmannen bl. a. hemställa till parterna att t. v. ej vidtaga, vidhålla eller utvidga arbetsinställelse. En sådan hemställan blir givetvis icke aktuell därest tvisten rör tjänstepliktiga. I anledning härav har i förslaget upptagits bestämningen »i tillämpliga delar».

I ytterligare ett avseende torde medlingslagens tillämpning böra utvidgas. Enligt lagens 9 § är bestämmelserna i 3 § ej tillämpliga å tvister inom områden, där särskild skiljenämnd finns. Som sådan särskild nämnd synes en enligt allmänna tjänstepliktslagen inrättad lönenämnd få anses. Förlikningsman bör emellertid kunna ingripa oberoende av att dylik lönenämnd förekommer.

Som framgår av det tidigare anförda genomfördes i samband med tillkomsten av 1939 års tjänstepliktslag en liknande utvidgning av medlingslagens tillämpning. Enär 1939 års lag gjordes tidsbegränsad, upptogs även stadgandena om nämnda utvidgning i en lag av provisorisk karaktär. Med hänsyn till att allmänna tjänstepliktslagen föreslås bli permanent, synes emellertid nu ifrågavarande bestämmelser om utvidgning av medlingslagens tillämpning böra utformas som tillägg till 3 och 9 §§ sistnämnda lag.

Lagändringen föreslås skola träda i kraft samtidigt med allmänna tjänstepliktslagen, dvs. den 1 juli 1959.

3. Förslaget till kungörelse angående ändrad lydelse av 6 § 2. kungörelsen den 22 juni 1950 (nr 404) om vad som skall iakttagas vid beredskapstillstånd m. m. (beredskapskungörelse)

En kortfattad redogörelse för beredskapskungörelsen har lämnats å sid. 62 f ovan. Som där anförts innehåller kungörelsen bl. a. vissa föreskrifter om vad som skall gälla vid beredskapslarm, dvs. vid omedelbar krigsfara.

I motiveringen till allmänna tjänstepliktslagen — se närmast avsnittet rörande de formella förutsättningarna för fullmaktsbestämmelsernas tillämpning — har framhållits att beredskapslarm bör, i den mån sådant förordnande som enligt 1 § andra stycket förslaget till nämnda lag skall kunna vid krigsfara meddelas av Kungl. Maj:t ej tidigare utfärdats, anses innefatta dylikt förordnande. Har beredskapslarm givits, skall således lagens 4, 5, 8 och 9 §§ omedelbart kunna tillämpas. En föreskrift härom bör intagas i beredskapskungörelsen.

I avvaktan på en närmare omarbetning av nämnda kungörelse synes nu ifrågavarande föreskrift lämpligen böra införas i 6 § 2., vari en liknande bestämmelse avseende tillämpningen av vissa paragrafer i allmänna förfogandelagen upptagits. I samband härmed torde en redaktionell ändring av sistnämnda bestämmelse böra vidtagas.

Ändringen föreslås skola träda i kraft samtidigt med allmänna tjänstepliktslagen, dvs. den 1 juli 1959.

KAPITEL XI

Sammanfattning av betänkandets huvudsakliga innehåll

Under senare år har på åtskilliga av samhällslivets områden genomförts lagstiftning av beredskapskaraktär, tillämplig i krig och andra allvarliga lägen. Alltsedan 1939 års tjänstepliktslag med utgången av år 1947 upphörde att gälla, har emellertid, med undantag för den år 1953 utfärdade krigssjukvårdslagens tjänstepliktsbestämmelser, ej funnits någon motsvarande lagstiftning som givit möjlighet till ingripande på arbetsmarknadens område. Enligt uttalande i direktiven för utredningen bör denna lucka i den samhällseliga krigsberedskapen fyllas med en lagstiftning om allmän tjänsteplikt. Utredningsmannen har haft att undersöka hur en sådan lagstiftning lämpligen bör vara utformad samt framlägga förslag därtill.

Utredningsmannens förslag innebär att en tjänstepliktslag, som är permanent och har karaktären av fullmaktslag, skall utfärdas. Den föreslagna lagen anger en allmän ram för de ingripanden på arbetsmarknaden som bedömts kunna visa sig erforderliga. Åt Kungl. Maj:t lämnas fullmakter att i vissa situationer vidtaga dessa närmare specificerade åtgärder. Samtliga fullmakter skall få användas då riket befinner sig i krig eller krigsfara, under det att fullmakt att vidtaga vissa, såsom mindre djupgående ansedda ingripanden avseende arbetsförmedlingen därutöver får nyttjas vid andra utomordentliga förhållanden, föranledda av krig, vari riket befunnit sig, eller krig mellan främmande makter.

Om riket kommer i krig träder fullmaktsbestämmelserna automatiskt i tillämpning. Vid krigsfara fordras däremot särskilt förordnande av Kungl. Maj:t, vilket för att bestå måste inom viss kortare tid gillas av riksdagen. Även i övriga lägen, då bestämmelserna skall få tillämpas, krävs Kungl. Maj:ts förordnande härom, vilket dock får meddelas endast med riksdagens samtycke och avse en tid av högst ett år åt gången.

Lagen är avsedd att användas för att tillgodose behov av arbetskraft, som erfordras för krigsmaktens eller civilförsvarets utrustning, underhåll eller anläggnings- och reparationsarbeten, folkförsörjningen, samfärdseln eller annat ändamål av synnerlig vikt för det allmänna. Den speciella lagstiftningen om tjänsteplikt för medicinalpersonal skall enligt förslaget bibehållas.

De åtgärder, som Kungl. Maj:t under ovan angivna förutsättningar får tillgripa, har uppdelats i två huvudgrupper. Den ena gruppen omfattar ingripanden som endast avser anställandet av arbetskraft och består av

förbud mot eller inskränkning av enskild arbetsförmedling samt vidare företrädesbestämmelser och arbetsförmedlingstvång. Företrädesbestämmelse innebär föreskrift därom att visst arbetskraftsbehov skall tillgodoses före annat. Om arbetsförmedlingstvång meddelats, får anställningsavtal ej träffas med mindre den offentliga arbetsförmedlingen anvisat arbetstagaren eller eljest godkänt anställningen. Arbetsförmedlingstvånget avses få nyttjas endast i samband med företrädesbestämmelse. Den andra huvudgruppen omfattar de längst gående ingripandena, nämligen förordnanden om tjänsteplikt. Tjänsteplikt innebär skyldighet att i enlighet med ett Kungl. Maj:ts förordnande utföra sådant arbete som vederbörandes hälsa och kroppskrafter medger. Förslaget upptager två former av tjänsteplikt: tjänsteförlängning och allmän tjänsteplikt. Den förstnämnda innebär skyldighet att kvarstanna i den anställning man innehar och där utföra ålagt arbete; ett förordnande om allmän tjänsteplikt medför skyldighet att antaga och utföra ålagt arbete. Särskilda föreskrifter om undantag och möjlighet till befrielse från tillämpning av tvångsingripande har intagits i förslaget.

Arbetsvillkoren för den som tages i anspråk med tjänsteplikt avses i första hand skola bestämmas på samma sätt som tillämpas för frivilligt åtaget arbete. Vissa särbestämmelser blir dock erforderliga. Tjänstepliktens natur medför sålunda att i princip varken individuell eller kollektiv arbetsnedläggelse får förekomma. Den som tagits i anspråk äger endast med arbetsgivarens eller myndighets medgivande upphöra med arbetet. Med hänsyn till att arbetsnedläggelse är förbjuden även såsom stridsåtgärd t. ex. i en lönekonflikt, måste en uppkommen tvist om lönen avgöras på annat sätt. I allmänhet skall i dylikt fall arbetsvillkoren fastställas av en lönenämnd för tjänsteplikt, vars beslut ej får överklagas. I lönenämnd skall ingå bl. a. personer föreslagna av organisationer företrädande arbetsgivare och arbetstagare. I förslaget upptages ej någon motsvarighet till 1939 års lags kronoombudsinstitut och följaktligen ej någon befogenhet för Kungl. Maj:t att i sista hand bestämma villkoren för de nu ifrågavarande fallen.

Två specialregleringar av arbetsvillkoren vid tjänsteplikt är upptagna i förslaget. Kungl. Maj:t skall sålunda äga att fastställa statstjänstemännens villkor, därest dessa ej förut är bestämda i reglemente. Vidare föreslås att Kungl. Maj:t eller, efter Kungl. Maj:ts bemyndigande, arbetsmarknadsstyrelsen eller länsarbetsnämnd skall i undantagsfall, varmed närmast avsetts vissa katastrofsituationer, äga fastställa likformiga arbetsvillkor.

I lagen fastslås att tjänstepliktigt skall äga rätt att av statsmedel utfå reseersättning, traktamente under resa och flyttningssättning i samband med arbetets utförande ävensom i vissa fall ersättning för ogulden lön.

I övrigt innehåller lagen bl. a. bestämmelser om skyldighet för arbetsgivare och för person som kan komma att tagas i anspråk med tjänsteplikt att lämna upplysningar av betydelse för lagens tillämpning; sist-

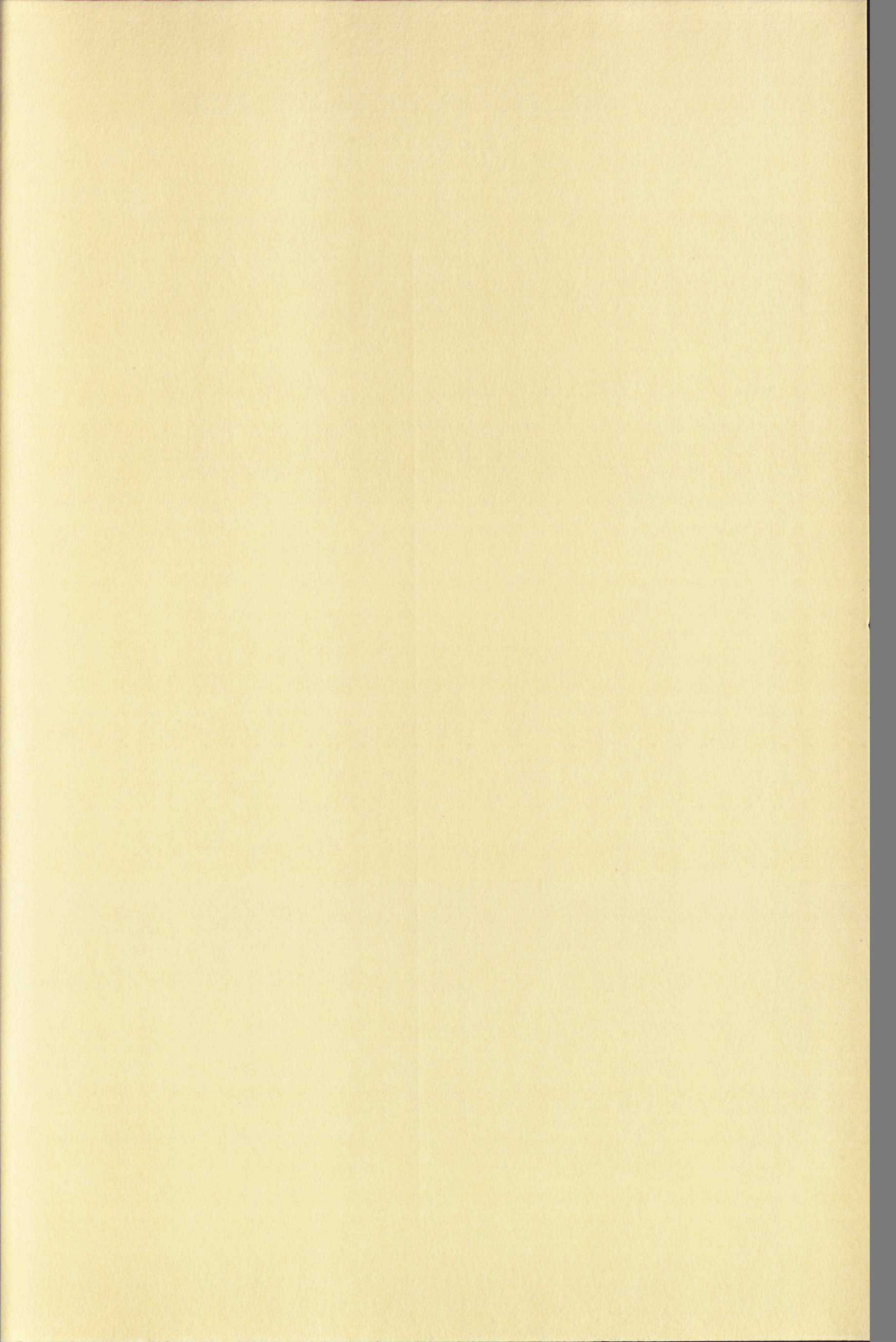
nämnda kategori skall även kunna åläggas skyldighet att för dylikt ändamål inställa sig hos arbetsförmedlingsorgan.

Såsom tillämpningsmyndigheter föreslås arbetsmarknadsstyrelsen och dess underlydande organ.

Enligt förslaget skall lagen träda i kraft den 1 juli 1959.

Utredningsmannen föreslår slutligen vissa av en ny tjänstepliktslag föranledda ändringar i lagen om medling i arbetstvister samt i beredskapskungörelsen.

Statens offentliga utredningar 1958

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättskipning. Fångvård.

Häradsrätts sammansättning i brottmål. [9]
Förslag till varumärkeslag. [10]
Betänkande med förslag till allmän tjänstepliktslag
m. m. [16]

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Utredning om vissa förhållanden vid konserverings-
forskningsinstitutet. [3]
Författningsutredningen. 1. Kandidatnominering vid
andrakammarval. [6] 2. Regeringsarbetet. [14]

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

Politi.

Nationalekonomi och socialpolitik.

Hälso- och sjukvård.

Gemensam nordisk hälsovårdsutbildning. [8]
Hälsovård och öppen sjukvård i landstingsområdena.
[15]

Allmänt näringsväsen.

Fast egendom. Jordbruk med binärningar.

Småbrukarstödet. [7]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Industri.

Handel och sjöfart.

Kommunikationsväsen.

Vägplan för Sverige. Del 1. Riktlinjer och förslag
samt kartbilagor. [1] Del 2. Expertutredningar och
övriga textbilagor. [2]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Promemoria med förslag om fondförvaltning m. m.
i samband med en utbyggd pensionering. [4]
Permanent skördeeskadeskydd. [5]

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.

1955 års universitetsutredning. 3. Reserverna för
högre utbildning. Beräkningar och metoddiskus-
sion. [11]

Försvarsväsen.

Civilt försvarsutbildningen. [12]
Civilt försvarets organisation. [13]

Utrikes ärenden. Internationell rätt.